ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

2

TOMUL 40
APRILIE — IUNIE
1989

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

În ţară, revista se poate procura prin poştă, numai pe bază de abonament. Preţul unui abonament anual este de 140 lei.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la ROMPRES-FILATELIA, departamentul import-export presă, P.O. Box 12—201, telex 10 376, Bucureşti, Calea Griviţei 64—66, Romania, sau la reprezentanţii săi în străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Colegiului de redacţie pe adresa : 71 119, str. I. C. Frimu 11, Bucureşti.

Apare de 4 ori pe an

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 40, Nr. 2 **aprilie—iunie 1989**

SUMAR

STUDII

DISCUŢII

MATERIALE ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

NOTE ARHEOLOGICE

RECENZII

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 40, N° 2 avril—juin 1989

SOMMAIRE

40—45% (p. 32—33). Pe la mijlocul sec. III î.e.n. importurile thasiene dispar aproape total în bazinul pontic.

Preocupările mele legate de amforele ştampilate thasiene de la Histria şi Callatis (Klio, 70, 1988, 2, p. 404—411; *Thasian Amphora Stamps from Histria, Romania*, B.A.R., Oxford, 1989, sub tipar; Dacia, N.S., 32, 1988, 1—2, p. 27—35, în colab. cu Gh. Poenaru Bordea) îmi permit să adaug că uneori diferenţele sînt evidente chiar şi in unele centre consumatoare învecinate. Pentru a mă limita la un singur exemplu, aş aminti aici că la Histria avem a face în ultimul sfert al sec. VI î.e.n. cu o descreştere notabilă a ratei importurilor amforice thasiene, în vreme ce la Callatis asistăm la o creştere neîntreruptă.

Un alt aspect asupra căruia aş dori să atrag atenţia este acela al fluctuaţiilor de la an la an în transporturile destinate consumatorilor pontici. Există unii magistraţi atestaţi în număr mare la Elisavetovskoe şi slab documentaţi sau chiar absenţi la Histria, Tomis sau Odessos (bunăoară Kleophōn din gr. E); alţii, dimpotrivă, sînt bine reprezentaţi la Histria şi Elisavetovskoe, dar nu apar la Odessos şi Tomis (bunăoară Philokratēs din gr. G); alţii figurează pe un mare număr de exemplare la Histria şi Tomis, dar nu apar deloc la Odessos şi Elisavetovskoe etc. Cred că se poate vorbi de o „direcţionare" a transporturilor thasiene, fiecare centru consumator beneficiind, după necesităţi şi posibilităţi, de importuri variabile de la an la an.

În sfîrşit, o altă chestiune care rămîne în continuare spinoasă este aceea a raportului dintre amfore ştampilate şi neştampilate. Autorul a demonstrat, pe baza datelor culese din ateliere, că acest raport era de cca 50% în sec. IV—III î.e.n., iar în atelierul tîrziu de la Kounouphia (sfîrşitul sec. III — mijlocul sec. II î.e.n.) aproape de 100% (p. 14—15). În schimb, în centrele consumatoare, acest raport este de 20—25% (Brašinskij a obţinut o frecvenţă de 1 : 5 la Elisavetovskoe, prin înregistrarea numărului total de toarte şi al picioarelor de amfore; în aşezarea rurală de la Histria Pod, din teritoriul histrian, am făcut o statistică similară, care mi-a dat, pînă în acest moment, rezultatul de 1 : 4). Să avem oare a face cu un coeficient de timbraj diferit între ambalajele ce luau calea insulei şi cele destinate exportului? Şi dacă da, atunci revine obsedanta întrebare: care era raţiunea timbrajului?

În final Y.G. oferă (p. 35) o bibliografie selectivă, din care este plăcut a spune că arheologilor români cu preocupări similare nu le lipseşte nici o lucrare. Acest fapt se datorează în bună măsură grijii cu care autorul cărţii ne informează asupra progresului cercetării şi ne pune la dispoziţie diferite studii de specialitate. La rîndul său, cu ocazia călătoriilor sale de studiu în România din 1979 şi 1985, profesorul Y. Garlan a obţinut diferite informaţii ştiinţifice de la colegii români (unele din exemplarele ilustrate chiar în prezenta lucrare se află în colecţiile Institutului de Arheologie din Bucureşti sau ale muzeelor din Constanţa şi Tulcea), aşa cum obligă legea colaborării ştiinţifice între cercetătorii de pretutindeni.

Progresul unor cercetări de o durată ce abia că depăşeşte un deceniu dovedeşte că, în ciuda unui agnosticism proclamat adesea din comoditate de unii din confraţi — *ignoramus et semper ignorabimus* —, arheologia va contribui din plin la scrierea (sau rescrierea) istoriei social-economice a Greciei antice.

Alexandru Avram

H. DEVIJVER, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*. Pars quarta, Supplementum I, Leuven, 1987, p. 1391—1956.

După primele trei volume ale prosopografiei miliţiilor ecvestre (*pars prima* literele A—I, 1976; *pars secunda*, literele L—V, *ignoti-incerti*, 1977; *pars tertia*, *indices*, 1980) (recenzie: SCIVA, 32, 1981, 4, p. 467—474), prof. H. Devijver anunţa în 1985 proiectul de publicare a unui *supplementum* la valoroasa sa lucrare (*Ein neuer Band der Prosopographia militiarum equestrium*, ZPE, 59, 1985, p. 205—223).

Volumul pe care îl prezentăm acum (redactat, ca şi precedentele, în latineşte) cuprinde mai întîi o *introductio* (p. 1391—1394), apoi *abbreviationes* (p. 1395—1405; de fapt, amplă bibliografie adăugată la primele volume). În continuare, urmează prezentarea miliţiilor ecvestre, după criteriile adoptate anterior, în ordine alfabetică (p. 1407—1782; la p. 1783—1829: *ignoti-incerti*). Cînd este vorba de personaje cunoscute (la care se fac reveniri ori adausuri bibliografice, cum este cazul de cele mai multe ori), fişele repetă numerele de ordine din volumele precedente; cînd sînt personaje noi, acestea îşi găsesc locul în repertoriul alfabetic cu cifra urmată de indicaţia *bis*.

Atenţia noastră este reţinută aici de cîţiva ofiţeri ecveştri, care şi-au exercitat o comandă sau alta în armata romană din Dacia :

A 132, *T. Ant. Cl. Alfenus Arignotus*; probabil înainte de cea de-a treia miliţie ecvestră, a îndeplinit sarcina de ἐπ[ί]τρ[οπο]ς ἀνν[ώ]νης Θεοῦ Αντονείνου (C.C. Petolescu, Dacia, N.S. 31, 1987, p. 163—164).

C 117, *Tib. Cl*[...]; în inscripţia de la Hoghiz CIL, III, 953 (=IDR, III/4, 230) (dedicaţie pentru împăratul Hadrian), în r. 4 : ...*G. ANTONIN*//*N*/, este vorba de supranumele imperial *Antoniniana* al unei unităţi militare (legiunea XIII Gemina ori cohors III Gallorum), adăugat ulterior (C.C. Petolescu, SCIVA, 38, 1987, 2, p. 181—182).

P 10, *Pannon(ius) Maxi*[*mus*]; altar de la Gherla (CIL, III, 832; cf. p. 1377): *Herculi sancto./Marc. Veraciliu*[*s*]/*Verus, leg. Aug./pro p., curant./Pannon. Maxi*[*mo*], *pre*[*f.*] *eq*[*uitum*]. De punerea inscripţiei s-a îngrijit aşadar prefectul călăreţilor din castrul de la Gherla : este vorba de *ala II Gallorum et Pannoniorum*.

Cum observa M. Macrea (Dacia, N.S., 8, 1964, p. 158, nota 66), faptul că dedicaţia unui *leg(atus) Aug(usti) pro p(raetore)* provine de pe teritoriul Daciei Porolissensis, ar fi dovada că acesta guverna cele trei Dacii, după reforma din anul 168. Din păcate, inscripţia nu conţine nici un element sigur care să permită o încadrare cronologică a acestei legaţii. Căutînd un loc liber în fastele Daciei (vezi I. Piso, Tituli, 4, 1982, p. 382; C.C. Petolescu, Revista de istorie, 39, 1986, 9, p. 896, nr. 54), ne gîndim mai întîi la domnia lui Commodus, cînd lista guvernatorilor nu este completă; pentru acest timp ar pleda eventual dedicaţia către *Hercules Augustus*. Altfel, rămîne a plasa această legaţie abia după anul 218.

În PIR[2] M 250 (1983), gentiliciul acestui legat este considerat *Marc(ius)*. Fastele Daciei mai cunosc un guvernator cu gentiliciu asemănător; ni-l menţionează Cassius Dio, de la care aflăm că împăratul Macrinus a trimis pe Marcius Agrippa (Μαρκίον τε 'Αγρίππαν) guvernator mai întîi în Pannonia, apoi în Dacia (LXXVIII, 13, 2). Conjuncţia τε după *nomen*-ul acestui personaj era menită să sublinieze că Marcius, la care face referire textul, era Agrippa (el apare numai cu acest cognomen în fraza imediat următoare, LXXVIII, 13,3), iar nu altul cu *nomen* asemănător. Iar între *Marcii* cu care era posibilă o confuzie, putea fi şi Marc(ius) Veracilius Verus, care a guvernat şi el Daciile (poate cîndva după 218).

În acest fel, Pannonius Maximus s-a putut afla la comanda alei II Gallorum et Pannoniorum pe timpul lui Elagabal sau Severus Alexander.

P 26, *Q. Petronius Novatus*; prima miliţie şi-a exercitat-o ca prefect al cohortei V Gallorum, la Pojejena, pe Dunăre, unde este menţionată de o inscripţie dedicată lui Jupiter Dolichenus (IDR, III/1, 11); cariera lui întreagă este cunoscută dintr-o inscripţie de la Tubusuctu (Mauretania Caesariensis) (AnnÉp, 1967, 644 şi 1971, 515). În 110 (CIL, XVI, 163 = IDR, I, 3), cohors V Gallorum este menţionată în Dacia, în 160 (CIL, XVI, 111) şi 161 (RMD, 55) în Moesia Superior, dar în 179 reapare în Dacia (RMD, 123; cf. I. Piso — D. Benea, ZPE, 56, 1984, p. 281—282). S-ar putea deci ca Petronius Novatus să se fi aflat la comanda cohortei menţionate numai după anul 161, eventual pe timpul lui Commodus (vezi în această privinţă observaţiile lui H.-G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain, Supplément*, Paris, 1982, p. 55—56).

Între timp, lista ofiţerilor de rang ecvestru s-a îmbogăţit, după ştiinţa noastră, cu următorii :

— *M. Titius M.f. Quirina Proculus Fabia Roma, praef(ectus) coh(ortis) I Alpin(orum), trib(unus) mil(itum) leg(ionis) IIII F(laviae) f(elicis)* (Moesia Superior), probabil la începutul sec. II (M. Gabričević, Cahiers des Portes de Fer, IV, Belgrad, 1987, p. 159—161);

— *M*[*a*]*nius Firmus*, prefect al alei I Canninefatium (Pannonia Superior) (R. Hošek, *Tituli Latini Pannoniae Superioris annis 1967—1982 in Slovacia reperti*, Praga, 1985, nr. 3).

Indices ampli încheie lucrarea.

Prin acest *supplementum* la *Prosopographia militiarum equestrium*, datorăm prof. H. Devijver (Antwerpen, Leuven) un nou instrument de lucru util şi indispensabil.

Constantin C. Petolescu

ANNA et JARO ŠAŠEL, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt* (Situla 25), Ljubljana, 1986, 533 p. + corrigenda + o hartă aparte.

Cum rezultă clar din titlu, volumul adună inscripţiile latine descoperite pe teritoriul Iugoslaviei şi publicate după apariţia Suppl. 2 din CIL III (1903). Din culegerea publicată de A. şi J. Šašel sînt lăsate la o parte inscripţiile strînse de V. Hoffiller şi B. Saria în monumentalul corpus *Antike Inschriften aus Jugoslavien, I (Noricum und Pannonia)*,

AȘEZAREA SĂLCUȚEANĂ DE LA OSTROVUL CORBULUI, JUD. MEHEDINȚI

de MIHAI SIMON

Săpăturile arheologice de la Ostrovul Corbului, din punctul „Cliuci", efectuate sub conducerea lui Petre Roman, au dus și la cercetarea unei părți însemnate din așezarea eneolitică ce aparține culturii Sălcuța. Urmele acestei așezări au apărut în suprafețele I, IX, XII, XV, XVII, XXV și XXVI [1] (fig. 1).

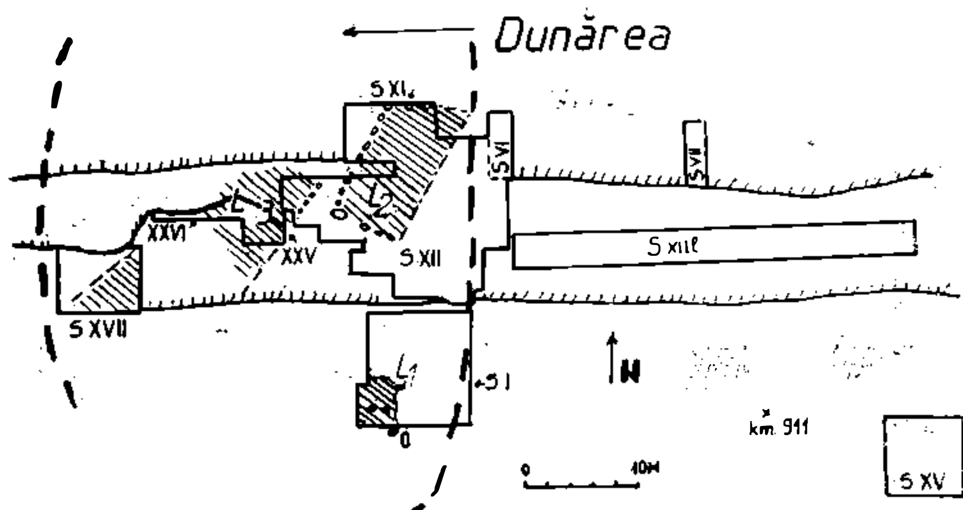

Fig. 1. Vedere generală a secțiunilor din sectorul A. Linia punctată reprezintă limitele aproximative ale așezării sălcuțene.

Limita vestică a așezării se află la aproximativ 30—35 m est de canalul format după încetarea locuirii eneolitice (fig. 1) și este marcată de locuința sălcuțeană, nesăpată, din suprafața XVII [2]. Spre vest de această locuință, rarele fragmente sălcuțene se datoresc rulării lor de către apele Dunării.

Limita estică este marcată de descoperirile din suprafața XIIf, cu toate că fragmentele izolate, precum și o groapă sălcuțeană, au fost desco-

[1] P. Roman, SCIVA, 38, 1987, 4, p. 345 și urm., fig. 3.

[2] *Ibidem*, fig. 3, p. 345.

S C I V A , tomul 40, nr. 2, București, aprilie—iunie 1989, p. 107—145

perite în suprafaţa XV [3], fără ca în această zonă să fi existat şi construcţii propriu-zise (fig. 1).

Spre nord, locuinţele sălcuţene ating malul actual al Dunării. Fluviul, în epoca respectivă, era în mod sigur mai puţin lat, mai adînc şi mai apropiat de malul iugoslav actual [4]. În această situaţie, limita aşezării trebuie să se fi aflat cu 30—40 m mai spre nord, zonă actualmente acoperită de ape.

Limita sudică nu a putut fi determinată, secţiunea XVI [5] oprindu-se la partea superioară a stratului Coţofeni. În aceste condiţii, chiar fără să cunoaştem limitele exacte, considerăm că suprafaţa aşezării era de aproximativ 2500 m². Nu au fost şanţuri sau alte amenajări destinate apărării.

Stratigrafia generală a depunerilor arheologice din această zonă (denumită sectorul A) a fost prezentată amănunţit de P. Roman (vezi nota 1 şi următoarele). În consecinţă, noi ne vom referi la stratigrafia aşezării sălcuţene. Ea are trei niveluri, ultimele două fiind mai bine reprezentate din punctul de vedere al materialului arheologic.

Urmărind profilul depunerilor sălcuţene de-a lungul malurilor Dunării, pe direcţia vest-est, în suprafaţa XXVI cele trei niveluri se află cuprinse între —3,90 şi —3,20 m, adincimi raportate la un punt fix considerat cota 0 [6]. Primul nivel este cuprins între —3,90 şi —3,57 m cu excepţia gropilor care se adîncesc pînă la —4,40 m; al doilea nivel între —3,57 şi —3,40 m, iar al treilea între —3,40 şi —3,20 m. În suprafaţa XII, cele trei niveluri sînt cuprinse între —3,68 şi —2,95 m (fig. 3). Primul nivel este cuprins între —3,68 şi —3,52 m, al doilea între —3,52 şi —3,20 m, în unele locuri chirpicul denivelat al locuinţelor incendiate ajungînd pînă la —3,10 sau —3,05 m; al treilea, între chirpicul locuinţelor şi —2,95 m. În suprafaţa XV, împrăştierile sporadice apar între —3,15 şi —3,08 m [7].

Urmărind stratigrafia aşezării pe direcţia sud-nord, deci perpendicular pe cea descrisă anterior, în punctul cel mai sudic al suprafeţei I, stratul sălcuţean este cuprins între —3,30 şi —2,90 m, fiind alcătuit doar din primele două niveluri. Cel de-al treilea nivel a fost spălat de apele Dunării. O groapă care perforează aceste niveluri sălcuţene şi se opreşte deasupra stratului culturii Criş, marchează ultimul nivel eneolitic [8]. Înaintînd spre nord, stratigrafia locuirii sălcuţene se completează cu profilul peretelui sudic al suprafeţei XI, publicat de Fl. Mogoşanu [9]. Raportînd adîncimile tot la punctul 0, stratul sălcuţean, nediferenţiat pe niveluri, este cuprins între —3,38 şi —3,08 m. Făcînd însă constatarea că dărîmăturile de chirpic ale locuinţei 2 (L2), ce se continuă şi în suprafaţa XII (fig. 1), se află chiar la baza stratului eneolitic, rezultă că aici cel mai

[3] *Ibidem*, p. 351.

[4] Descriind aşezarea, P. Roman, *op. cit.*, p. 336, menţionează faptul că unul din cele două braţe ale Dunării s-a obturat în perioada primului război mondial, celălalt, numit „Dunărea Mare”, crescînd şi-a lăţit apele spre sud, distrugînd o bună parte din aşezările străvechi, amplasate pe malul românesc.

[5] P. Roman, *op. cit.*, p. 354.

[6] Acest punct O se află în partea sudică a suprafeţei I (vezi fig. 1).

[7] P. Roman, *op. cit.*, fig. 9c.

[8] *Ibidem*, fig. 6.

[9] Fl. Mogoşanu, SCIVA, 29, 1978, 3, fig. 1, p. 339.

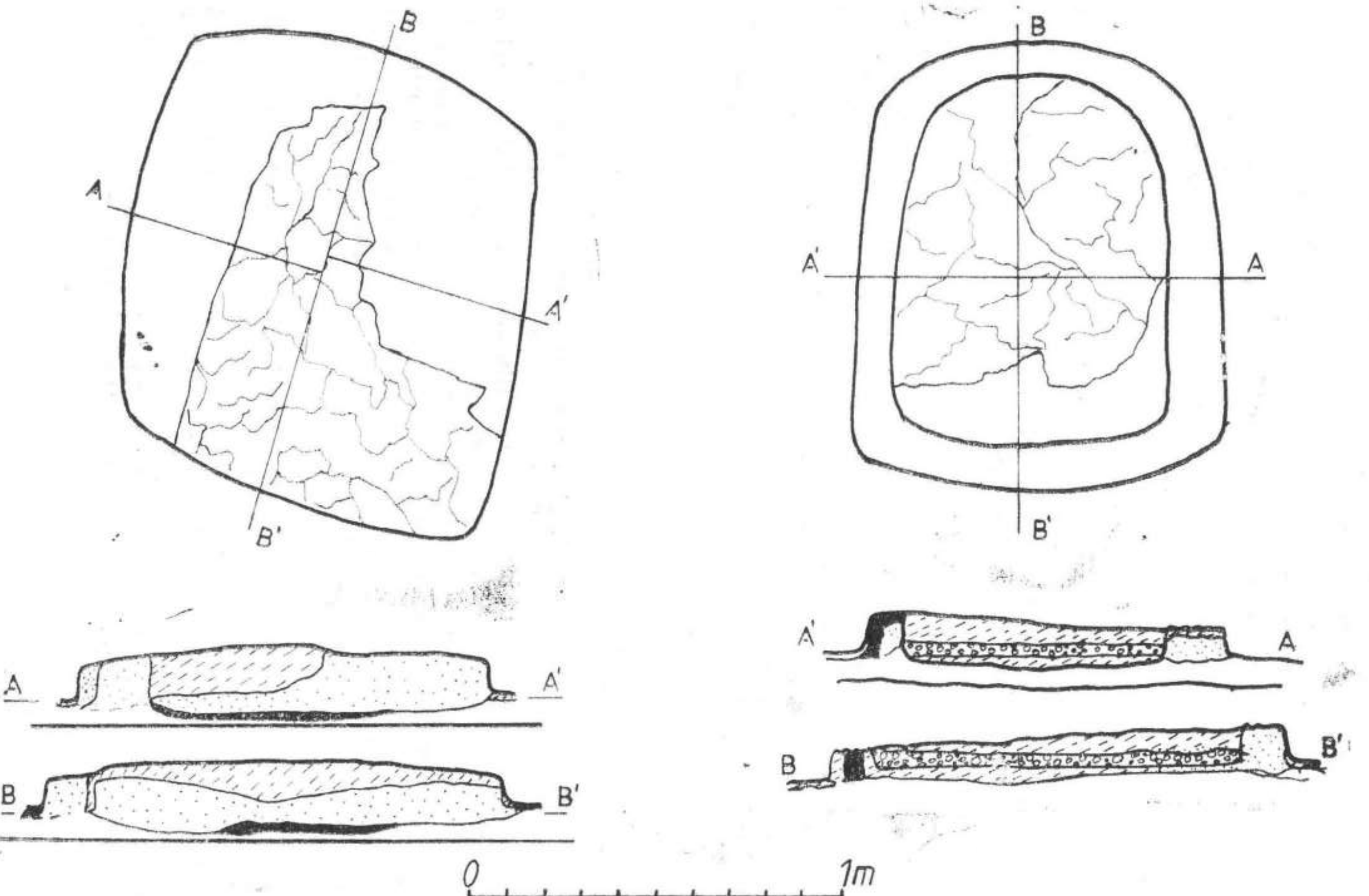

Fig. 2. Locuința L2 cu vatră simplă și cuptor (?), nivelul 2.

vechi nivel nu apare, locuirea sălcuţeană fiind reprezentată doar prin cele corespunzătoare nivelurilor 2 şi 3.

Aşadar, în punctul cel mai vestic (suprafaţa XXVI) stratul sălcuţean are grosimea de aproximativ 70 cm (între —3,90 şi —3,20 m), în zona centrală, ca şi în cea estică, aproximativ 60 cm (între —3,68 şi —2,95 m). După aceasta el dispare, fiind marcat, atît spre est cît şi spre vest, de împrăştieri sporadice. Deci, terenul ocupat de aşezare urca uşor de la vest, spre est grosimea stratului de cultură sălcuţean variind între 60—70 cm.

Pe direcţia sud-nord, stratul sălcuţean este cuprins între —3,30 şi —2,90 m în suprafaţa I, —3,68 şi —2,95 m în suprafaţa XII şi —3,38 şi —3,08 în suprafaţa XI. Rezultă că pe această direcţie stratul se albiază în zona suprafeţei XII, mai precis spre centrul locuinţei 2(L2), la limita sudică şi cea nordică fiind cărate de apele fluviului ultimul, respectiv primul nivel.

În suprafeţele săpate, au fost cercetate mai multe locuinţe. Primului nivel îi aparţine o locuinţă din suprafaţa XXV. Celui de-al doilea îi sînt atribuite trei locuinţe aflate în suprafeţele I, XII, XXV şi XXVI. În cel de-al treilea nivel, spălat în cea mai mare parte de apele Dunării, urmele de locuinţe sînt sugerate de existenţa unui cuptor şi a unei vetre în suprafaţa XXVI [10] ca şi de grupări de chirpic ars, răspîndite şi rulate de ape. În suprafaţa XII, pe profilul peretelui sudic au apărut un şir de şapte gropi de pari, aparţinînd unei locuinţe din ultimul nivel [11]. Mai mult ca sigur că tot ultimului nivel îi aparţin şi gropile care nu pornesc din stratul Coţofeni, dar perforează chirpicul şi podina locuinţei din suprafaţa I.

Locuinţa sălcuţeană aparţinînd primului nivel este suprapusă nemijlocit de podina de lut ars a unei alte locuinţe din nivelul 2. Se pare că dărîmăturile pereţilor şi ale acoperişului locuinţei din nivelul inferior au fost înlăturate cu prilejul ridicării construcţiei mai noi. Nu s-au putut face observaţii privind mărimea şi orientarea acestei locuinţe.

Locuinţa din nivelul al doilea, care din suprafaţa XXV se extinde şi în suprafeţele XXVI şi XVII, a fost incendiată. Pereţii, ridicaţi pe un schelet de bîrne şi nuiele împletite, au o grosime apreciabilă ca urmare a aplicării mai multor straturi de lipituri. Podeaua a fost executată din lut galben, amestecat cu nisip fin. Forma este patrulateră, aproximativ dreptunghiulară, una din laturi fiind surprinsă pe o lungime de aproximativ 4 m. Orientarea ei este N—S. Latura vestică a fost tăiată de un canal rezultat din şiroirea apelor [12].

Şi locuinţa din suprafaţa I, notată cu L1, aparţine nivelului mijlociu (fig. 1). Chirpicul ars al pereţilor ei acoperă o suprafaţă de aproximativ 30 m². După îndepărtarea dărîmăturilor împrăştiate, s-a putut constata că platforma de lut bătut şi ars al podinii se restrînge în colţul sud-vestic al suprafeţei I, prelungindu-se spre nord cu circa 0,5—1 m, printr-o masă de lut galben. În unele locuri această masă, ca şi nivelul de călcare al locuinţei, prezintă pete de cenuşă neagră, foarte fină pro-

[10] P. Roman, *op. cit.*, p. 345.

[11] *Ibidem*, p. 346.

[12] *Ibidem*, p. 345.

venind din arderea acoperişului de stuf. Datorită faptului că suprafaţa care s-a păstrat din podea nu are un contur regulat, numai trei gropi de pari putînd fi atribuite cu certitudine elementelor de susţinere a acoperişului sau pereţilor, nu s-au putut determina cu exactitate forma şi orientarea ei. Pe de altă parte, marea diferenţă dintre suprafaţa podinei şi masa de chirpici împrăştiat ilustrează faptul că cel puţin unul dintre pereţii locuinţei s-a prăbuşit în exterior.

Locuinţa 2(L2), care a fost dezvelită în cadrul suprafeţelor XI şi XII (fig. 1), s-a păstrat cel mai bine, oferind şi cele mai numeroase informaţii referitoare la construcţiile sălcuţene din această aşezare. Stratigrafic, ea aparţine tot nivelului mijlociu (niv. 2) şi a fost distrusă de incendiul care le-a afectat şi pe celălalte două, descrise anterior. Ca urmare a dezvelirii şirului de gropi de pari de pe latura vestică, sudică şi nordică, s-a putut stabili, cu o doză relativ mare de certitudine, forma şi orientarea ei. În primul rînd observăm dimensiunile neobişnuit de mari ale suprafeţei interioare : peste 85 m². Menţionăm însă că datorită creşterii apelor Dunării nu a fost posibilă dezvelirea întregii suprafeţe, latura ei estică nefiind conturată cu exactitate.

Şirul gropilor de pari din suprafeţele XI şi XII indică faptul că latura nordică era aproximativ paralelă cu malul şi cursul Dunării, iar cea vestică era orientată uşor oblic, pe direcţia SV—NE. Existenţa a două gropi de pari de mari dimensiuni, la intersecţia laturilor de sud şi vest a suprafeţei XIIc, arată clar că este vorba de o groapă de colţ, cu atît mai mult cu cît pe profilul sudic al suprafeţei XIIc nu apar nici podina şi nici dărîmăturile de chirpic ale pereţilor (pentru detalii privind împărţirea suprafeţei XII vezi articolul lui P. Roman citat de noi la nota 1 şi următoarele, fig. 3). Avînd în vedere faptul că urmele de chirpic căzut apar pe întregul profil estic al suprafeţei XII şi XIIi, ca şi pe pereţii suprafeţei săpate în 1979 (fig. 3), rezultă că latura sudică urmează o linie uşor oblică spre sud-est, nefiind de fapt paralelă cu cea nordică din suprafaţa XI. Deci locuinţa avea o suprafaţă patrulateră, uşor trapezoidală, orientată aproximativ sud-nord.

În afara chirpicului provenind de la pereţii acestei impunătoare construcţii, pentru a căror susţinere au fost necesari stîlpi groşi, aşa cum o demonstrează adîncimea şi diametrul gropilor în care au fost amplasaţi, au fost descoperite şi două vetre amenajate pe podina locuinţei L2. Prima dintre ele este o vatră cu gardină sau un cuptor distrus (fig. 2). Forma este aproximativ dreptunghiulară, cu lungimea de 1,25 m şi lăţimea de 1m. Înălţimea păstrată, corespunzătoare înălţimii la care se află placa vetrei, este de 10 cm. A fost construită prin turnarea, în faza iniţială, a unei plăci de humă, groasă de 4 cm, ce delimitează suprafaţa şi care a fost puternic arsă. Pe ea s-a aşezat un pat de pietricele, gros de 4 cm, acoperit la rîndul lui de un alt pat de humă, ce constituie placa propriu-zisă. Apoi a fost ridicată gardina sau, în cazul în care este vorba de un cuptor, pereţii şi bolta. Pe latura de est vatra a fost refăcută ca şi o porţiune a gardinii, stratul nou de humă nemaifiind însă ars.

La aproximativ 2,20 m de vatra sau cuptorul descris anterior, a apărut o vatră simplă, patrulateră, cu laturile uşor arcuite (fig. 2). Înălţimea ei este de 20 cm, cu partea superioară făţuită şi apoi arsă. După o perioadă de funcţionare, vatra a fost lărgită, adăugîndu-se humă pe latura

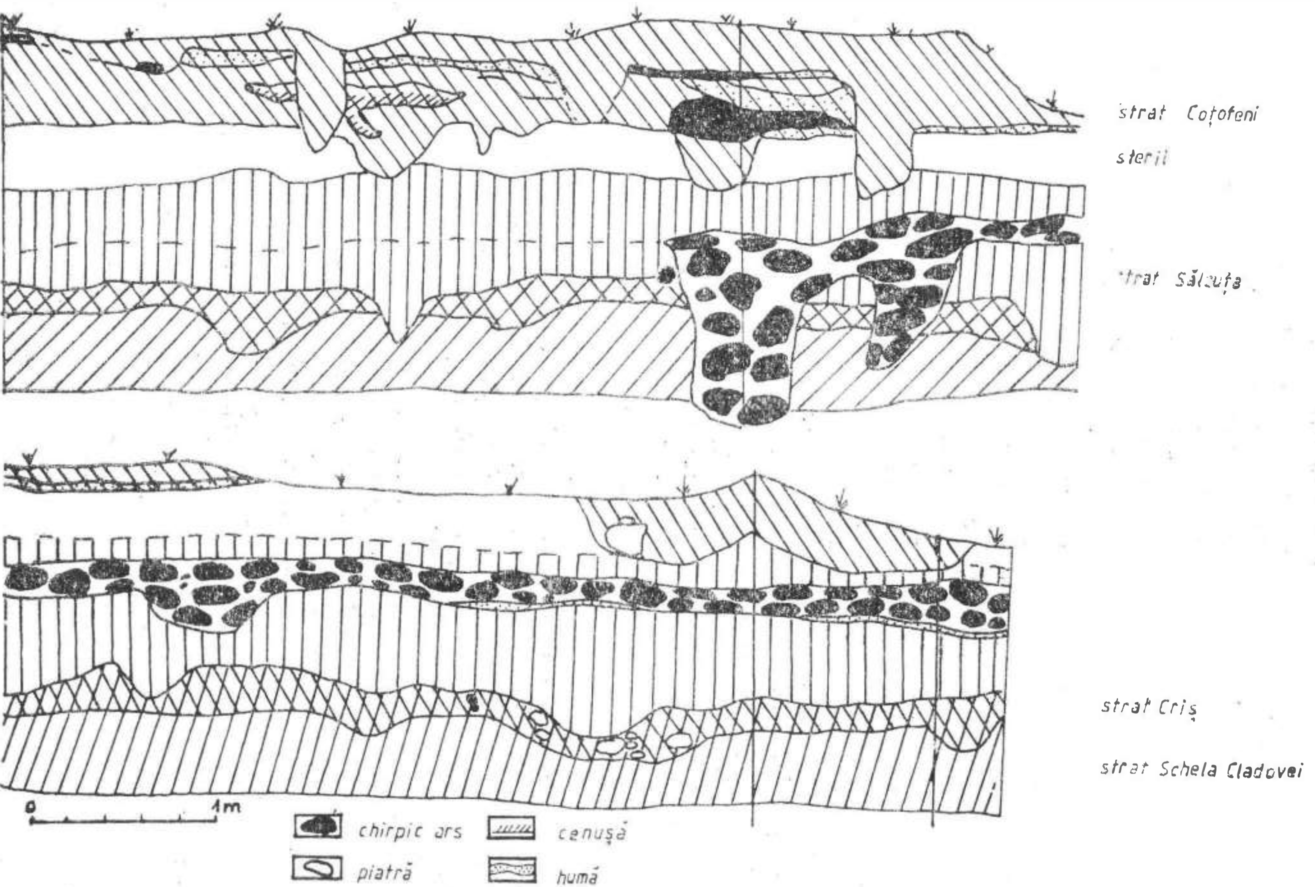

Fig. 3. Profilul sudic şi vestic al secţiunii XII/1979.

de nord şi de vest, ajungînd astfel la o lungime de 1,22 m şi o lăţime de 1,10 m. În masa de humă a vetrei au fost amestecate, întîmplător, bucăţi de piatră, de cuarţit, rare fragmente ceramice şi un silex microlitic.

Tot în interiorul locuinţei, în partea nord-vestică, lîngă perete a fost descoperită o groapă de formă ovală, cu diametrul de 1,20/0,90 m ce cobora în trepte. Prima treaptă se adîncea pînă la —3,70 m, următoarea pînă la —4,10 m, adîncimea maximă atingînd —4,25 m. Deşi bănuim că în groapă era aşezat un vas de provizii, nu au fost descoperite fragmente care să-i ateste prezenţa.

În locuinţele L1 şi L2, mai precis pe nivelul lor de călcare, au fost descoperite multe scoici de apă dulce, cochiliile abandonate reprezentînd probabil resturile de la consumul cărnii lor.

Pentru cel de-al treilea nivel nu a fost posibilă o delimitare mai precisă a complexelor de locuit. Acest lucru se datoreşte puternicei inundaţii care a avut loc după încetarea locuirii sălcuţene (sau a determinat încetarea ei) şi a distrus construcţiile din ultimul orizont. În partea vestică a suprafeţei XXVI, locuinţa din nivelul mijlociu a fost suprapusă de o vatră şi un cuptor [13]. În suprafeţele XII, XIIf şi XII/1979, au apărut urmele unei locuinţe aparţinînd nivelului 3, constînd din aglomerări de chirpic, pietre de rîu, cele 7 gropi de pari amintite anterior indicînd una din laturile ei [14].

Un alt element foarte interesant, apărut în acest ultim nivel, este reprezentat de o depunere cu un caracter mai special, alcătuit dintr-un fund de vas, jumătatea superioară a unui craniu de cal cu dinţii în jos, botul fiind îndreptat spre sud. Alături, pe partea răsăriteană, se afla un corn de cerb cu cele două ramificaţii direcţionate spre nord, iar pe partea vestică fiind aşezat un fragment de femur. Această depunere se afla într-o mică albiere ce pătrundea uşor în masa de chirpic a locuinţei L2. Nu putem însă exclude posibilitatea ca ea să aparţină unui complex ulterior perioadei în care s-a format cel de-al treilea nivel, de asemenea distrus de apele fluviului [15]. Facem această remarcă mai ales datorită faptului că pe acelaşi nivel, dar la o distanţă de aproximativ 5 m de craniu, a apărut un obiect de formă trapezoidală, de culoare roşie-cărămizie, cu colţurile şi cele două muchii rotunjite (fig. 22/13). Examinînd-o, E. Comşa ne-a atras atenţia asupra faptului că astfel de pietre plate, de culoare roşie, apar frecvent în mormintele cu ocru. Dealtfel, analiza microscopică a piesei, efectuată de M. Cârciumaru [16] a dovedit că este vorba de o gresie feruginoasă cu foarte mulţi oxizi de fier în compoziţie şi din care, prin măcinare, se putea obţine o pudră folosibilă ca înlocuitor al ocrului.

Din punctul de vedere al culturii materiale, aşezarea este sărăcăcioasă [17], cu excepţia ceramicii.

Dintre unelte, aşchiile şi spărturile de cuarţit reprezintă categoria cea mai numeroasă (86 buc.) Totuşi, privim cu foarte mare circumspecţie

[13] Vezi nota 11.
[14] *Ibidem*.
[15] *Ibidem*.
[16] Pentru analiza efectuată şi observaţiile comunicate îi mulţumim şi pe această cale.
[17] D. Galbenu, CercetArh, 1, 1975, p. 32.

utilizarea lor datorită faptului că nici o altă comunitate sălcuţeană nu a folosit astfel de unelte, dar şi pentru că ele ar putea proveni din stratul epipaleolitic, unde au o largă întrebuinţare, strat pe alocuri deranjat de gropile de scos lut, aparţinînd primului nivel sălcuţean. Dealtfel, piesele cele mai caracteristice şi care întradevăr au fost utilizate, se reduc la un răzuitor executat în tehnica pontiliană şi care are tăişul lustruit datorită folosirii (fig. 11/3).

A doua categorie de unelte o reprezintă cele din silex (19 buc.). Culoarea rocii este cafenie, fumurie, uneori aproape neagră. Cîteva sînt roşcate datorită arderii lor, ele fiind descoperite sub chirpicul locuinţelor incendiate din nivelul al doilea. Tipologic reprezintă lame de dimensiuni mici sau mijlocii, cu partea activă fin denticulată şi un răzuitor pe aşchie (fig. 11/5—8). Pe lîngă aceste unelte a mai fost descoperit şi un vîrf de săgeată (fig. 22/1).

Alături de aceste unelte de silex apare şi o aşchie din obsidian (fig. 11/4).

Piesele de piatră, reprezentate de aşchii, fac parte din grupa gresiilor cuarţoase.

La fel de puţine sînt şi uneltele de os şi corn. Ele sînt reprezentate de săpăligi (fig. 22/6—7), spatule (fig. 22/3, 5, 8), alături de care apare un străpungător (fig. 22/4) şi un manşon (fig. 22/9).

Pe lîngă aceste unelte au apărut şi două ace de cupru fragmentare. Primul (fig. 22/14) a apărut pe nivelul de călcare al locuinţei L1 şi are secţiunea pătrată. Cel de-al doilea (fig. 22/15) are secţiunea rotundă şi aparţine nivelului al treilea.

Ceramica este elementul definitoriu al aşezării sălcuţene. Ea a putut fi împărţită, din punct de vedere calitativ, în trei mari grupe : a — *ceramica de uz comun* (grosieră); b — *ceramica bună* ; c — *ceramica fină*. Pentru a le distinge, pe figurile respective, vasele au fost notate cu aceste litere (vezi şi legenda de la fig. 5).

Prima grupă ceramică este reprezentată de vase cu pereţii groşi, aspri la pipăit, fără să indice vre-o preocupare specială pentru calitate sau aspectul exterior. Uneori partea interioară este netezită cu mai multă atenţie. Arderea este rar uniformă, culoarea care predomină este cea roşie-cărămizie sau portocaliu-roşcată şi cea gălbuie, nuanţele mergînd spre cenuşiu. Aceste vase sînt notate cu *a* pe figurile noastre.

A doua grupă este reprezentată de ceramica bună, care are pereţii netezişi cu grijă, pasta fiind mai bine frămîntată şi cu mai puţine impurităţi. De cele mai multe ori exteriorul vaselor este acoperit cu barbotină fină. Predomină culoarea cărămizie cu pete cenuşii, alături de nuanţele maronii, castanii, fumurii cu pete gri sau întunecate. Această grupă, notată pe figuri cu *b*, este cea mai numeroasă, fiind reprezentată mai ales de vase de dimensiuni mijlocii.

Grupa a treia, cea a ceramicii fine, are pasta foarte bine frămîntată, aleasă cu multă grijă de impurităţi, iar prelucrarea suprafeţelor este realizată cu cea mai mare atenţie. Sînt acoperite frecvent cu un slip subţire care, prin lustruire, a primit un luciu metalic. Culoarea cărămizie cu nuanţe portocalii este mai frecventă, alături de cea cafenie şi, foarte rar, neagră.

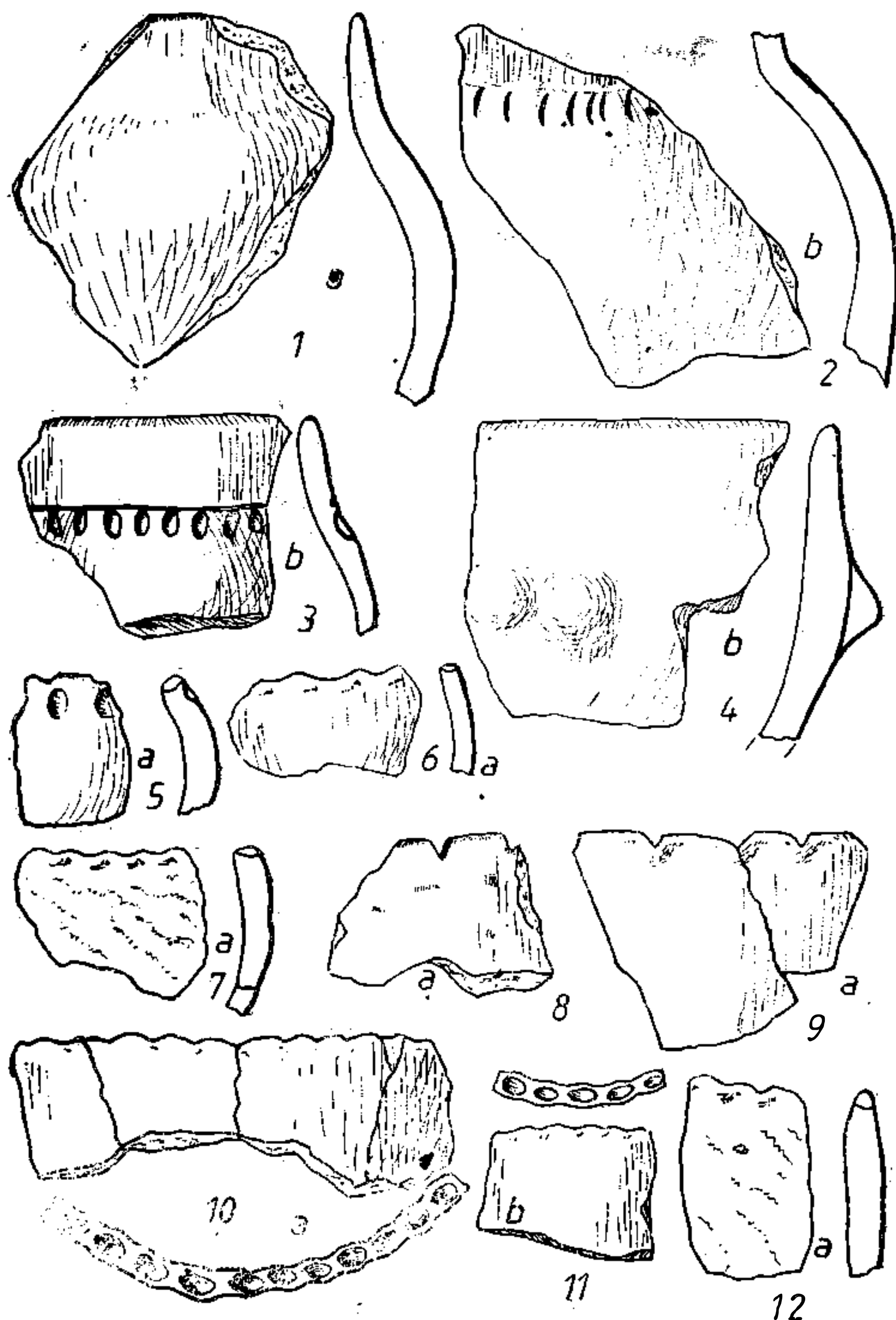

Fig. 4. Ceramică din nivelul 1; sc. 1/2.

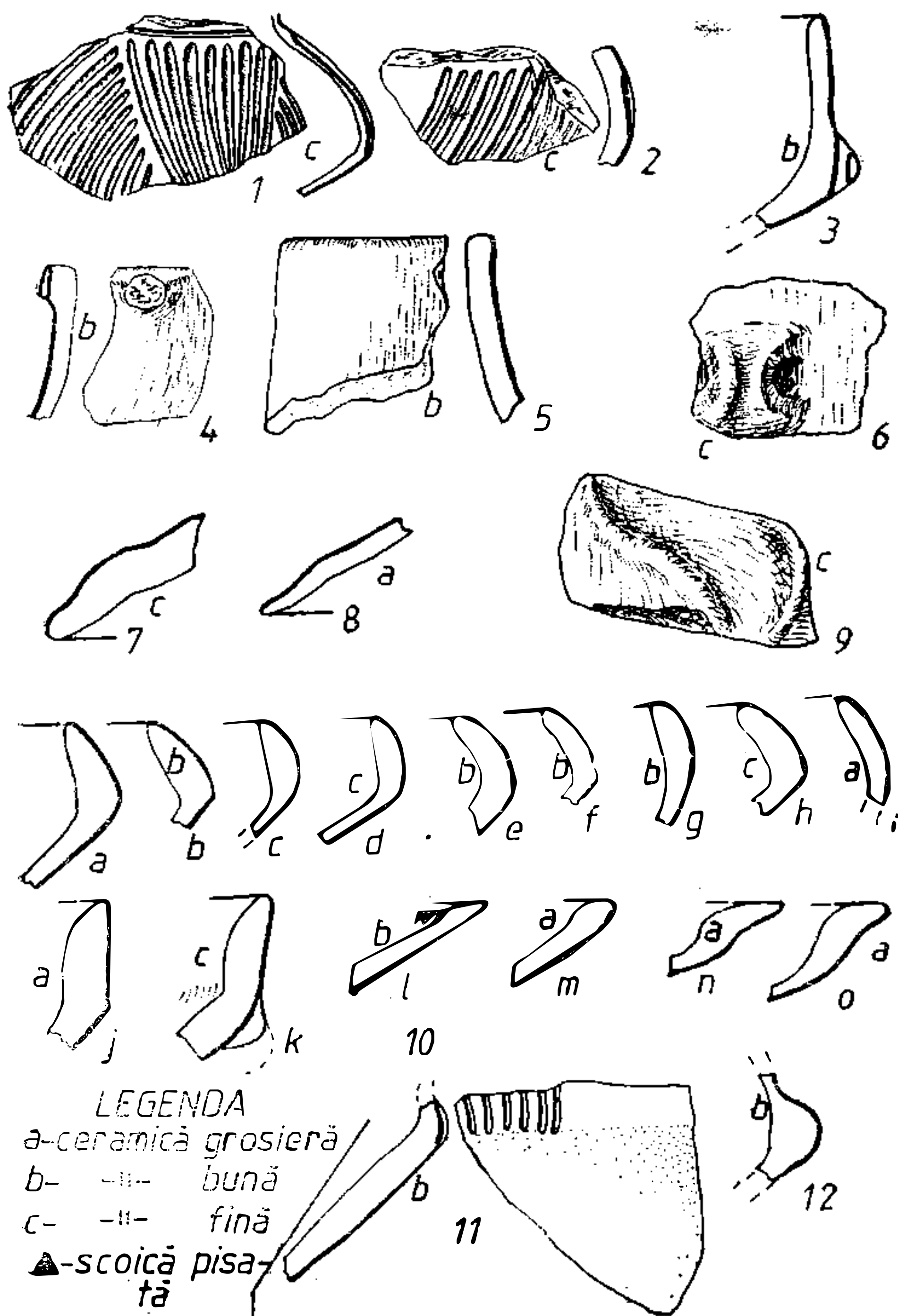
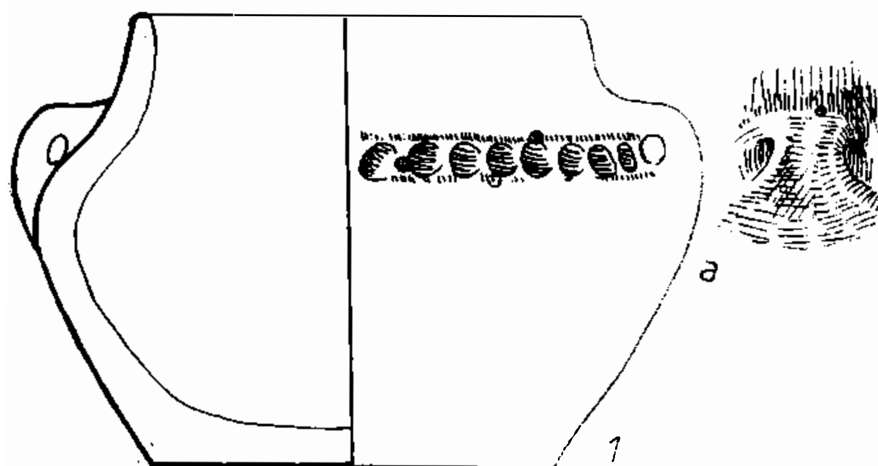

Fig. 5. Ceramică din nivelul 1; sc. 1/2

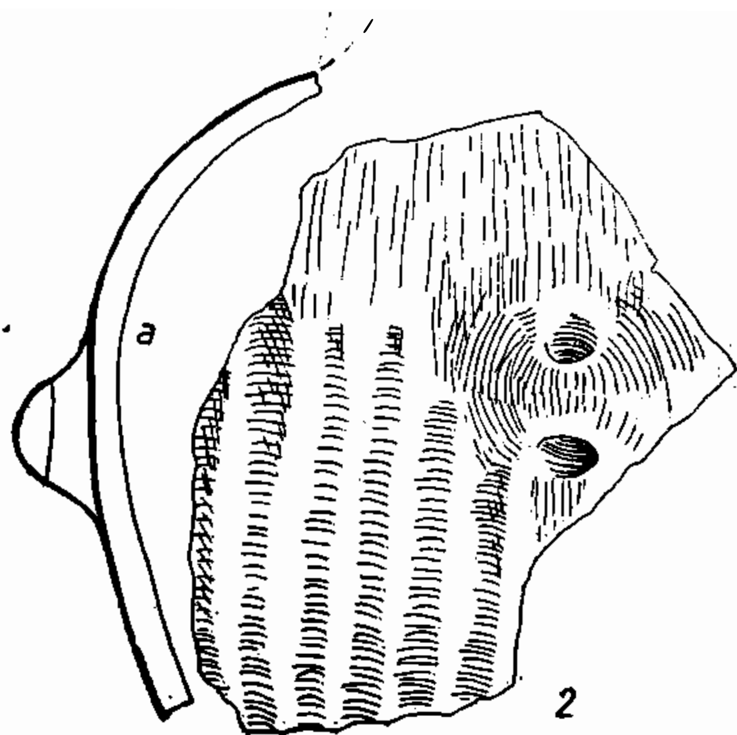

Fig. 6. Un vas și un fragment de vas din locuința L1, nivelul 2; sc. 1/2.

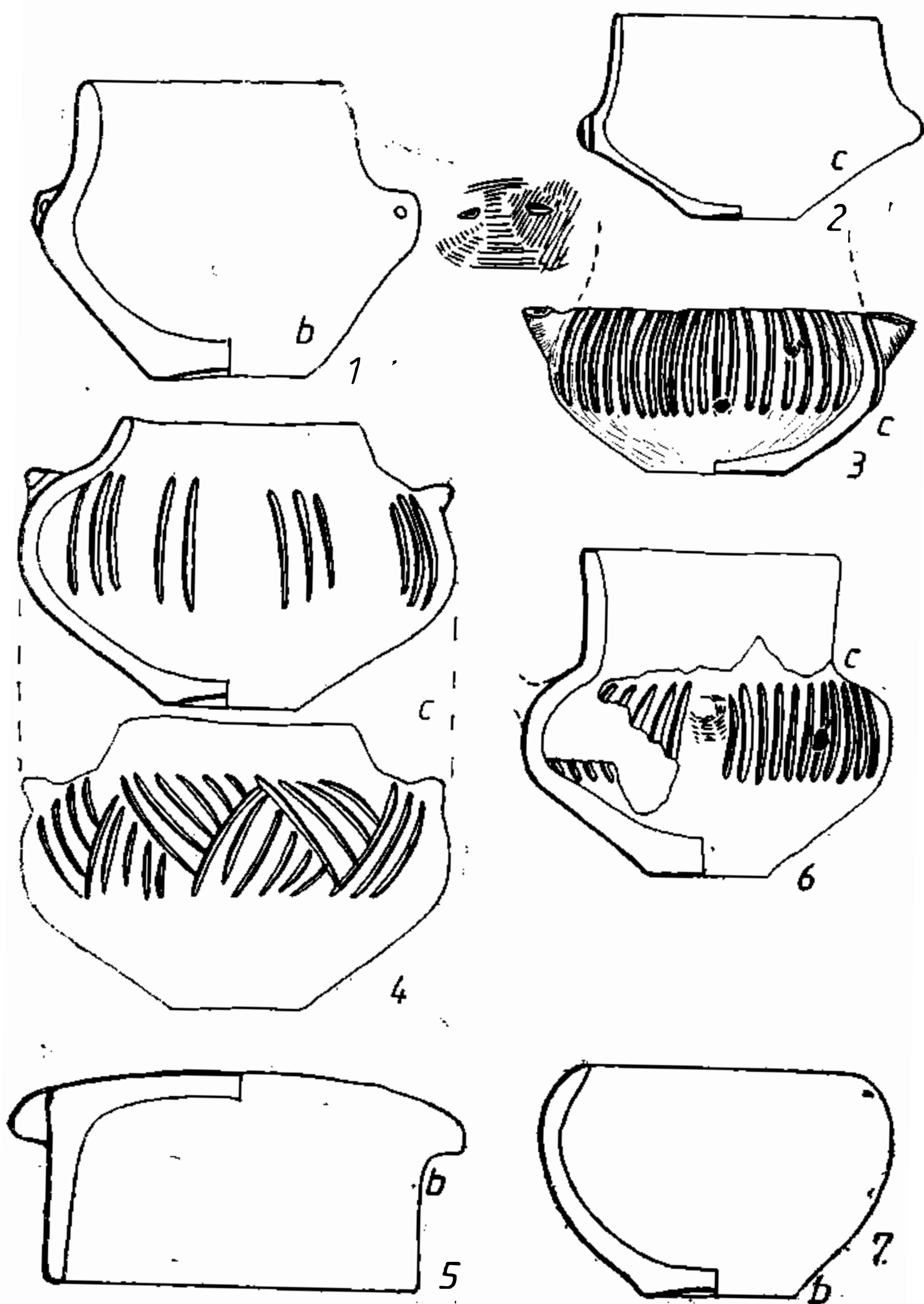

Fig. 7. Vase din locuința L1, niv. 2; sc. 1/2.

Vasele sau fragmentele reprezentînd această grupă sînt notate pe figuri cu litera *c*. Este grupa cea mai slab reprezentată numeric şi cuprinde în special vase de mici dimensiuni.

Degresantul cel mai frecvent este nisipul, în general cu bobul mare, in amestec cu pietricele. Caracterizează cu precădere pasta vaselor de uz comun şi a celor bune, apărînd mai ales în ultimul nivel.

Nisipul mărunt este utilizat cu precădere pentru pasta vaselor fine.

Paiele tocate sau resturile vegetale formează o grupă distinctă. Se regăseşte în proporţii aproximativ egale în primele două niveluri (6 cazuri în primul şi 8 în al doilea), dar creşte în cel de-al treilea, unde apare însoţită de alte materiale cum ar fi nisipul, scoica pisată şi cioburile pisate (14 cazuri).

În ceea ce priveşte folosirea cioburilor, facem menţiunea că au apărut doar într-un singur caz.

Deosebit de semnificativ în ceea ce priveşte specificul aşezării sălcuţene de la Ostrovul Corbului este folosirea scoicii pisate. Deoarece este deosebit de importantă, vom prezenta repartiţia pe niveluri a vaselor şi fragmentelor care conţin scoică pisată. În primul nivel apar trei fragmente, în cel de-al doilea opt, iar în cel de-al treilea cinci zeci şi două, din care zece în amestec cu pietricele şi nisip.

În planşele noastre, vasele sau fragmentele ceramice care au ca degresant în pastă scoică pisată sînt marcate printr-un triunghi.

Ceramica prezintă următoarele tipuri (notate cu cifre romane şi stabilite după criteriul funcţionalităţii), variante (notate cu cifre arabe şi stabilite pe criteriul formei) şi subvariante (stabilite în funcţie de aspectul lor exterior şi notate cu literele mici ale alfabetului latin) [18] :

I 1 — *Oale*, cu două subvariante :

I 1a — cu marginea joasă, dreaptă sau uşor aplecată spre interior, despărţită de corp (fig. 4/1—3 ; 9/2—4 ; 12/13 ; 14/5 ; 18/1,4—7 ; 21/1).

I 1b — cu marginea în prelungirea corpului. Prin lipsa liniei de demarcaţie dintre margine şi corp, profilul vasului sugerează un „S" alungit (fig. 9/5 ; 14/3 ; 15/8—9 ; 17/2—9 ; 18/2).

[18] Tipologia astfel concepută am stabilit-o pentru o arie culturală şi cronologică mai largă. Cum este şi normal, nu toate tipurile şi variantele sau subvariantele se regăsesc în cadrul culturii Sălcuţa şi, cu atît mai puţin, în cadrul aşezării de la Ostrovul Corbului. Datorită faptului că şi în viitor intenţionăm să folosim acelaşi sistem, considerăm necesare unele precizări, mai ales că sistemul este încă inedit. Precizăm deci, pe scurt, tipurile şi variantele stabilite de noi, conform criteriului descris în text : I — vase pentru gătit : 1 — oală, 2 — cratiţă, 3 — crater, 4 — ibric, 5 — tavă, 6 — tavă de peşte, 7 — tigaie ; II — vase folosite pentru etalarea alimentelor : 1 — castron, 2 — fructieră, 3 — platou, 4 — solniţă ; III — vase folosite la servitul mîncării : 1 — strachină, 2 — lingură, 3 — polonic ; IV — vase folosite pentru transportul lichidelor : 1 — ulcica, 2 — cana, 3 — carafa, 4 — urciorul, 5 — hydria, 6 — amforeta, 7 — oala de lapte (Milchtopf), 8 — canta, 9 — askos-ul ; V — vase pentru turnatul lichidelor : 1 — cu cioc de scurgere ; 2 — cu tub de scurgere, 3 — ceainic, 4 — sosiera ; VI — vase folosite la băut : 1 — paharul, 2 — cupa, 3 — ceaşcă, 4 — căuc, 5 — cornul (rython), 6 — kantharos-ul 7 — depas amphikypelon, 8 — biberon ; VII — vase de provizii : 1 — borcan, 2 — chiup, 3 — damigeană, 4 — amfora, 5 — pithos-ul ; 6 — pithos-ul etajat ; VIII — capacele (cu diferite variante) ; IX — suporturile ; X — strecurători ; XI — afumători ; XII — vase pentru păstrat obiecte mici sau cu caracter special ; XIII — vase folosite la iluminat ; XIV — vase de cult sau ceremonie ; XV — vase funerare ; XVI — vase speciale, cu forme ieşite din comun ; XVII — vase decorative.

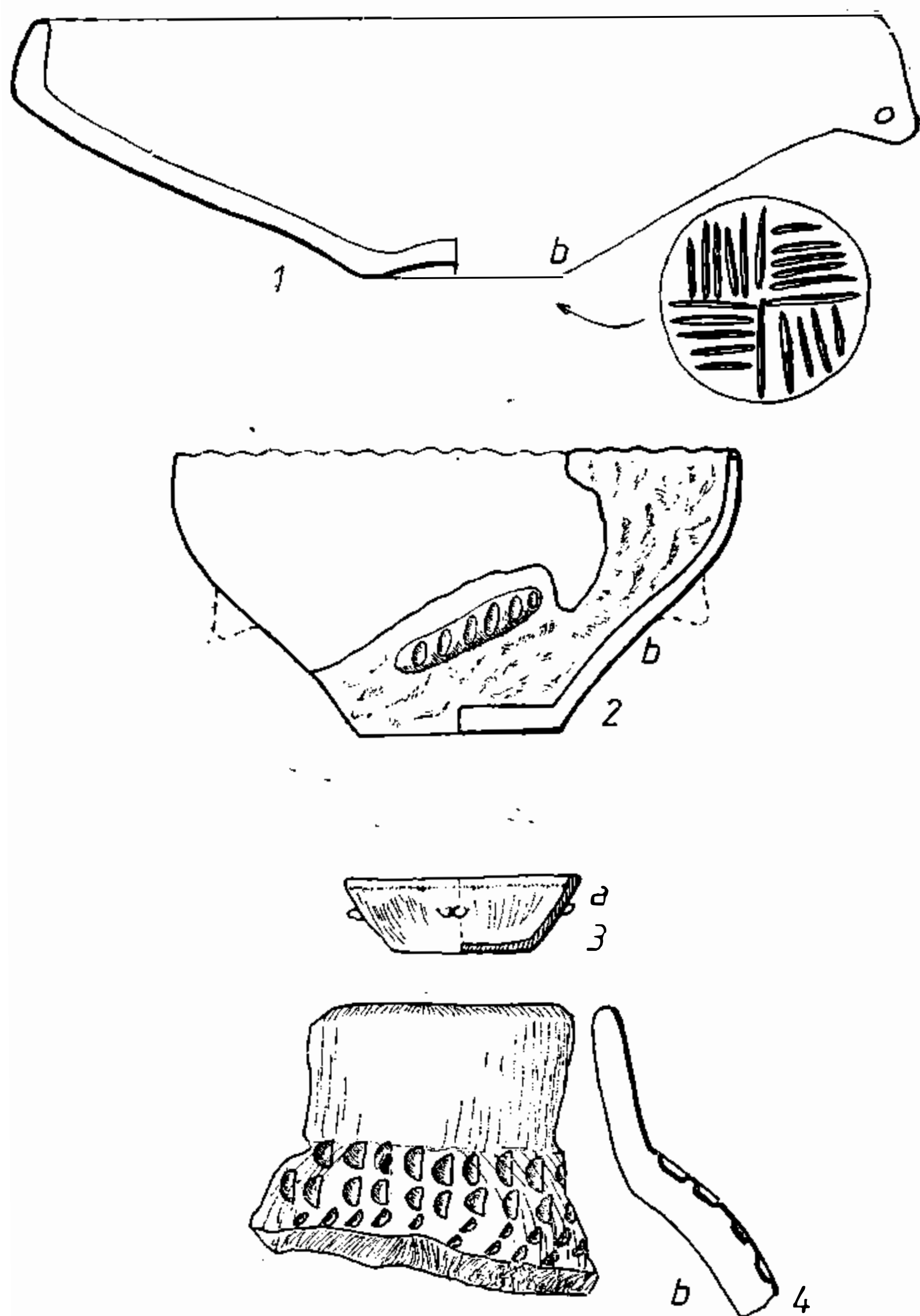

Fig. 8. 1—2 vase din locuinţa L1, 3—4 din locuinţa L3, niv. 2; sc. 1/2 la 1 şi 4 şi sc. 1/4 la 2 şi 3.

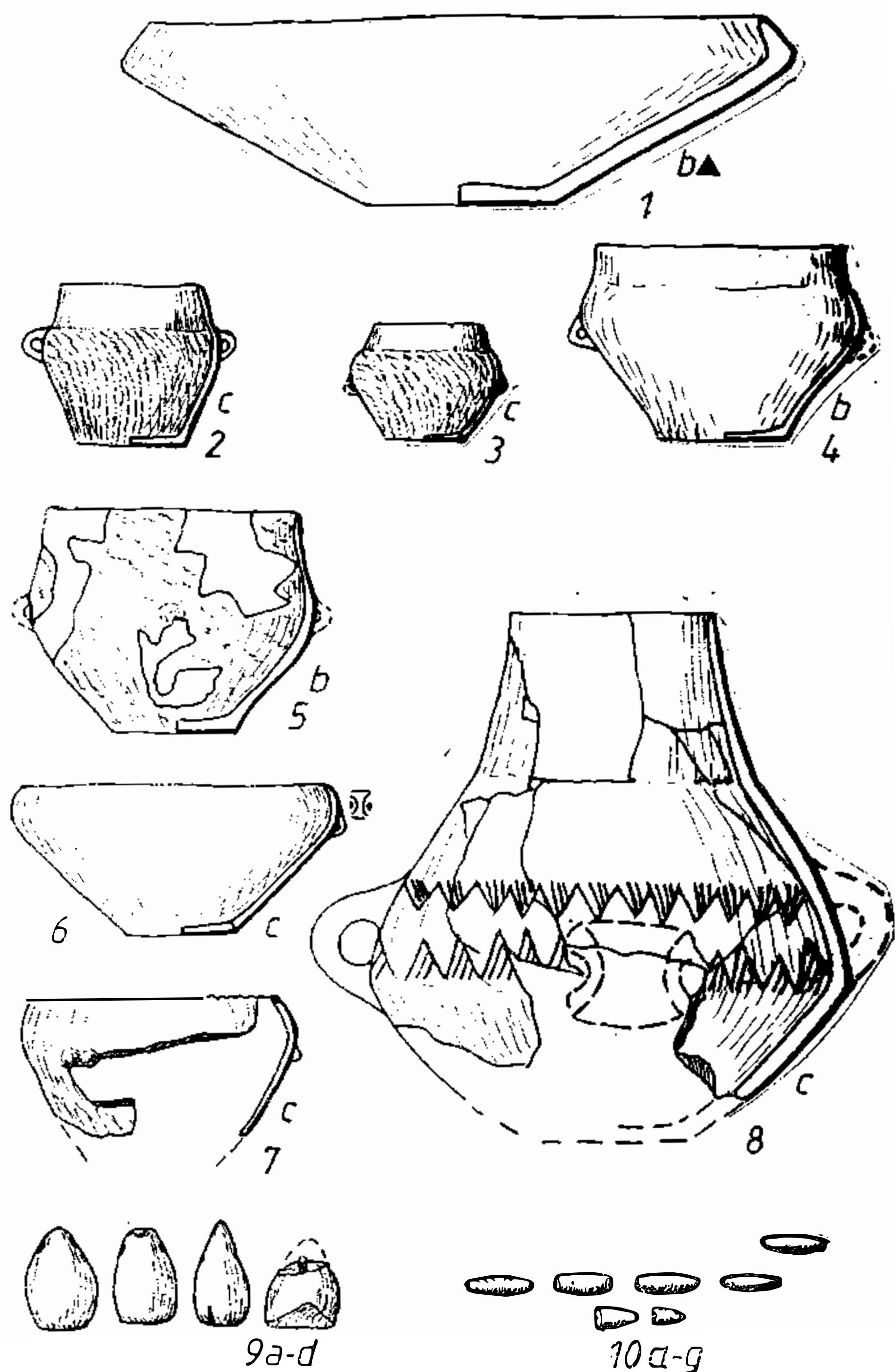

Fig. 9. 1—8 vase, 9a—d greutăți, 10a—g perle de lut, din locuința L2, niv. 2 ; sc. 1/4 la 1 ; sc. 1/8 la 2—10.

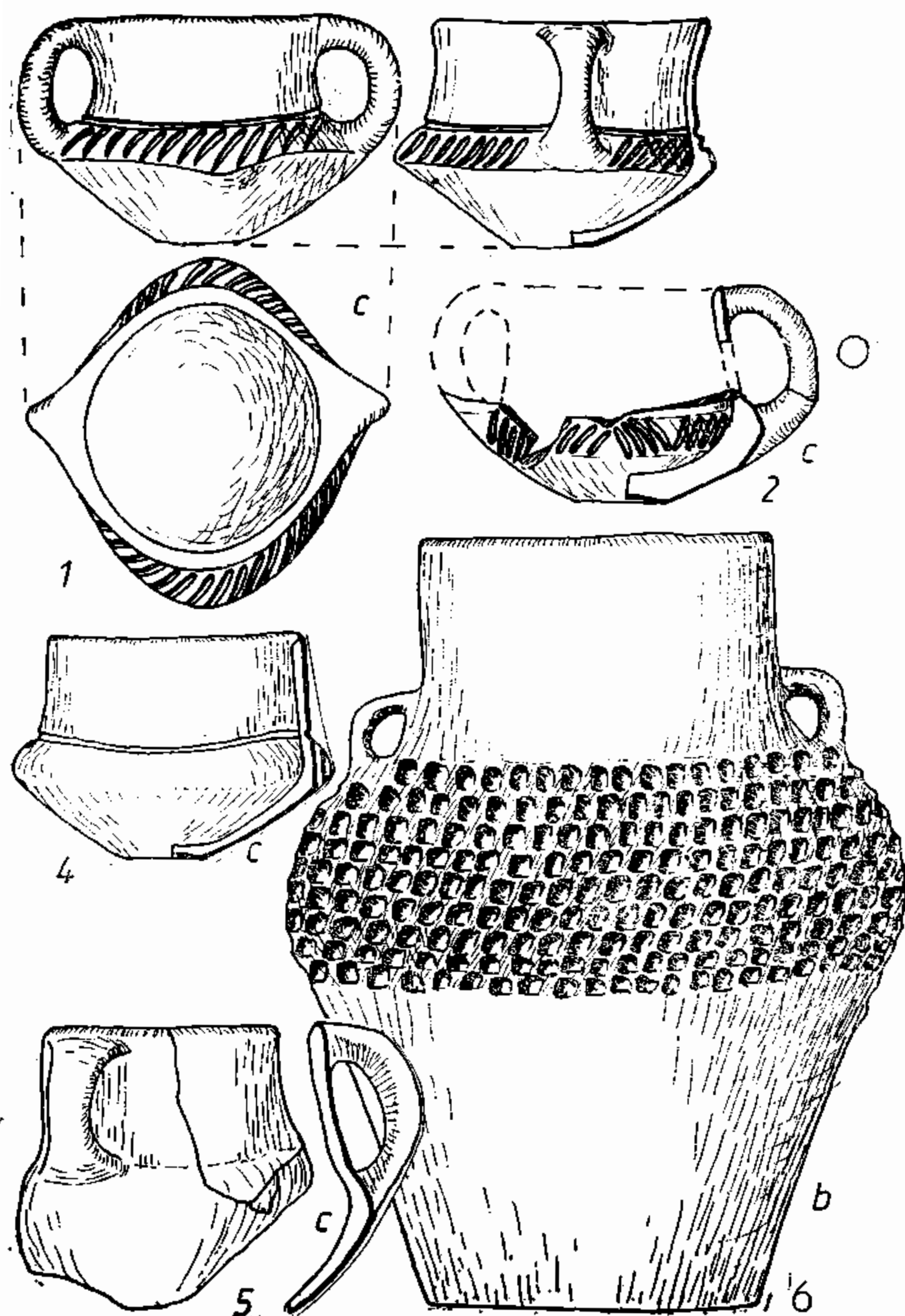

Fig. 10. Vase din locuința L2, niv. 2; sc. 1/2.

Dacă prima subvariantă este comună celor trei niveluri, cea de-a doua nu apare în primul și caracterizează îndeosebi nivelul al treilea. Alături de vasele și fragmentele prezentate mai sus, altele pot fi încadrate în aceeași variantă, fără să putem preciza cărei subvariante îi aparțin (fig. 4/8—12; 11/1; 13/1; 15/7; 17/3—7; 18/3?, 9, 10; 19/5—7).

II 1 — *Castronul*, cu două subvariante:

II 1a— cu marginea arcuită (fig. 4/4—7; 8/2; 9/6—7; 12/3—4; 13/2—4; 14/4,6; 15/4—5?; 16/1,3—6; 17/1,10—11; 18/8?, 11—13; 19/2—4; 20/1—2).

II 1b — cu corpul tronconic (fig. 12/11 și poate 20/4).

Mai ales în subvarianta II 1a, castronul este o formă comună celor trei niveluri, fiind însă mai frecvent în cel de-al treilea.

III 1 — *Strachina* este forma cu cele mai multe subvariante:

III 1a— cu corpul tronconic, este reprezentată de două exemplare de mici dimensiuni, ambele din nivelul 2(8/3 și 14/2).

III 1b — cu buza îngroșată în interior în formă de triunghi (fig. 5/10 l, singurul fragment aparținînd primului nivel).

III 1c— cu buza îngroșată în interior prin bombare (fig 5/10 m; 12/9; 19/8s, t;). Deși sînt puține exemplare, ele se repartizează în toate nivelurile.

III 1d — cu margine îndoită în interior (fig. 5/10a — i; 8/1; 9/1; 12/8; 14/7—9; 19/8a— f). Este subvarianta cea mai numeroasă și apare în toate nivelurile.

III 1e — cu marginea dreaptă sau ușor evazată (fig. 5/10j — k, din primul nivel; 19/8i — k, din niv. 3; 20/6, de pe plajă).

III 1f — cu marginea joasă, ușor evazată (fig. 5/10n — o, din niv 1; 19/8g — h, o — p, din niv. 3; 20/10—11, de pe plajă).

III 1g— cu marginea prelungă, puternic evazată (fig. 19/8 1 — n; din ultimul nivel).

III 1h — cu marginea evazată și umăr îngust, oblic (fig 19/8r).

III 1i — cu umărul proeminent și rotunjit (fig 5/11—12, din nivel 1; 20/13, de pe plajă).

IV 6 — *Amforeta*, face parte din categoria vaselor care servesc la transportul lichidelor pentru a fi servite la masă și, spre deosebire de amfore, sînt de dimensiuni mijlocii (pentru variantele anterioare, vezi nota 18). La Ostrovul Corbului apar două subvariante, reprezentate fiecare printr-un exemplar întregibil, ambele descoperite în locuința L2 din nivelul 2.

IV 1a — cu două tortițe amplasate pe gît și umăr (fig. 10/6).

IV 1b — cu patru toarte amplasate pe zona de maximă rotunjime (fig. 9/8). Pe lîngă aceasta, alte fragmente mai pot fi incluse în categoria amforetelor, fără ca să putem preciza despre ce subvariantă este vorba (fig. 5/5; 8/4; 12/1, 10; 13/8, 10, 11?, 112).

V — *Vase pentru turnat*, apărînd doar varianta cu cioc de scurgere, V 1 (fig. 13/6, din niv. 2; 21/3—4, dintr-o groapă ce aparține niv. 3).

VI 1 —Paharul. În cadrul acestei variante a vaselor care servesc la băut (tip VI), a căror caracterstică principală o constituie lipsa toartelor, am inclus și vasele care au pe corp una sau mai multe proeminențe

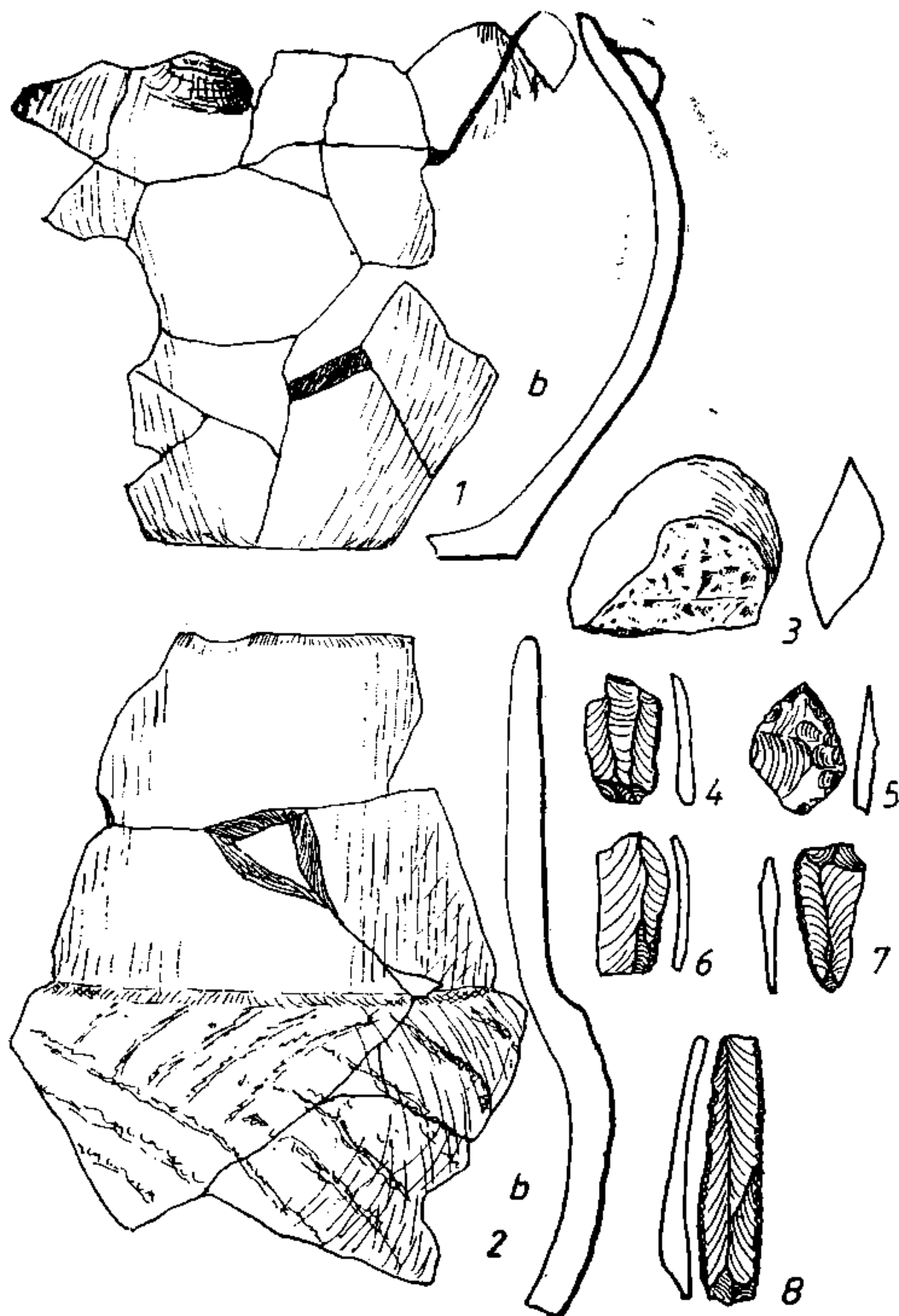

Fig. 11. 1—2 vase din L2 ; 3 — unealtă de cuarțit ; 4 — piesă de obsidian ; 5—8 piese de silex ; sc. 1/2.

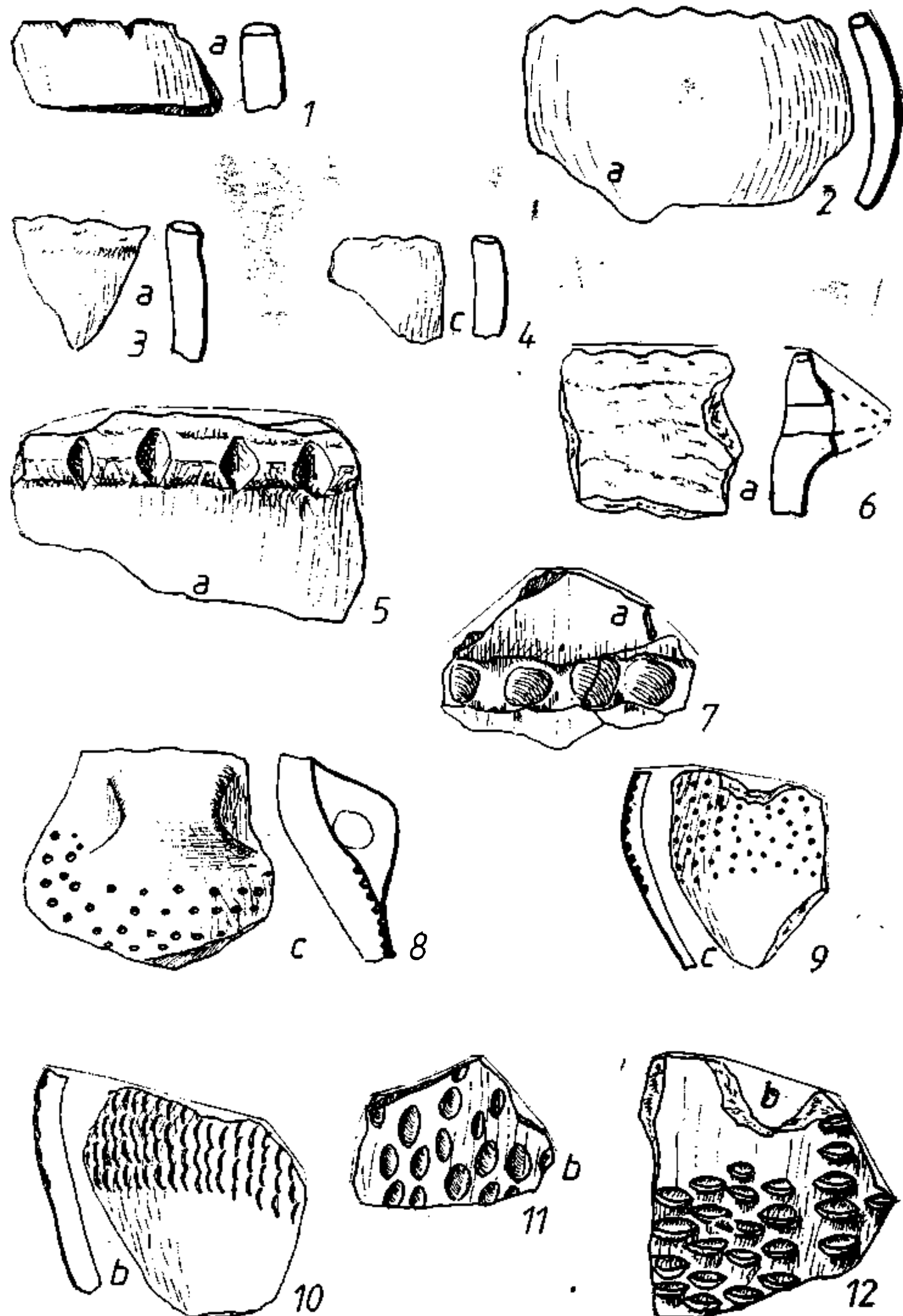

Fig. 13. Fragmente ceramice din niv. 2; sc. 1/2.

perforate vertical sau orizontal, dar care nu servesc efectiv la apucarea vasului. Apar trei subvariante :

VI 1a — cu corpul arcuit convex (fig. 7/7, din L1 ; 16/2, din niv. 3 ; 21/2, din groapă, niv. 3).

VI 1b — cu umărul oblic și marginea dreaptă (fig. 5/3, din niv. 1 ; 7/1 — 2, din L1 ; 10/4, din L2).

VI 1c — cu corpul puternic bombat, aproape sferic și marginea joasă (fig. 7/4, din L1).

VI 4 — *Căucul* are ca element specific lipsa unui fund plat, acesta fiind fie rotunjit, fie ascuțit. La Ostrovul Corbului apare un singur exemplar în nivelul 3 (fig. 16/8), prevăzut probabil cu două toarte ușor supraînălțate, aplatizate în secțiune. Prin caracteristicile sale este un exemplar aparte în cadrul culturii Sălcuța.

VI 6 — *Kantharos-ul* sau *ceașca cu două torți*. Are două subvariante :

VI 6a — cu umărul înalt și rotunjit (fig. 5/1—2, din niv. 1 ; 7/3,6, din L1 ; 15/1, din niv. 3). Partea superioară de la exemplarul din fig. 7/3 a fost ruptă din vechime, vasul astfel păstrat fiind apoi folosit ca pahar. Prin dispunerea toartelor, ceașca de la fig. 15/1 are un aspect mai puțin obișnuit.

VI 6b — cu umărul jos, oblic (fig. 10/1 —2,5, din L2 ; 16/10, din niv. 3).

Alte fragmente pot fi încadrate acestei variante (VI 6), fără să putem preciza subvarianta (fig. 5/4, din niv. 1 ; 16/9 niv. 3).

VII 4 — *Amfora*, fiind un vas de provizii, are deschiderea îngustă gîtul destul de înalt și este prevăzut pe corp cu torți puternice. Este folosit mai ales la transportatul și depozitatul lichidelor. La Ostrovul Corbului a apărut un fragment în locuința L1 care ilustrează această formă (fig. 6/2).

VII 5-*Pithos*-ul este înalt și are deschiderea foarte largă, fiind prin excelență un vas de provizii. Au fost descoperite două exemplare fragmentare, primul în L2 (fig. 11/2), al doilea, neilustrat de noi, în L3.

VIII 1-*Capac cilindric* (fig. 7/5, din L1).

VIII 3-*Capac calotă* (fig. 5/7—8, niv. 1 ; 16/7, niv. 3).

IX 1-*Pixida*, face parte din categoria vaselor care sînt folosite pentru a păstra obiecte de mici dimensiuni. Exemplarele de la Ostrovul Corbului care au fost încadrate acestui tip au aspectul exterior foarte asemănător cu oalele (tip I 1), dar dimensiunile lor mici face ca funcționalitatea lor să fie alta (fig. 6/1, din L1 ; 15/2, niv. 3).

Torțile sînt reprezentate de cele arcuite cu secțiunea rotundă (fig. 5/4, niv. 1 ; 7/3, din L1 ; 10/1—2, 5, din L2 ; 12/12, niv. 2 ; 15/1, toarta din dreapta ; 15/4 ; 16/10, niv. 3 ; 20/6, de pe plajă), toarte arcuite, aplatizate (fig. 5/6) cu o ușoară canelare la mijloc, torți unghiulare, aplatizate în secțiune (fig. 13/8 ; 19/9, din niv. 2), torți dreptunghiulare cu o mică proeminență la partea superioară (fig. 15/1 toarta din stînga). De asemenea a fost descoperit în cel de-al treilea nivel și o toartă tubulară (fig. 19/10), a cărei apariție printre materialele sălcuțene este destul de ciudată, chiar dacă astfel de torți au fost descoperite și la Maliq, în nivelul IIb [19], ce are analogii cu cultura Sălcuța [20]. Exemplarul de la Ostrovul

[19] Frano Prendi, Iliria, 6, 1976, fig. 19/1,7.
[20] *Ibidem*, p. 72.

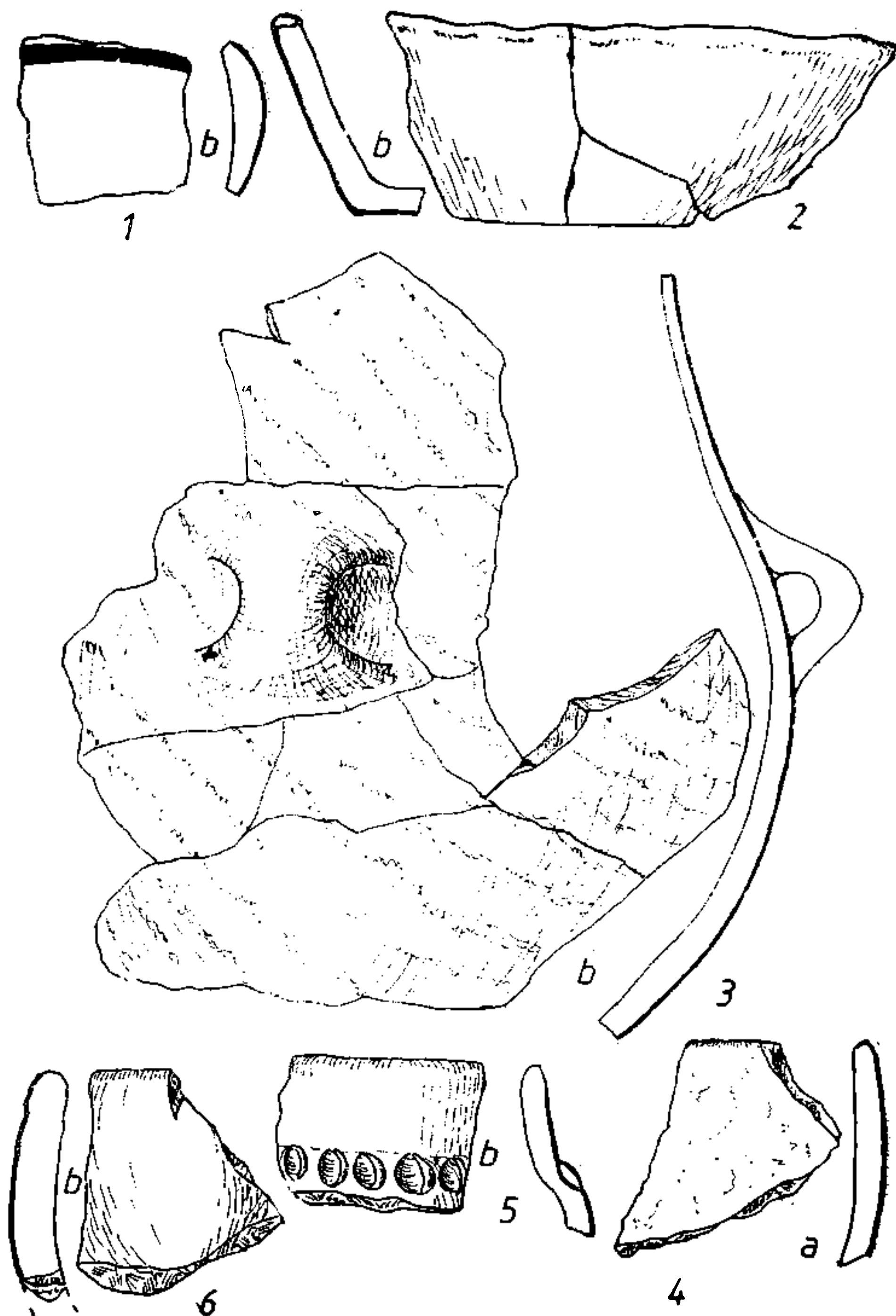

Fig. 14. 1—2,5 ceramică din niv. 2; 3—4,6 din niv. 3; sc. 1/2.

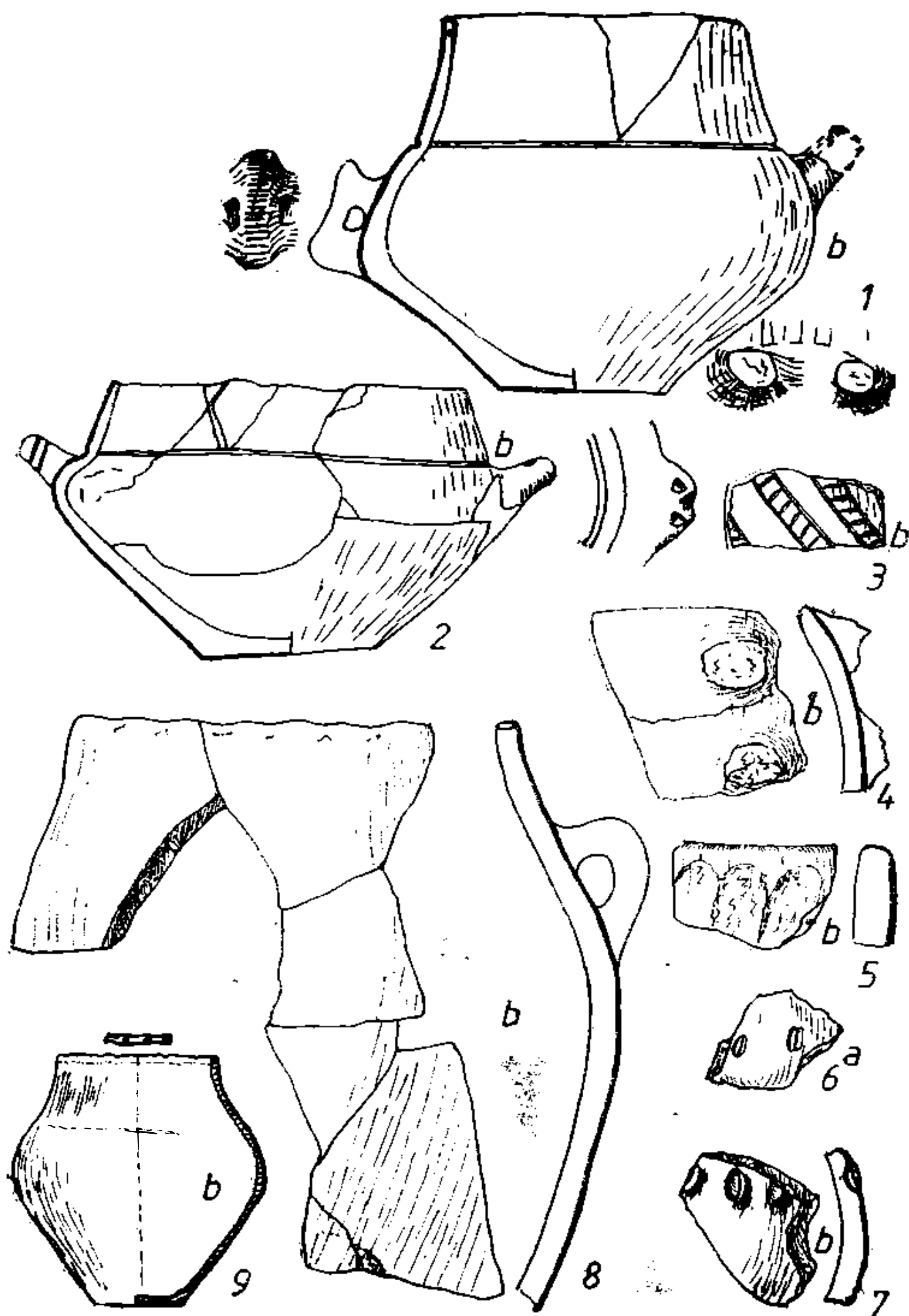

Fig. 15. 1—2 vase din niv. 3 (probabil dintr-o locuinţă); 3—9 ceramică din niv. 3; sc. 1/2 la 1—8 şi sc. 1/8 la 9.

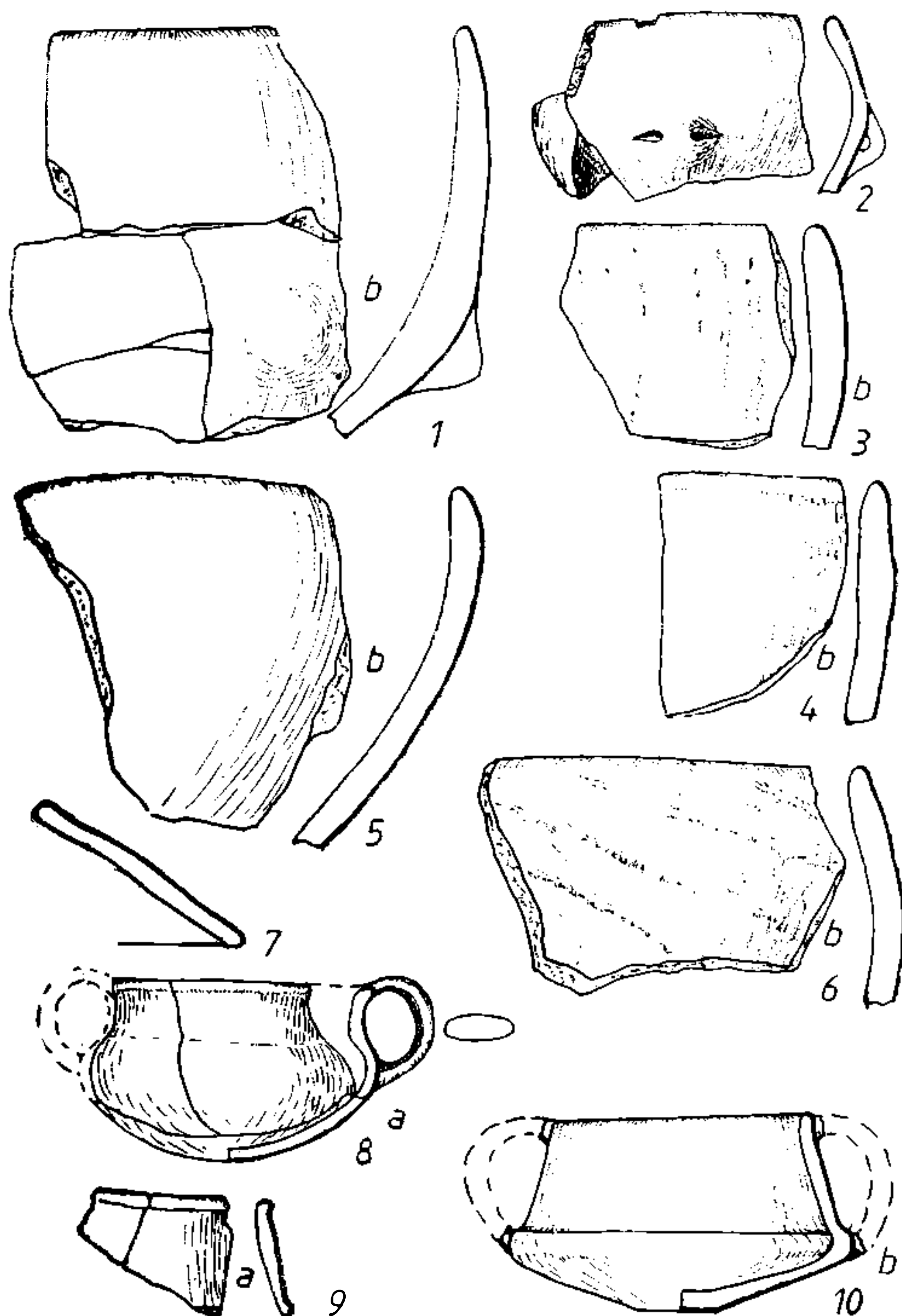

Fig. 16. Ceramică din niv. 3; sc. 1/2.

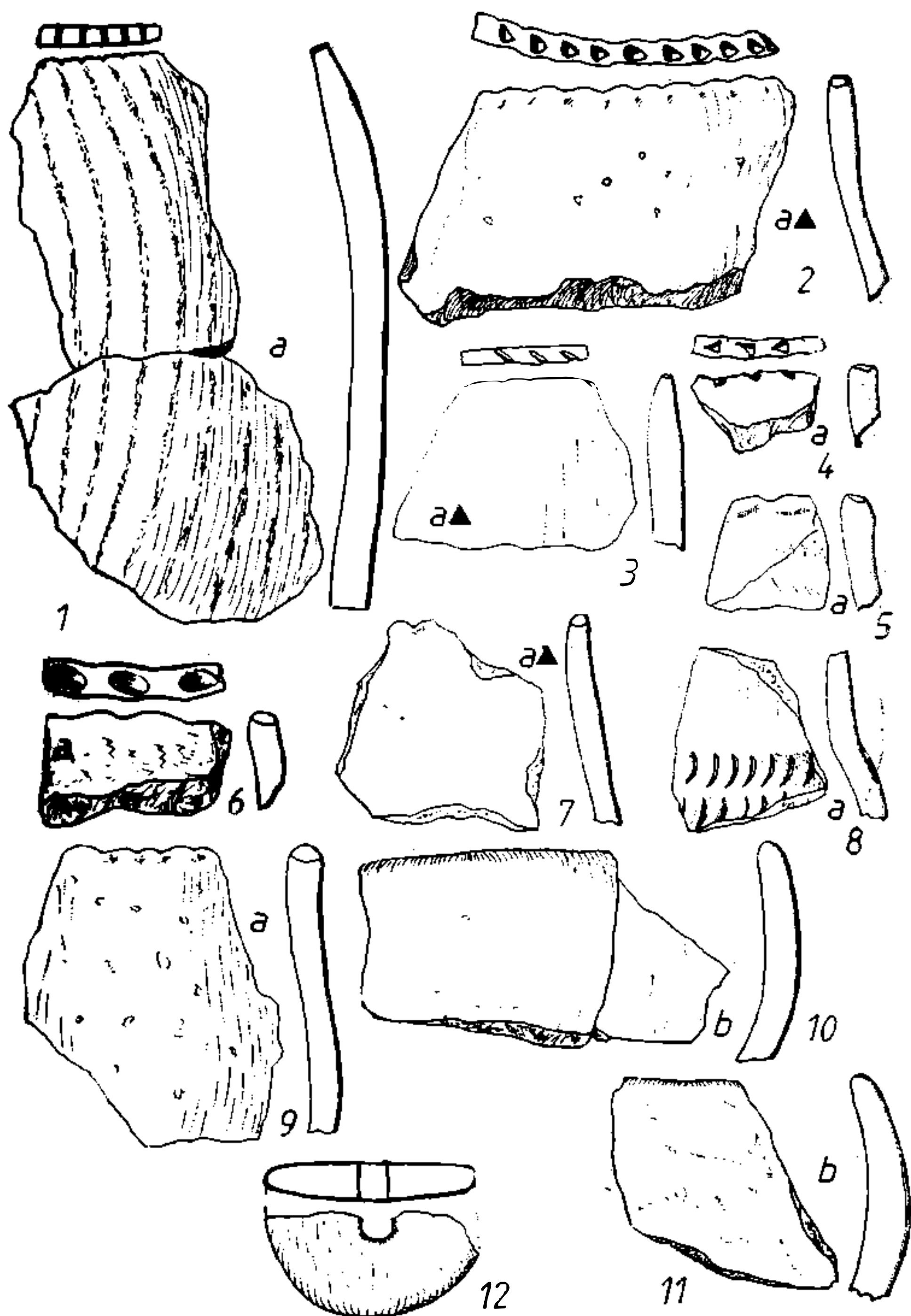

Fig. 17. Ceramică din niv. 3; sc. 1/2.

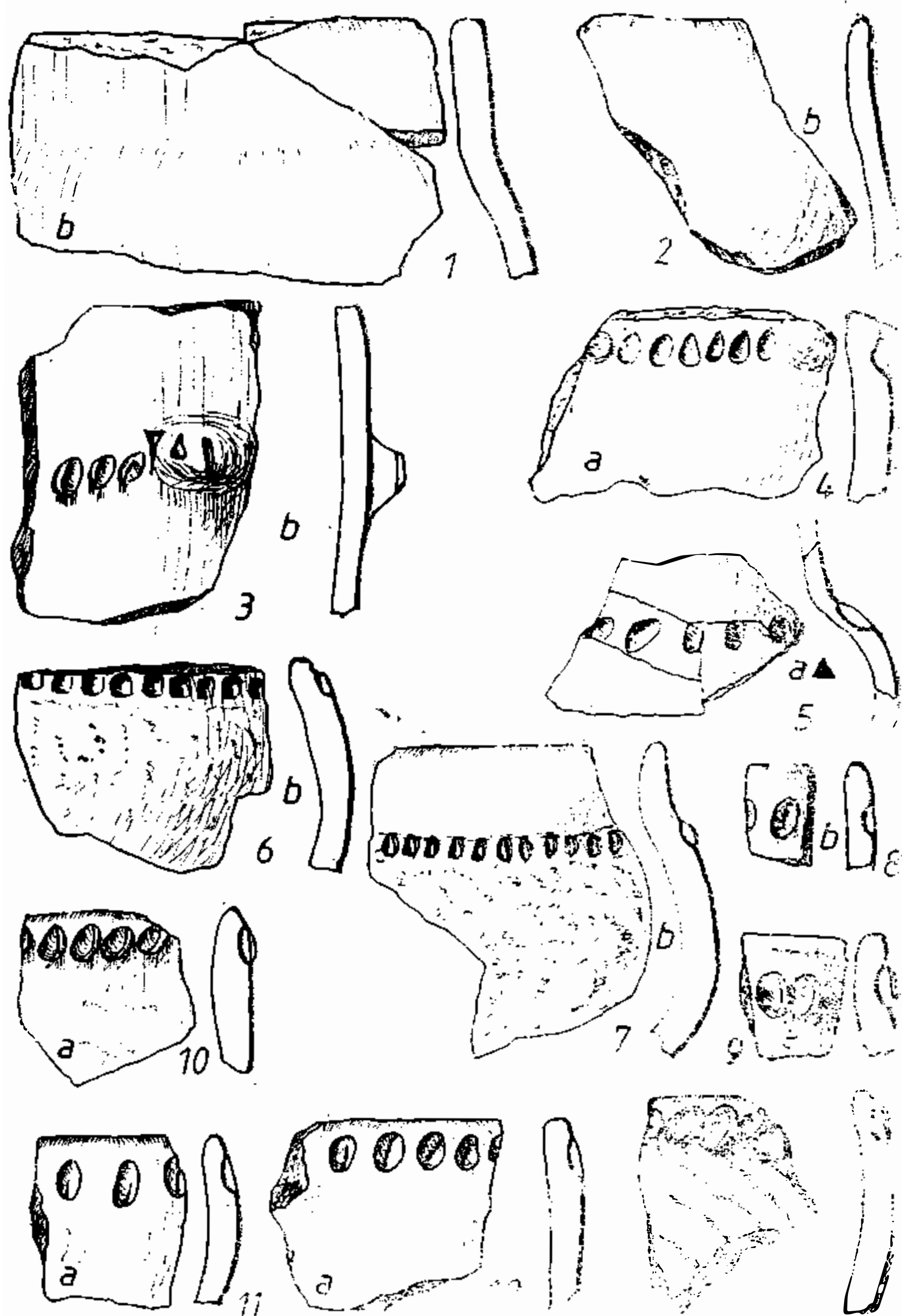

Fig. 18. Ceramică din niv. 3; sc. 1/2.

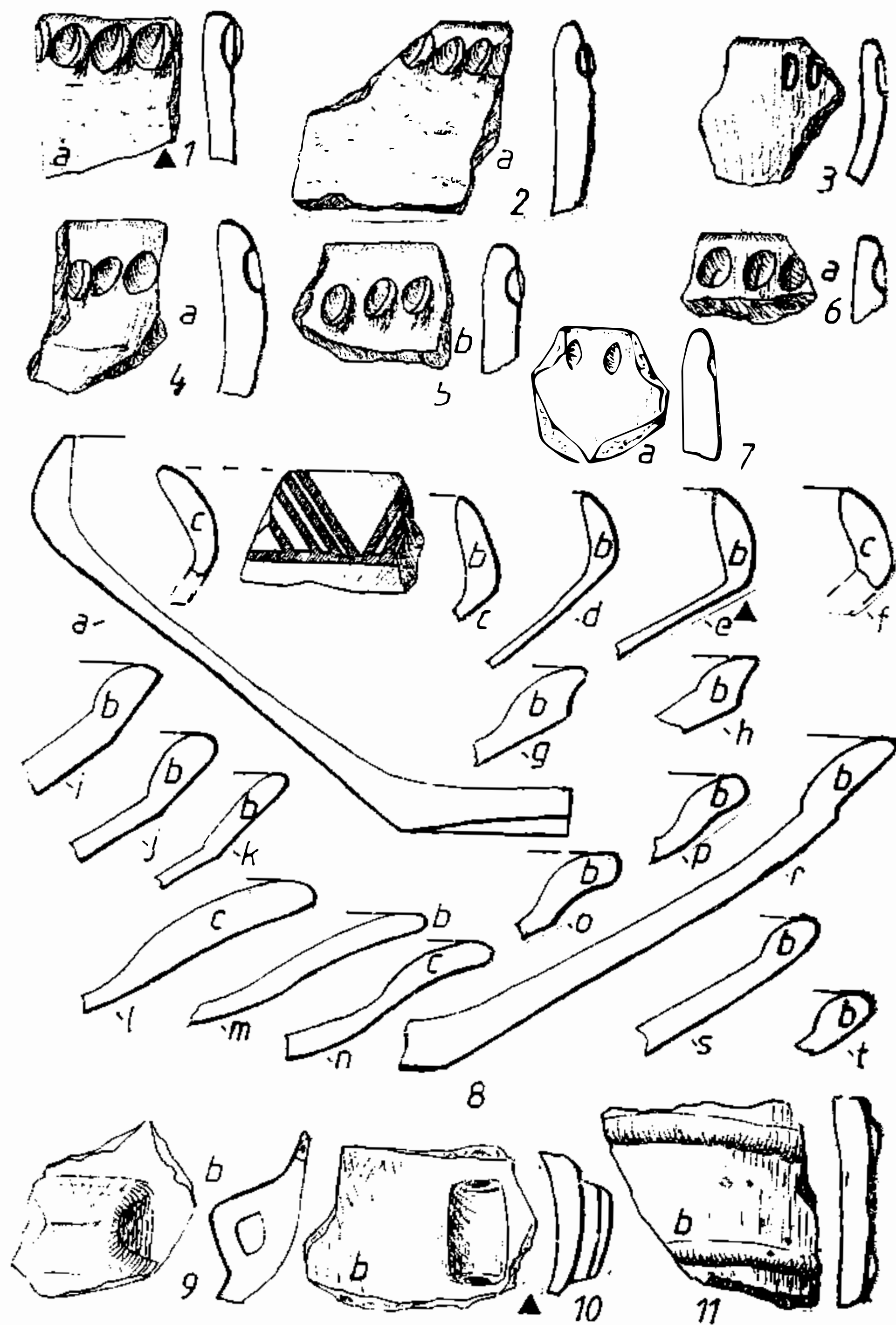

Fig. 19. Ceramică din niv. 3; sc. 1/2.

Corbului a fost prezentat alături de celelalte materiale din niv. 3 și datorită faptului că pasta este de certă factură sălcuțeană și are scoică. Atragem însă atenția asupra ineditului ei.

Tehnica [21] și motivele ornamentale sînt sărăcăcioase, fiind reprezentate de :

a — *pictură cu culoare;* apare doar pe două fragmente. Primul (fig. 19/8b) este decorat cu culoare albă (a2) și formează un motiv în zigzag, alcătuit din linii paralele. A fost descoperit în niv. 3. Al doilea fragment este pictat cu o dungă orizontală roșie (a3) și aparține celui de-al treilea nivel (fig. 14/1).

b — *incizii;* formează în general linii orizontale ce marchează zona de separație dintre margine și corp (fig. 4/3 ; 5/1, niv. 1 ; 10/1,4 ; 12/13, niv. 2 ; 15/1—2, niv. 3). O altă modalitate de dispunere este cea în formă de scară (fig. 15/3, niv. 3), unicat la Ostrovul Corbului, dar identic, după părerea noastră, cu ordonarea liniilor incizate de acest fel în formă de triunghi îngropat, așa cum apare la Zamineț [22]. Tot prin incizie au fost executate și cele două șiruri de „dinți de lup", ce au interiorul hașurat prin linii paralele la una din laturi (fig. 9/8).

d — *relief* (tehnica exciziei, notată de noi cu „*c*" nu apare în cadrul așezării). În relief apar ca motive benzile simple (fig. 19/11, niv 3), benzile alveolate dispuse orizontal (fig. 13/7, niv. 2) sau oblic (fig. 8/2, din L2) și benzile crestate (fig. 13/5, niv. 2). De asemenea, apare și un fragment care are un decor în spirală sau val (fig. 5/9, niv. 1).

e — *impresiunile* apar cel mai frecvent, constituind decorul caracteristic și sînt ilustrate de : impresiuni cu degetul (e 1), formează categoria cea mai reprezentativă. Ele apar dispuse pe buza vaselor (fig. 4/5—7, 10—12, niv. 1 ; 8/2 ; 9/7 ; niv. 2 ; 13/2—4,6 ; 15/8—9 ; 17/5—7, 9, niv. 3), pe margine, imediat sub buză (fig. 4/5, niv. 1 ; 18/8—13 ; 19/1—7, niv. 3 ; 21/4, din groapă, niv. 3) și sub linia ce marchează zona de contact dintre margine și corp (fig. 4/3, niv. 1 ; 6/1, din L1 ; 12/13 ; 14/5, din niv. 2 ; 15/7 ; 18/4—7, niv. 3). Singular a apărut un șir orizontal dispus pe corpul unui vas ce nu a putut fi încadrat tipologic. O altă modalitate de dispunere este cea a registrelor ce acoperă corpul unui vas, de regulă umărul amforetelor (fig. 8/4, din L3 ; 12/14? ; 13/11—12, niv.2).

O altă categorie de impresiuni sînt cele executate prin imprimarea unghiei în pasta moale a vaselor înainte de ardere și au aspectul unor paranteze (e2). Ele formează șiruri orizontale sub linia ce marchează marginea vasului (fig. 4/2, niv. 1), registre de șiruri orizontale (fig. 13/10, niv. 2 ; 17/8, niv. 3) și, într-un singur caz, registru de triunghiuri îngropate (fig. 12/10, niv. 2).

Impresiunile realizate cu un ustensil (e3) pot lăsa urme circulare (e3a) (fig. 13/8—9, niv. 2 ; 20/13, de pe plajă), pătrate (e3b) (fig. 10/6, din L2 ; 18/6, niv. 3).

[21] Tehnica ornamentală a fost și ca ordonată după cum urmează : a — pictura, b — incizia, c — excizia, d — relieful, e — impresiunile, f — crestăturile, g — barbotinarea ; h — canelarea, i — scrijelarea (aspectul exterior al vasului în zona scrijelată seamănă cu o scoarță de copac), j — decorarea cu pieptenul, 1 — decorul textil, m — lustruirea.

[22] B. Nikolov, *Zamineț*, Sofia, 1975, fig. 75.

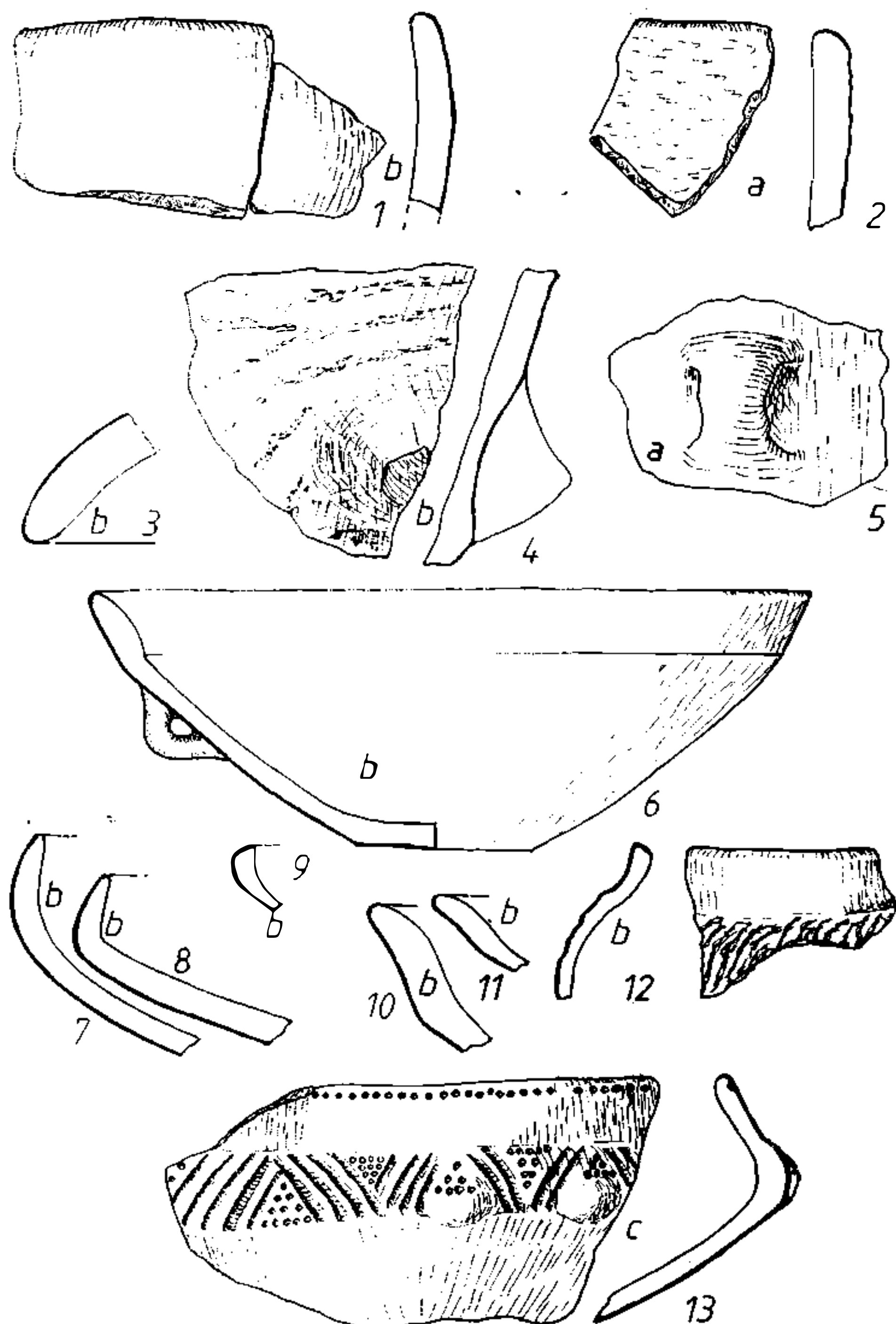

Fig. 20. 1—5 ceramică din niv. 3; 6—13 ceramică de pe plajă; sc. 1/2.

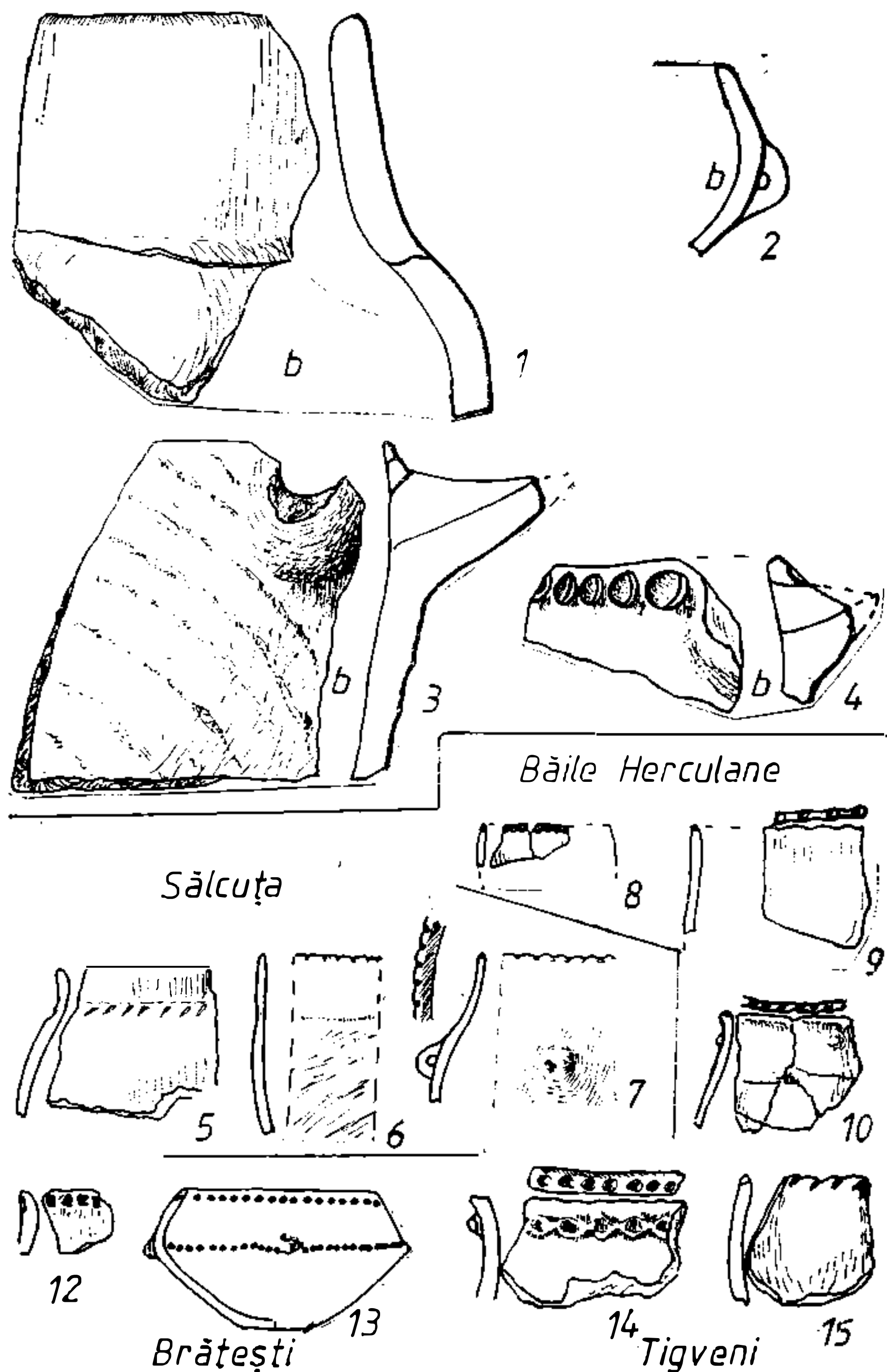

Fig. 21. 1—4 ceramică dintr-o groapă din niv. 3, sc. 1/2 ; 5—15 ceramică din diferite așezări prezentînd analogii cu cea de la Ostrovul Corbului (5—7 după D. Berciu, *Contribuții*. . ., 1961 ; 8—10 după P. Roman, Dacia, N.S., 15, 1971 ; 12—13 după E. Tudor, Dacia, N.S., 22, 1978.

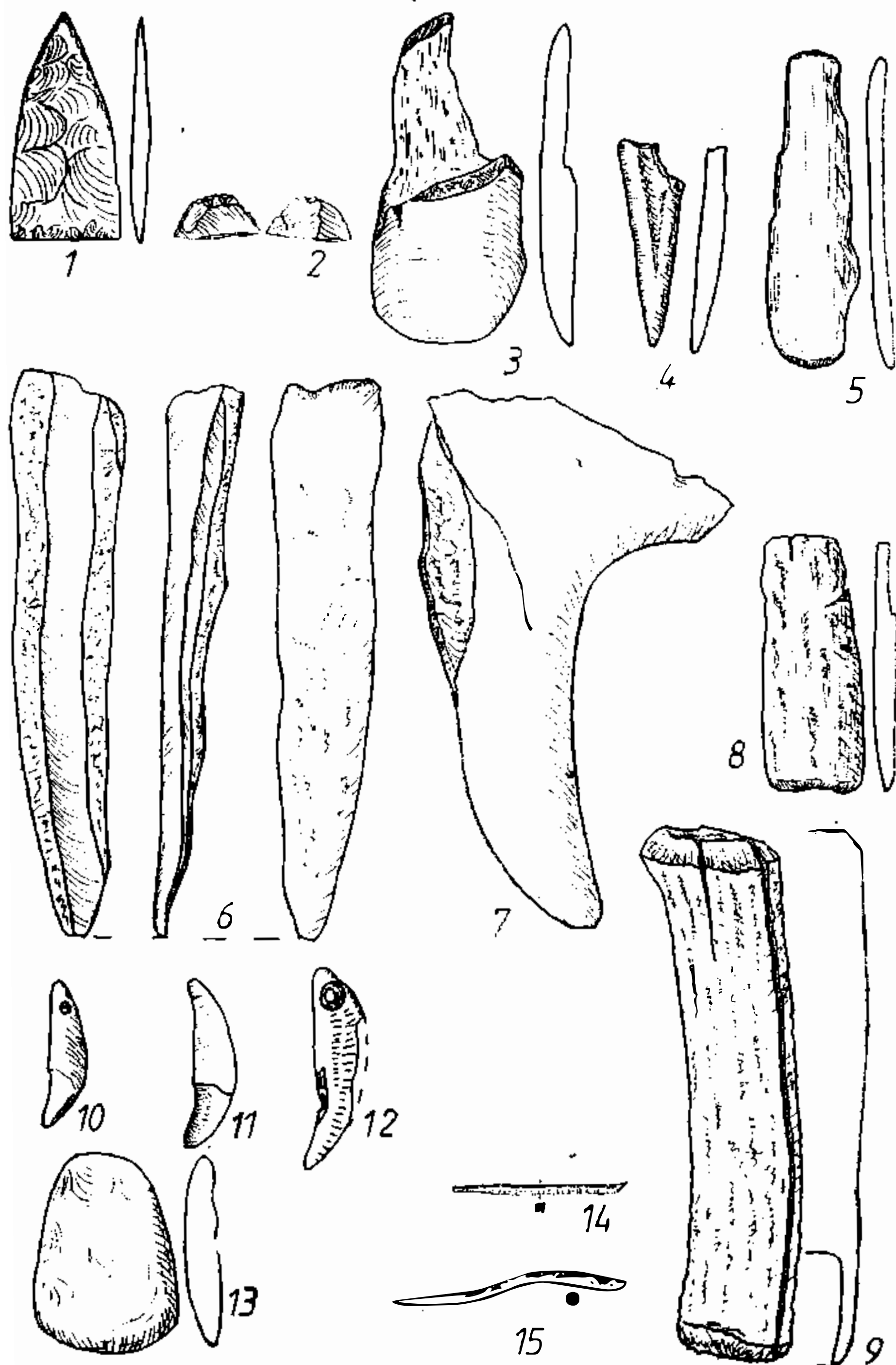

Fig. 22. 1—2 piese de silex; 3—7 piese de os; 8—9 de corn; 10—12 pandantive din colţi; 13 piatră roşie; 14—15 ace de cupru; sc. 1/2.

f — *crestăturile* sînt și ele dispuse în special pe buza vaselor (fig. 4/8—9, niv. 1; 13/1, niv. 2; 17/1, 3, niv. 3). Crestăturile care au apărut în asociere cu decorul în relief au fost amintite anterior (la d).

g — *barbotina* apare dispusă în vîrci orizontale (g1) (fig. 13/6, niv. 2; 16/4, niv. 3), verticale (g2) (fig. 15/5; 16/3; 17/1, niv. 3), oblice (g3) (fig. 9/2—3; 11/2, din L2; 12/11; 14/3, niv. 2; 18/13; 20/4, niv. 3; 21/3, din groapă, niv. 3), sau neorganizat (g4) (fig. 4/7, 12, niv. 1; 8/2, din L1; 9/5, din L2; 14/4; 17/6, 11; 18/6—7; 19/1—2; 20/2, niv. 3).

h — *canelarea* apare în două modalități de execuție: caneluri subțiri (h1), asemănătoare pliseurilor, dar mai adînci, dispuse în triunghiuri îngropate cu interiorul hașurat (fig. 5/1, niv. 1; 7/4 partea inferioară, din L1), metope de linii verticale (fig. 7/3, 6, din L1), registru de linii oblice (fig. 10/1, din L2), sau registru de linii în zig-zag (fig. 5/2 niv. 1; 10/2, din L2; 20/13, de pe plajă). Un motiv mai puțin obișnuit, realizat prin canelare, este reprezentat de o cruce gamată cu laturile hașurate (fig. 8/1, din L1). A doua modalitate de execuție a canelurilor o reprezintă cele obișnuite (fig. 6/2, din L1).

i — *scoarța de copac* apare doar într-un singur caz (fig. 20/12, de pe plajă).

Tehnica lustruirii apare pe unele vase sau fragmente care au fost acoperite cu slip dar nu formează motive ornamentale, așa cum este cazul pe unele vase gumelnițene.

Alte obiecte de lut ars sînt greutățile conice pentru plasa de pescuit sau războiul de țesut vertical (fig. 9/9a—d), perlele de lut elipsoidale (fig. 9/10a—g), folosite, credem noi, tot ca greutăți pentru plase și nu ca obiecte de podoabă, deoarece sînt destul de grele și nu au nici o valoare estetică, un mosor (fig. 12/2, niv. 2) și un fragment de rondea de lut (rotiță de car miniatural, fusaiolă ?) (fig. 17/12).

Puținele obiecte de podoabă sînt reprezentate de trei canini de cîine sau lup, dintre care doi au fost perforați și folosiți ca pandantive (fig. 22/10—12).

Încheind prezentarea materialului sălcuțean de la Ostrovul Corbului, enumerăm pe scurt principalele particularități ale acestei așezări:

— are trei niveluri și nu este fortificată;

— locuințele sînt de mari dimensiuni (cel puțin cele din nivelul mijlociu), fapt nemaiîntîlnit în nici o altă așezare sălcuțeană publicată pînă în prezent [23];

— uneltele și obiectele de podoabă sînt foarte puține;

— nu au fost descoperite reprezentări plastice;

— folosirea degresantului din scoică pisată alături de nisipul grunjos face ca să predomine, mai ales în cel de-al treilea nivel, caramica de uz comun și cea bună.

[23] Locuințele de la Sălcuța au în jur de 3,5—4 m^2, vezi D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului din România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 172, 176, 179. O locuință de la Almăjel avea în jur de 30 m^2, vezi D. Galbenu, CercetArh. 6, 1983, p. 144. Locuințele de la Zaminet, din Bulgaria, au tot în jur de 30 m^2, iar cea de la Galatin, aproximativ 45—50 m^2, vezi B. Nicolov, *op. cit.*, rezumat francez, și P. Georgieva, Studia Preistorica, 10, 1986, fig. 4.

— principalele tipuri de vase sînt: oalele (I 1), castroanele (II 1) străchinile (III 1), amforetele (IV 6), paharele (VI 1), kantharos-ul (VI 6), apărînd însă și vase deosebite ca: amforete cu patru toarte (IV 1b) sau căucul (VI 4).

— decorul este sărăcăcios, pictura cu grafit lipsind cu desăvîrșire. Cea mai răspîndită tehnică ornamentală este cea a impresiunilor realizate cu degetul (e1), dispuse pe buza vaselor, pe margine sau pe zona de contact dintre margine și corp, crestăturile fiind foarte asemănătoare cu ele. Canelurile fine apar numai în primele două niveluri.

Pornind de la aceste constatări și de la faptul că materialul ceramic oferă cele mai bune elemente de analiză și comparație, vom încerca, pe baza stratigrafiei din așezare, să stabilim evoluția ei internă. Așa cum a reieșit din cele prezentate, așezarea este în general unitară din punctul de vedere al culturii materiale. Nu există diferențe spectaculoase între cele trei niveluri. Remarcăm însă faptul că din punct de vedere tehnic, categoria destul de redusă numeric a ceramicii fine se repartizează în primele două niveluri (1 și 2) cu precădere, ultimul nivel fiind caracterizat prin ceramica grosieră, aspră, datorită cantității mari de nisip și pietricele. Pe de altă parte, din totalul celor 64 de vase sau fragmente în pasta cărora s-a folosit ca degresant scoica pisată, 52 aparțin ultimului nivel și doar 12 celor două niveluri anterioare (3 în primul și 9 în al doilea). În acest fel, scoica pisată se plasează pe locul al doilea în ceea ce privește proporția utilizării sale, loc deținut în nivelurile 1 și 2 de pleavă sau paie tocate.

Tipologia ceramicii nu prezintă diferențe mari, fiind și aici vorba mai ales de folosirea mai frecventă a unor forme într-una din cele trei niveluri. În acest sens, notăm utilizarea oalelor cu precădere în cel de-al treilea nivel, mai ales a subvariantei cu corpul în formă de „S" alungit (tip I 1b), acesta tinzînd să se generalizeze. Pe lîngă amforeta cu patru toarte și căucul ce constituie apariții singulare, atenția ne-a fost atrasă de aplatizarea și ușoara supraînălțare a torții căucului, fenomen ce iese din cadrele obișnuite ale culturii Sălcuța de tip clasic (sau, cel puțin este foarte rar). Subvariantele străchinilor sînt în cea mai mare parte comune celor trei niveluri, dar, se pare, cea cu umăr bombat (tip III 1i) apare doar în primul, exemplarul de pe plajă (fig. 20/13), datorită decorului, indicînd cel mult nivelul 2. Pe de altă parte, subvariante cu marginea prelung evazată (tip III 1g) apare doar în primul nivel.

În ceea ce privește decorul, remarcăm lipsa canelurilor fine (h1) și *predominarea* impresiunilor realizate cu degetul (e1), dispuse pe buză și pe marginea oalelor și a castroanelor, în ultimul nivel.

Avînd în vedere aceste diferențe, care sînt mai mult cantitative ceea ce demonstrează o evoluție firească fără salturi sau rupturi spectaculoase, considerăm că cele trei niveluri de la Ostrovul Corbului formează, două etape distincte. Primul și al doilea nivel constituie o primă etapă cel de-al treilea reprezentînd-o pe cea de-a doua strîns legată de cea anterioară.

În continuare, aceleași elemente specifice ne vor sluji la încadrarea așezării noastre în evoluția generală a culturii Sălcuța. Pentru aceasta, comparația cu așezarea eponimă se impune ca punct de plecare. Avînd

în vedere apariţia scoicii pisate încă din primul nivel la Ostrovul Corbului, raportarea faţă de aşezarea de la Sălcuţa, de pe „Piscul Cornişorului", trebuie să pornească de la nivelul corespunzător fazei IIb, în care au apărut primele fragmente cu acest degresant [24]. Totuşi, pornind de la afirmaţia autorului că în această fază (IIb) scoica pisată apare doar în *cazuri excepţionale* [25], iar în cea următoare (IIc) acest degresant nu mai este menţionat, comparaţia noastră devine mai consistentă în raport cu faza a III-a. În nivelul corespunzător acestei faze se constată apariţia în *cantitate mică* [26] a scoicii pisata în pasta vaselor, dar şi faptul că cele care au *nisip grosier* în compoziţie formează o grupă distinctă [27].

În ceea ce priveşte formele ceramice, în afara vaselor care constituie excepţii chiar şi în cadrul aşezării de la Ostrovul Corbului, celelalte tipuri se regăsesc şi, avînd o lungă evoluţie, nu oferă posibilitatea unor constatări speciale. Totuşi, aşa cum am mai remarcat, toarta uşor supraînălţată şi aplatizată a căucului din nivelul 3 (fig. 16/8) de la Ostrovul Corbului nu are corespondenţă printre formele clasice ale culturii Sălcuţa, analogia cea mai frapantă o găsim însă la Băile Herculane, in etapa Sălcuţa IV. [28]

Decorul sărăcăcios al ceramicii, inexistenţa picturii cu grafit ca şi cvasiinexistenţa picturii cu culoare, cele două fragmente neputînd constitui elemente de referinţă, pledează tot pentru o încadrare tîrzie a aşezării în cadrul evoluţiei culturii Sălcuţa. Ceea ce însă ne reţine atenţia în mod particular este decorul imprimat cu degetul. Dacă şirurile orizontale dispuse pe margine sau pe corp, imediat sub zona de contact dintre margine şi corp, apar la Sălcuţa în fazele IIa [29], IIb [30], IIc [31], impresiunile *pe buză* sînt caracteristice nivelului IV [32], care prin toartele pastilate, constituie un orizont cronologic şi cultural aparte, denumit Sălcuţa IV—Herculane—Cheile Turzii—Hunyadi halom etc [33]. Dealtfel, tot în acest nivel (IV) de la Sălcuţa, apar şi două fragmente cu buza crestată [34], foarte asemănătoare cu decorul alveolat, lucru dealtfel subliniat de noi. Pe de altă parte, aşa cum reiese din analiza efectuată de P. Roman, decorul alveolat şi crestat, dispus pe buză, este una din caracteristicile aşezărilor de tip Sălcuţa IV, dintre care amintim în special pe cea de la Băile Herculane „Peştera Hoţilor" [35].

Oale şi castroane cu buza alveolată, tot în asociere cu toarte pastilate, au apărut şi în Bulgaria, la Galatin, în nivelul aşa-zisei culturi Galatin, de fapt tot cultura Sălcuţa IV—Cheile Turzii [36].

[24] D. Berciu, *op. cit.*, p. 279.
[25] *Ibidem*, p. 280.
[26] *Ibidem*, p. 305.
[27] *Ibidem*.
[28] P. Roman, Dacia, N.S., 15, 1971, fig. 28/13, 14.
[29] D. Berciu, *op. cit.*, fig. 97/2, 4—5.
[30] *Ibidem*, fig. 103/1—2, 105/6.
[31] *Ibidem*, fig. 110/4, 129/2, 131/1.
[32] *Ibidem*, fig. 139/3—5.
[33] P. Roman, *op. cit.*, p. 117 şi următoarele.
[34] D. Berciu, *op. cit.*, fig. 126/3, 139/2.
[35] P. Roman, *op. cit.*, p. 47—76.
[36] P. Georgieva, *op. cit.*, pl. 19/9, 14, 15.

Pe de altă parte, trebuie să menţionăm existenţa la Sălcuţa a unui fragment de castron tronconic (tip II 1b la noi) care are buza alveolată şi a fost publicat printre materialele fazei IIb [37].

O altă aşezare sălcuţeană, cea de la Cuptoare-Sfogea, publicată de Gh. Lazarovici, fără să aibă reprezentat şi orizontul cu torţi pastilate, are şi materiale decorate cu alveole pe buză [38]. Nu ştim însă care este poziţia lor stratigrafică exactă, deoarece aici, pe lîngă două niveluri bine reprezentate prin ceramică pictată cu culoare roşie, albă şi rar galbenă, incluse fazei IIb [39], apar şi altele, distruse de un cimitir feudal din sec. XII [40]. Pe de altă parte, nu este specificată existenţa scoicii în pasta vaselor.

Revenind acum la nivelul al IV-lea al aşezării de la Sălcuţa, D. Berciu, după ce stabileşte existenţa a două etape, respectiv IVa şi IVb [41], face precizarea, foarte importantă pentru noi, că de la începutul fazei a IV-a (deci etapa IVa) apar vase cu *torţi pastilate* [42]. Situaţia pare identică cu cea dintr-o altă aşezare sălcuţeană aflată la Ostrovul Corbului în punctul „Botul Piscului" cercetată tot de D. Berciu [43], situată la aproximativ 5 km est de aşezarea descrisă de noi. Studiind materialele de aici, P. Roman sesizează faptul că apar şi două fragmente cu torţi pastilate [44], precum şi altele cu impresiuni de tip Furchenstich [45], ceea ce îl determină să includă aşezarea în orizontul Sălcuţa IV [46]. În ceea ce ne priveşte, facem precizarea că în această aşezare apar multe vase cu buza şi marginea alveolată [47].

Rezultă, deci, că analogiile cele mai bune pentru aşezarea de la „Botul Cliuciului" din Ostrovul Corbului se pot stabili cu faza a III-a a culturii Sălcuţa, mai ales datorită folosirii scoicii pisate ca degresant, iar prin prezenţa oalelor şi a castroanelor cu impresiuni alveolare pe buză şi margine, cu faza a IV-a, numită şi cultura Sălcuţa IV. Avînd însă în vedere că la Sălcuţa, în faza a III-a, nu apare decorul alveolat pe buza vaselor, iar cantitatea de scoică pisată este mică, mai ales în comparaţie cu nivelul 3 de la Ostrovul Corbului, rezultă că aşezarea descrisă de noi se înscrie într-o etapă ulterioară celei de la Sălcuţa „Piscul Cornişorului". În acelaşi timp, datorită *inexistenţei torţilor pastilate* în aşezarea de la Ostrovul Corbului, rezultă că evoluţia comunităţii sălcuţene de la „Botul Cliuciului" este anterioară fazei Sălcuţa IV. În acest sens, avînd în vedere cele două etape stabilite pentru evoluţia aşezării analizate de noi considerăm că faza a III-a a culturii Sălcuţa poate fi subdivizată după cum urmează:

— Sălcuţa IIIa, reprezentată de nivelul corespunzător fazei a III-a, de la Sălcuţa, caracterizată prin folosirea scoicii pisate în cantitate

[37] D. Berciu, *op. cit.*, fig. 103/3.
[38] Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 174.
[39] *Ibidem*, p. 173.
[40] *Ibidem*.
[41] D. Berciu, *op. cit.*, p. 161.
[42] *Ibidem*, p. 316.
[43] P. Roman, *op. cit.*, p. 40, nota 36.
[44] *Ibidem*, p. 40, fig. 6/100—101 şi poate 96.
[45] *Ibidem*, fig. 7/4, 12.
[46] *Ibidem*, p. 40.
[47] *Ibidem*, fig. 6/67, 80, 86, 90—92, 98—99.

mică, alături de mult nisip grosier și pietricele, ce conferă un aspect mai puțin îngrijit ceramicii.

— Sălcuța IIIb, reprezentată de primul și al doilea nivel de la Ostrovul Corbului, caracterizată prin folosirea scoicii pisate, dar mai ales prin apariția decorului alveolat pe buza vaselor.

— Sălcuța IIIc, reprezentată de cel de-al treilea nivel de la Ostrovul Corbului, caracterizată prin creșterea importanței degresantului din scoică pisată și generalizarea decorului imprimat. Remarcăm dealtfel, că atît pentru această fază cît și pentru cea următoare (IV), decorul amintit mai sus, care în etapele anterioare era dispus pe umărul amforetelor alcătuind registre late, tinde să dispară, reducîndu-se la cel mult două șiruri suprapuse, așezate sub gît [48].

În acest fel, cele două etape ale așezării eneolitice de la Ostrovul Corbului completează evoluția culturii Sălcuța și leagă, în mod firesc, aspectul clasic al ei (fazele I—IIIa) de cel caracterizat de apariția toartelor pastilate, adică de cea denumită Sălcuța IV—Herculane—Cheile Turzii etc.

Totodată, elementele specifice așezării de la Ostrovul Corbului sînt foarte importante pentru stabilirea unor sincronisme cu grupurile aflate la răsărit, în primul rînd cu cultura Cernavoda I și grupul Brătești. Dacă folosirea scoicii pisate ca degresant de către comunitățile Cernavoda I este un fapt bine cunoscut, atenta analiză a decorului șnurat de pe ceramica acestei culturi, efectuată de Ann Dodd-Oprițescu [49], arată că una din motivele specifice, denumită de autoare în formă de „omizi" [50], se plasează pe buza sau linia ce marchează zona de contact a marginii cu corpul, precum și pe corpul oalelor care au profilul în „S" alungit [51] (tip I 1b la noi). Dealtfel, chiar și alveolările obținute prin imprimarea șnurului sînt foarte asemănătoare cu cele realizate prin imprimarea degetului. Pe de altă parte, imitarea decorului șnurat este foarte evidentă și în cazul altor așezări sălcuțene, cum ar fi decorul de pe două kantharos-uri de la Zamineț [52] sau chiar la Krivodol, faza a III-a [53].

Avînd în vedere aceste analogii, rezultă în mod clar faptul că cele două culturi, Cernavoda I și Sălcuța tîrzie (fazele IIIa—c) sînt contemporane. Aceasta însă presupune, așa cum de altfel a postulat P. Roman, că sfîrșitul culturii Sălcuța „de tip clasic" este posterioară manifestărilor culturii Gumelnița clasica [54]. În sprijinul acestui decalaj cronologic și evolutiv vin și analogiile stabilite între așezarea analizată de noi și cele ale grupului Brătești [55], în cadrul cărora materialele de la Tigveni [56], cu decor alveolat pe buză sau pe margine, sînt identice cu cele prezentate de noi (vezi fig. 21/14—15, dar și 12—13 de la Brătești).

Totuși, trebuie să menționăm faptul că paralelismele stabilite de noi în urma analizei care a avut la bază în primul rînd criterii tipologice, sînt

[48] *Ibidem*, fig. 6/52, 19/21 etc.
[49] Ann Dodd-Oprițescu, SCIVA, 29, 1979, 4, p. 521—528.
[50] *Ibidem*, p. 525.
[51] *Ibidem*, fig. 6/1, 3, 5, 8, 13.
[52] B. Nicolov, *op. cit.*, fig. 35, 88.
[53] Idem, *Krivodol drevni kulturi*, 1983, p. 58.
[54] P. Roman, SCIVA, 29, 1978, 3, p. 215—221.
[55] E. Tudor, SCIVA, 28, 1977, 2, p. 38—53, idem, Dacia, N.S., 22, 1978, p. 73—86.
[56] Idem, Dacia, N.S., 22, 1978, fig. 4/1, 14, 18.

contrazise de o serie de patru date C14 care ne-au parvenit în ultimul moment, prin amabilitatea lui Al. Păunescu [57]. Cele patru analize, dintre care două au fost efectuate în S.U.A. şi două în R.F.G., indică pentru orizontul sălcuţean de la Ostrovul Corbului, din prima etapă (deci faza Sălcuţa IIIb), un interval cuprins între 3641±82 î.e.n. şi 3310±60 î.e.n. [58]. Aceasta ar însemna că aşezarea noastră este contemporană cu faza A2 a aşezării gumelniţene de la Căscioarele [59], ceea ce pare foarte greu acceptabil. În orice caz, pînă la noi precizări privind datele radio-carbon pentru aria sălcuţeană, ne abţinem de la alte comentarii.

Aşadar, în concluzia studiului nostru, putem afirma că aşezarea sălcuţeană de la „Botul Cliuciului", din Ostrovul Corbului, prin cele două etape ale sale completează evoluţia culturii Sălcuţa, făcînd nemijlocit legătura cu orizontul cultural al toartelor pastilate, deci cu orizontul Sălcuţa IV—Herculane—Cheile Turzii etc. Totodată, pe baza materialului din cele două aşezări sălcuţene de la Ostrovul Corbului, amplasate în cele două extremităţi, estică şi vestică, ale fostei insule, poate fi urmărită evoluţia vieţuirii eneolitice din această zonă. Inundarea aşezării de la „Botul Cliuciului" (fazele Sălcuţa IIIb—c) a făcut ca această comunitate să întemeieze o altă aşezare la „Botul Piscului", care, prin apariţia torţilor pastilate, reprezintă faza Sălcuţa IV.

Pe de altă parte, considerăm că elementele noi apărute în evoluţia culturii Sălcuţa, elemente deplin cristalizate la Ostrovul Corbului se datoresc noilor transformări petrecute ca urmare a presiunii triburilor Cernavoda I, al cărui rol în evoluţia eneoliticului de la Dunărea de Jos a fost mai de mult subliniat [60].

În sfîrşit, şi prin materialul de la Ostrovul Corbului, se demonstrează clar paralelismul între faza Sălcuţa IIIa—IIIc—cultura Cernavoda I şi grupul Brăteşti şi, implicit, în ciuda datelor C14 menţionate, faptul că faza a III-a a culturii Sălcuţa este *în întregime posterioară culturii Gumelniţa de tip clasic.*

DIE SĂLCUŢA-SIEDLUNG VON OSTROVUL CORBULUI, KREIS MEHEDINŢI

ZUSAMMENFASSUNG

Die am Fundplatz „Cliuci" (Stromkilometer 911) durchgeführten Ausgrabungen führten zur Untersuchung einer Sălcuţa-Siedlung, die sich ungefähr auf 2500 m² erstreckte. Die Siedlung hatte drei Niveaus, wobei

[57] Căruia îi aducem şi pe această cale mulţumirile noastre.

[58] Cele două probe analizate de laboratorul din Berlin sint: proba 7, din S XIIa de la —3,24—3,32 a fost datată 5560±60 B.P. = 3610±60 î.e.n.; proba 8, din S XV de la —3,20 m, a fost datată 5460±60 B.P. = 3510±60 î.e.n. Celelalte două eşantioane au fost analizate de laboratorul universităţii Southern Methodist din Dallas, S.U.A. şi oferă următoarele date: SMU-585 5591±82 B.P. = 3641±82 î.e.n. şi SMU-586 5588±87 B.P. = 3638±87 î.e.n. probele de la Berlin poartă numerele Bln-2507 şi Bln-2508.

[59] Vl. Dumitrescu, Apulum, 12, 1974, p. 38, apud E. Comşa, *Neoliticul pe teritoriul României*, Bucureşti, 1987, p. 51.

[60] S. Morintz şi P. Roman, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 45—128, idem, Dacia, N.S., 13 1969, p. 61 etc.

das reichste und bedeutendste das mittlere (Niveau 2) war. Das dritte Niveau wurde größtenteils von einer großen Überschwemmung zerstört.

Die Wohnungen, die untersucht werden konnten, wiesen große Dimensionen auf: Wohnung Nr. 2 hatte eine Fläche von über 85 m² (Abb. 1). Innerhalb der Wohnung Nr. 2 wurden eine einfache Herdstelle und eine Herdstelle mit Krempe oder ein Backofen (Abb. 2) entdeckt, die ungefähr N—S orientiert waren.

Die wenigen Werkzeuge, die entdeckt wurden, sind aus Feuerstein, Stein, Kieselstein, (Abb 11/3—15; 12/1—2), Knochen und Horn (Abb. 22/3—9). Zugleich tauchten auch zwei Kupfernadeln (Taf. 9/14, 15) und drei Hund-oder Wolfszähne auf, die als Anhänger benutzt wurden (Abb. 22/10—12).

Die Keramik charakterisiert sich durch den Vorrang der Gattung guter Qualität, sowie der groben Gattung, nebst denen auch eine geringe Quantität von Gefäßen aus feinem Ton begegnet. Der Entfetter besteht aus Sand, kleinen Steinen, Spreu und zerstampften Muscheln, die besonders für das letzte Niveau charakteristisch sind. Die häufigst auftretenden Formen sind die Töpfe (Typ I 1), die Terrinen (Typ II 1), die Schüsseln (Typ III 1), sowie der „Kantharos" (Typ VI 6). Die Ziermotive sind ärmlich. Die Malerei wird nur durch zwei Fragmente vertreten, das eine mit rot, das andere mit weiß bemalt. Die charakteristischsten Motive sind die in der Form der Tupfen aufgedrückten, die die Lippe, den Rand oder die Kontaktzone zwischen dem Rand und dem Körper dekorieren.

Auf Grund des keramischen Materials konnte festgestellt werden, daß die drei Niveaus der Siedlung zwei Etappen in der Entwicklung der Sălcuța—Siedlung darstellen (Niveau 1 und 2 stellen die erste Etappe dar, Niveau 3 die zweite).

Durch das Bestehen der zerstampften Muscheln im Ton der Gefäße und der aufgedrückten Ziermotive, besonders auf den Tupfen an der Lippe der Gefäße, findet die Siedlung die besten Analogien unter den Funden des Komplexes Sălcuța IV *ohne aber* schon in den chronologischen Horizont der Scheibenhenkel zu gehören, Später angesetzt als Sălcuța III, aber früher als Sălcuța IV, ermöglichte die Siedlung von Ostrovul Corbului die Ergänzung der kulturellen Entwicklung von Sălcuța und stellt durch ihre zwei Etappen die natürliche Verbindung zwischen den klassischen Ausdrücken der Sălcuța-Kultur und dem Horizont der Scheibenhenkel dar. So wird das Niveau Sălcuța III aus der gleichnamigen Siedlung zur Etappe Sălcuța III a, während die zwei Etappen von Ostrovul Corbului als Sălcuța III b und III c bezeichnet werden mögen.

Angesichts der engen Beziehungen zwischen dem Fundstoff von Ostrovul Corbului, der Cernavodă I-Kultur und der Brătești-Gruppe stellt es sich heraus, daß die dritte Phase der Sălcuța-Kultur später als die Entwicklung der Gumelnița-Kultur vom klassischen Typ anzusetzen ist.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Gesamptplan der Schnitte aus dem A-Sektor. Punktierte Linie zeigt die Grenzen der Sălcuța-Siedlung an.

Abb. 2. Einfacher Herd und Ofen(?) aus Wohnung L2, zweite Wohn schicht.

Abb. 3. Westliche und südliche Profil der Schnitte XII/1979.

Abb. 4. Keramik aus der ersten Schicht; Maß. 1/2.
Abb. 5. Keramik aus der ersten Schicht. Maß. 1/2.
Abb. 6. Gefäß und Gefäßbruchschtück aus Wohnung L2; Maß. 1/2.
Abb. 7. Gefäß aus Wohnung L2; Maß. 1/2.
Abb. 8. 1—2 Gefäß aus Wohnung L1; 3—4 aus Wohnung L3; Maß. 1,4=1/2,2—3=1/4
Abb. 9. Wohnung L2: 1—8 Gefäße, 9a—d Gewichte, 10a—g Tonperlen; Maß. 1=1/4, 2—10=1/8.
Abb. 10. Gefäße aus Wohnung L2; Maß. 1/2.
Abb. 11. Gefäße aus Wohnung L2, 3 Quarzwerkzeug, 4 Obsidianwerkzeug, 5—8. Feuersteinwerkzeuge: Maß. 1/2.
Abb. 12. 1,3—14 Keramikbruchstücke, 2 Tonspule aus Schicht 2; Maß. 1/2.
Abb. 13. Keramikbruchstücke aus Schicht 2; Maß. 1/2.
Abb. 14. 1—2,5 Keramikbruchstücke aus Schicht 2,3—4,6 aus Schicht 3: Maß. 1/2.
Abb. 15. Gefäße warscheinlich aus einer Wohnung der Schicht 3(1—2),3—9 Keramikbruchstücke aus Schicht 3: Maß. 1/2.
Abb. 16. Keramik aus Schicht 3; Maß. 1/2.
Abb. 17. Keramik aus Schicht 3; Maß. 1/2.
Abb. 18. Keramik aus Schicht 3; Maß. 1/2.
Abb. 19. Keramik aus Schicht 3; Maß. 1/2.
Abb. 20. 1—5 Keramik aus Schicht 3,6—13 Keramik vom Strand; Maß. 1/2.
Abb. 21. 1—4 Keramik aus einer Grube der driten Schicht; 5—15 Keramikgegenstücke aus verschidene Siedlungen zu der Keramik aus Ostrovul Corbului.
Abb. 22. 1—2 Feuersteinwerkzeuge, 3—7 Knochenwerkzeuge, 8—9 Beinerne Werkzeuge, 10—12 Anhänger aus Hundzähne, 13 rote Stein, 14—15 Kupfernadeln; Maß. 1/2.

O NOUĂ UNITATE MILITARĂ ROMANĂ LA ACIDAVA

de ALEXANDRU BARNEA, ION CIUCĂ

Despre existenţa castrului de la *Acidava* (Enoşeşti, com. Piatra, jud. Olt) din *Dacia Inferior* se ştie în primul rînd din *Tabula Peutingeriana* (VII, 4). A fost în mare parte distrus de lucrările pentru calea ferată Slatina—Piatra Olt din 1872 şi a fost cercetat mai întîi de D. Butculescu prin 1881, observat apoi de A.I. Odobescu, precum şi de Gr. Tocilescu. Acesta a văzut şi urmele aşezării civile fortificate cu val şi şanţ şi tot el a semnalat primul, între altele, ştampilele tegulare ale cohortei *I Flavia Commagenorum* [1]. Alte observaţii importante directe şi pe baza acumulării tuturor datelor referitoare la castru i se datorează lui D. Tudor [2]; rezultatele cercetărilor mai noi efectuate de Gh. Popilian, Cr. M. Vlădescu şi Gh. Poenaru Bordea, precum şi de Ioana Bogdan Cătăniciu, împreună cu datele cunoscute anterior, au fost reluate cel mai de curînd de Cr. M. Vlădescu, în volumul său privind armata Daciei Inferior [3].

Aşadar, în dreptul toponimului antic Acidava de origine dacică evidentă [4], păstrat, ca şi în alte cazuri numeroase de romani pentru propriile fortificaţii şi aşezări instalate în aria sau chiar pe locul celor autohtone anterioare, se înregistrează cîteva date mai importante şi cît de cît certe pe care le reluăm pe scurt mai jos.

Castrul de zid a fost construit pe un bot de deal de pe terasa superioară a malului drept al Oltului, situată aici la cca 3,5 km de rîu şi avînd o înălţime de cca 30 m faţă de lunca acestuia. Se mai păstrează doar un fragment din partea lui de SV, şi acesta mult afectat de amenajări moderne. Avea zid din cărămizi gros de cca 1,80—1,90 m, fundat în lut bătut şi nu pe o platformă de pietriş cum se credea anterior [5]. Este posibil ca fortificaţia să fi avut o formă pătrată cu latura de cca 60 m. Se consideră că aceasta a fost construită la puţin timp după cucerirea Daciei, în legătură cu întărirea limesului alutan şi, în acest sistem defensiv, îi revenea apărarea flancului stîng al segmentului atribuit Romulei [6].

[1] Gr. Tocilescu, AEM, 11, 1887, p. 20, nr. 3; CIL, III, 8074, 14d; TIR, L35, p. 41; IDR II, nr. 551.

[2] D. Tudor, OR[4], p. 101, 258 şi passim.

[3] Cr. M. Vlădescu, *Armata romană in Dacia Inferior*, Bucureşti, 1983, p. 35, 52, 89—90 şi passim (mai jos, *Armata...*).

[4] V. spre exemplu în lista de astfel de toponime daco-moesice la Vl. Gheorghiev, *Trakite i tehnijat ezik*, Sofia, 1977, p. 184.

[5] Ceea ce se nota în datele strînse de A.I. Odobescu, *Antichităţile judeţului Romanaţi*, Bucureşti, 1878, p. 17, n. 34 (ziduri înalte de un stînjen şi groase de o jumătate de stînjen, adică cca 2 m şi respectiv 1 m), pare să fi cuprins observaţii privind mai curînd construcţii diverse (probabil interioare) şi nu zidul de incintă, care va fi fost, după Cr. M. Vlădescu şi Gh. Poenaru Bordea, SMMIM, 11, 1978, p. 138, gros de la bază la cca 1,80—1,90 m. Dealtfel, în general zidurile castrelor şi castelelor romane contemporane de la Olt nu au în elevaţie o grosime mai mică de cca 1,50—1,60 m.

[6] Cr. M. Vlădescu, *Armata...*, p. 89—90. În aceste condiţii cronologice, aşa cum se va vedea şi mai jos, acesta va fi fost cel de-al doilea castru de la Enoşeşti, desigur precedat de un castru de pămînt.

S C I V A, tomul 40, nr. 2, Bucureşti, aprilie—iunie 1989, p. 147—155

Cărămizile cu ştampila cohortei *I Flavia Commagenorum* găsite la Acidava (singurele pînă acum militare pe lîngă cele cu sigla *CR* presupuse de D. Tudor ca aparţinînd tot unei unităţi militare) sînt documente care certifică prezenţa aici a unor detaşamente din unitatea respectivă în calitate de constructor şi ca aflate şi ulterior în garnizoană în acelaşi loc. Se ştie că unitatea făcea parte iniţial din armata provinciei Moesia Inferior, unde venise din Commagene (Syria) încă din timpul lui Domitian [7] şi că a participat la războaiele dacice, rămînînd ulterior pe Olt, după construirea castrelor de la Drajna de Sus, Slăveni, Romula şi Acidava. Totodată, se pare că în castrul de la Enoşeşti primele detaşamente din această cohortă au fost trimise de la Romula [8]; după unii autori, sediul principal al unităţii se va fi aflat însă mai curînd la Slăveni [9].

Înainte de a trece la descoperirea care face obiectul prezentului studiu, sînt necesare aici şi cîteva alte precizări inedite [10]. Astfel, materiale arheologice diverse (în special fragmente de vase ceramice şi de ţigle şi cărămizi, precum şi obiecte de metal, sticlă, monede etc.) de factură predominant romană se întind pe o suprafaţă a terasei superioare a Oltului cu mult mai întinsă decît castrul la N, S şi V de locul unde acesta a fost identificat. Aria la care ne referim se desfăşoară la cca 45 m E de şoseaua actuală Piatra-Enoşeşti, pe o fîşie paralelă cu ea, lungă de cca 1 km, pînă la malul terasei abrupte, şi este cuprinsă între baza furajeră a C.A.P. la S şi, la N, punctul 202+4 de pe calea ferată Slătioara—Piatra Olt, aflată imediat sub terasă. Un rectangul (?) a cărui închidere dinspre E a dispărut, marcat potrivit observaţiilor de suprafaţă la N, V şi S de o formă de teren cu aspectul unui val cu şanţ, înconjoară întreaga arie măsurînd cca 1 000×150 m [11]. Toată zona de terasă la care ne-am referit pare să fi fost, conform datelor arheologice întîlnite, intens locuite în epoca romană. Ea este străbătută pe direcţia N—S, deci pe lungime, de drumul roman de limes, drum care, în punctele unde a putut fi

[7] J. Beneš, *Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia*, Praga, 1978, p. 26—27.

[8] D. Tudor, OR[4], p. 334.

[9] J. Beneš, *op. cit.*, p. 27. Totuşi, la Slăveni era sediul alei *I Hispanorum*; TIR, L35, p. 67; prin urmare, localizarea la Romula rămîne cea mai verosimilă.

[10] Ca şi fragmentele de cărămizi ştampilate de care ne vom ocupa mai jos, informaţiile inedite ce urmează sînt rodul cercetărilor de teren efectuate în ultimii ani de coautorul acestui articol, Ion Ciucă, profesor de istorie la Liceul industrial C.F.R. Piatra Olt, jud. Olt. Celălat coautor al articolului de faţă a constatat la faţa locului în cîteva rînduri situaţiile din teren descrise pe scurt în cele ce urmează şi a văzut şi materialele arheologice adunate la liceu. În arhiva Institutului de Arheologie din Bucureşti se află de asemenea şi un plan general de situaţie întocmit de I. Ciucă, pe care însă subsemnaţii nu-l pot publica, întrucît nu reprezintă rezultatul unei ridicări topo exacte. În altă ordine de idei, autorii ţin să mulţumească şi pe această cale dr. C.C. Petolescu pentru sprijinul şi observaţiile colegiale făcute înaintea publicării.

[11] Aceste precizări par a veni în contradicţie cu descrierea reluată de D. Tudor în volumul său, *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968, p. 356: „Acum o sută de ani" (deci, înainte de distrugerea cauzată de construirea căii ferate din 1872; n.n.) „se puteau vedea fortificaţiile acestei aşezări civile, de forma unui poligon cu cinci laturi (latura lungă de cca 100 m), o poartă cu două bolţi şi alte zidării". Într-adevăr, potrivit observaţiilor de teren actuale, „latura lungă" ar fi de cca 10 ori mai mare, dacă nu cumva în relatarea veche citată se făcea o confuzie între aşezare şi castru, ceea ce ni se pare mai probabil. În ceea ce priveşte forma pentagonală, aceasta n-ar fi de exclus pentru aşezare, în funcţie de însăşi forma promontoriului ce avansa către Olt pînă în 1872. Observarea porţii mai de mult dispărute se datora totuşi lui Gr. Tocilescu, Mss. Bibl. Acad. RSR, vol. 5139, p. 40; deci, acea zidire a supravieţuit construcţiei căii ferate.

observat direct, are lăţimea de cca 5 m şi este pavat cu pietriş. El pare să treacă prin imediata apropiere a limitei de N a castrului (limită acum încă mai dificil de identificat). Aşa cum întreaga zonă apare acum delimitată, castrul se afla în treimea de S a acesteia, mai exact între 600—660 m faţă de extremitatea de N a suprafeţei intens locuite şi la cca 50 m E de limita ei de V. Imediat la S de locul identificării castrului, o vale cu direcţia NV—SE, folosită de un drum actual de pămînt ce coboară spre terasa inferioară a Oltului, separă parţial (mai accentuat spre E) zona în care se va fi aflat castrul de restul dinspre S al zonei intens locuite. În cuprinsul acestei porţiuni de platou de cca 150×130 m, conform configuraţiei terenului, colţul de N—E pare a păstra urmele unui val cu şanţ la V şi la S, închizînd o suprafaţă de cca 70×80 m, în condiţiile în care laturile dinspre N şi E nu mai sînt reperabile [12], cel mai probabil din cauza rupturilor platoului. În cuprinsul acestei suprafeţe au fost recoltate numeroase cărămizi, ceramică romană şi dacică ş.a. Faptul că, aşa cum s-a observat încă după primele descoperiri şi ulterior, materialul arheologic cules de pe teren sau în urma lucrărilor agricole şi altor amenajări se grupează în limite cronologice timpurii (ceramică dacică — mai ales ceşti —, peste 90 de fragmente de *terra sigillata*, altele diverse de ceramică romană, prezentă majoritar acolo, o monedă din bronz de la Traian ş.a.) [13], duce la ipoteza că aici se va fi aflat o porţiune a castrului de pămînt premergător celui din cărămidă. De notat că, exclusiv în această arie, mai exact în extremitatea ei de N, s-au descoperit între anii 1985 şi 1987 şi trei fragmente din cărămizi purtînd o ştampilă pînă acum necunoscută. Conţinutul ştampilelor este aproximativ acelaşi, dar este rezultatul imprimării cu două negative diferite. Potrivit locului descoperirii, piesele ar putea proveni de la construcţii importante din interiorul castrului. Dăm mai jos prezentarea ştampilelor tegulare.

1. În 1986, în urma săpării unor gropi pentru plantări de pomi, s-a găsit un fragment de ţiglă (pastă relativ aspră, bine arsă, cu nisip mărunt cu mica) păstrînd doar prima parte (din stînga) a cartuşului, din care sînt vizibile marginile lui de sus şi de jos cuprinzînd primele patru litere din ştampilă. Grosimea ţiglei, cca 2,5 cm ; înălţimea cartuşului, cca 3,9 cm ; lungimea maximă păstrată, 7 cm ; înălţimea literelor, slab imprimate, variază între 3 cm (*C*), 1,7 cm (*O* înscris în *C*) şi 2,4 cm (*H* şi *T*) ; fig. 1.1. Aşadar, se poate citi :

COH[?]

2. În 1985 s-a recoltat în urma arăturii, împreună cu alte fragmente ceramice romane, un fragment de cărămidă (pastă destul de fină, relativ bine arsă, cu nisip fin cu mica) care conţine, cu aproximaţie, mijlocul cartuşului unei inscripţii imprimate cu alt negativ decît precedenta. Grosimea

[12] Cum vom nota şi mai jos, cu alte cuvinte, o continuare spre N a laturii de V pare să fi fost întîlnită de secţiunea efectuată în 1975 de Ioana Bogdan Cătăniciu ; v. profilul publicat de autoare în *Limes. Akten des XI. Internationalen Limeskongresses*, Budapesta 1977, p. 348, fig. 2 (mai jos, *Limes XI*).

[13] Materialele se află rînduite pe categorii într-un depozit organizat de I. Ciucă la Liceul din Piatra, sub îndrumarea dr. Gh. Popilian. Acesta din urmă s-a ocupat, în colaborare cu descoperitorul, de prelucrarea sistematică a fragmentelor de *terra sigillata* : Dacia, N.S. 32, 1988, p. 61—78.

păstrată a cărămizii, cca 4,5 cm; înălţimea cartuşului, 3,5 cm; lungimea maximă păstrată, 6,7 cm; înălţimea literelor, cca 2,5 cm; fig. 1,2. Se poate citi clar:

[*CO*]*HTPA*(?)

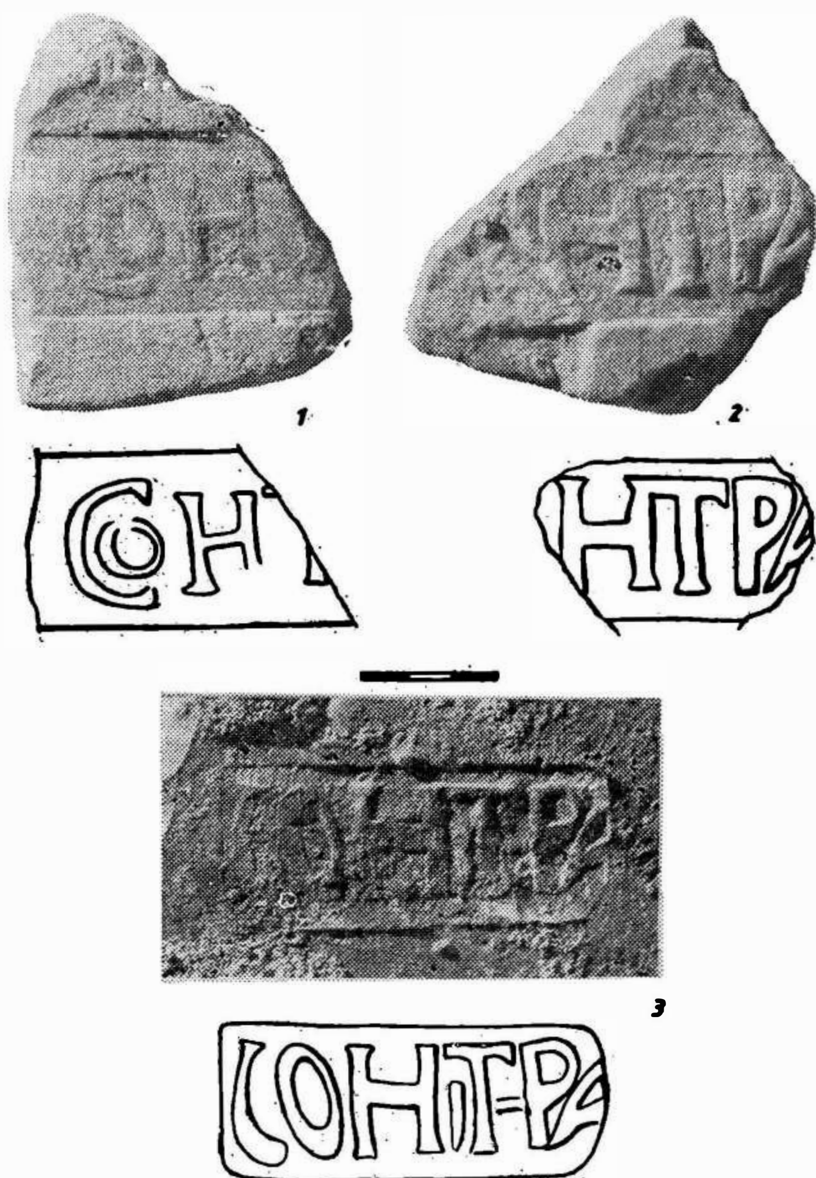

Fig. 1. 1—3, Fragmentele de ţigle şi cărămizi ştampilate de la Acidava (fotografii şi desene).

3. Cea de a treia ştampilă se păstrează în întregime pe o cărămidă din care lipseşte doar o latură, spartă din vechime (pastă aspră cu nisip, bine arsă; păstrează pe faţa imprimată urme de mortar cu var şi nisip). În acelaşi loc s-au găsit fragmente de ceramică dacică, o monedă din bronz de la Traian şi fragmente numeroase de *terra sigillata.* Pe una din feţe se văd obişnuitele dungi duble imprimate în pasta moale, în cazul de faţă în forma unui Y şi, în poziţie oblică şi excentrică, ştampila întreagă, foarte bine imprimată şi conservată, şi ea cu puţine urme de mortar. Dimensiunile cărămizii : lungime păstrată, cca 27 cm ; lăţime, cca 27 cm ; grosimea, 6—6,5 cm. Dimensiunile ştampilei : 8,5×3,5 cm ; înălţimea literelor, cca 2,5 cm ; fig. 1,3.

Între *H* şi *T* se observă o hastă verticală de cca 1,4 cm, mai scundă decît restul literelor, iar între *T* şi *P* o bară orizontală dispusă pe linia mediană a cartuşului. Întrucît ele nu par o întîmplare a imprimării, s-ar putea citi cifra *I* după *COH*, iar bara orizontală ar putea fi o ligatură între *T* şi *P*, înlocuindu-se astfel într-un spaţiu mai restrîns literele *THR*. În aceste condiţii, propunem lectura *COH*(*ors*)*I THRA*(*cum*), în care *I* este mai mic decît celelalte litere şi în celelalte ştampile nu apare, iar bara orizontală care leagă *T* de *P* este clar vizibilă, spre deosebire de ştampila precedentă, mai slab imprimată şi mai tocită, unde aceasta abia se mai distinge. Pentru acest al doilea tip de ştampilă (nr. 2 şi 3) este vizibil, de fapt, efortul de a strînge partea a doua a inscripţiei într-o limită de lungime dată a ştampilei (a negativului; fapt frecvent întîlnit şi în alte ştampile, adică, în cazul de faţă, placa de lemn pe care s-a gravat ştampila fiind prea scurtă, nu s-a mai săpat bara oblică a lui *R*, spre a rămîne loc şi pentru o parte din *A*), unde şi litera *A*, ultima, era văzută ca avînd bara din margine în însăşi marginea ştampilei. Prin urmare, lectura *cohors I Thracum* ni se pare pentru moment singura verosimilă, atît prin însuşi conţinutul inscripţiilor, cît şi prin urmărirea tuturor posibilităţilor în funcţie de cohortele contemporane cunoscute [14].

În stadiul actual al cercetărilor sînt cunoscute cîteva unităţi militare cu acest nume, fără însă ca de la vreuna dintre acestea să fi fost identificate inscripţii tegulare. Aşadar, însăşi necesitatea discuţiei impune aici precizarea datelor mai importante privind amplasarea şi activitatea acestor cohorte de „traci" [15].

[14] Într-o formă mai comprimată, comentariul acestor descoperiri a făcut obiectul unei prime comunicări la Colocviul limesului de la Rîmnicu Vîlcea din noiembrie 1987, unde această ipoteză nu a întrunit o unanimitate de vederi. Chiar dacă alte lecturi propuse acolo şi asupra cărora ne-am oprit şi noi ar fi tentante *(coh. I Pannoniorum* sau *I Palmyrenorum* ş.a.), ele nu se justifică nici epigrafic (*T* este clar *T* şi nu cifra *I* cu bară orizontală deasupra), nici istoric : prima unitate n-a participat la războaiele dacice şi prezenţa ei este notată doar în Dacia (presupusă) şi Moesia Superior (v. J. Beneš, *op. cit.*, p. 48), iar cea de-a doua a staţionat în Dacia pînă prin a. 159—160 ; *ibidem* şi K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans*, Bonn, 1984, p. 141. Dealtfel, o ştampilă tegulară de la Tricornium a acestei unităţi *(COHIPAN)* nu prezintă nici o asemănare cu ştampilele de la Acidava ; v.N. Gudea, în *Limes XI*, p. 234, fig. 5, 1. O altă cohortă de pannoni (K. Strobel, *loc. cit.*), tot *prima* şi cu epitetul *Ulpia*, a avut sediul în Pannonia Superior şi nu a depăşit vestul Daciei în timpul războaielor lui Traian.

[15] Numele arată, ca şi în alte cazuri, mai curînd locul recrutării. Datele mai complete (pînă în 1978) privind aceste cohorte se regăsesc la J. Beneš, *Auxilia...*, p. 52—53 şi au fost reluate cu alte precizări de K. Strobel, *op. cit.*, p. 143—144. Spre deosebire de J. Beneš, K. Strobel constată, prin reordonarea materialului, existenţa a trei *cohortes I Thracum* locali-

1. *Cohors I Thracum civium Romanorum equitata*, unitate numită mai tîrziu și *Germanica*, se afla în timpul Flaviilor în Germania Superior (după diplome, prin anii 65, 74, 82 şi 90 e.n.) și a fost adusă în Moesia Superior la sfîrşitul sec. I e.n., cel mai probabil prin a.92. După războaiele dacice la care a participat, se mai afla în Dacia la 17.II și 2.VII.110, conform altor diplome militare (CIL XVI, 57 și respectiv *Suppl.*, 163). Nu se ştie exact unde s-a aflat în garnizoană în Moesia şi Dacia; oricum, a staţionat în zona apuseană a frontului. De prin a. 116 a revenit în Germania Superior, iar prin a. 138 trecea prin Pannonia Superior spre Pannonia Inferior, unde, din a. 148, apare în diplome cu epitetul *Germanica*.

2. *Cohors I Thracum civium Romanorum equitata* s-a aflat doar în Pannonia Superior conform diplomelor militare din anii 133, 146, 148, 149 şi 154 e.n.

3. *Cohors I Thracum civium Romanorum pia fidelis equitata* apare pe o diplomă din 2. VII. 110 în armata Pannoniei Inferior şi este numită mai tîrziu şi *cohors I Augusta* ...

4. *Cohors I Thracum sagittariorum* s-a aflat în garnizoană cca 20 de ani într-un lagăr neidentificat din Dacia Superior, conform diplomelor militare din anii 144, 157 şi 158 e.n.

5. *Cohors I Thracum Syriaca equitata* este atestată în Moesia încă din a. 78 e.n. Făcînd parte din armata Moesiei Superior, s-a aflat în garnizoană la Timacum Minus (Ravna, R.S.F. Iugoslavia) de prin a. 71 e.n., pînă pe la jumătatea sec. II, reapărînd în a. 157 în armata Moesiei Inferior. Aceasta în interpretarea lui K. Strobel, deoarece după S. Dušanić [16] şi dealtfel şi după J. Beneš, unitatea a rămas la Timacum Minus doar pînă prin a. 105 sau poate chiar mai devreme. Dreptatea înclină de partea ultimilor doi autori, cu atît mai mult cu cît cohorta a participat la războaiele dacice, după care s-a aflat în Moesia Inferior în zona de acţiune a legiunilor XI Claudia și I Italica, la Transmarisca (azi Tutracan, R.P. Bulgaria), unde a rămas pînă spre sfîrșitul sec. II sau începutul celui următor [17].

În încercarea de a identifica între aceste unităţi pe aceea care se va fi aflat la Acidava, se elimină de la sine, potrivit documentaţiei existente, cea de a doua din lista noastră, aflată doar în Pannonia Superior, şi cea de a treia, aflată doar în Pannonia Inferior. În aceeaşi situaţie se găseşte și cea de a patra, a cărei localizare într-un lagăr neidentificat din Dacia Superior pare sigură. Rămîne deci de văzut care dintre prima şi ultima dintre cohortele din lista de mai sus, ambele participante la războaiele dacice, va fi fost prezentă pe Olt la Acidava cel puţin în acea perioadă. Recapitulînd pe scurt, se ştie despre *cohors I Thracum c.R. equitata*,

zări şi epitete distincte. Avînd în vedere că ultimul autor citat se ocupă exclusiv de unităţi participante la războaiele dacice, rezultă că în realitate au existat în sec. I—II e.n. cinci cohorte de „traci" cu numărul de ordine I. Nu ne-am propus şi nici nu era locul aici să examinăm dincolo de aparatul critic al celor doi autori dacă nu cumva diferenţa de la trei la cinci unităţi nu este rezultatul unor confuzii sau exagerări; oricum, ni se pare ciudat că, deși nu ignoră lucrarea lui Beneš, Strobel nu lasă să se vadă nici măcar că ar fi remarcat deosebirea abia evocată și la care este părtaș..

[16] S. Dušanić, în *Limes XI*, p. 238.

[17] V. în acest sens J. Beneš, *op. cit.*, p. 53, unde și bibliografia.

numită şi *Germanica* mai tîrziu, că în a. 110 se mai afla în Dacia şi că din a. 116 o regăsim în Germania Superior. Cealaltă unitate de călăreţi, *cohors I Thracum Syriaca equitata*, va fi participat, ca şi precedenta, la războaiele dacice, iar de prin a. 109—110 este atestată ca făcînd parte din armata provinciei Moesia Inferior (care includea şi răsăritul Olteniei), în raza de acţiune a legiunilor *XI Claudia* şi *I Italica*. Chiar dacă unităţii dintîi, *cohors I Thracum c.R. equitata*, îi revine un răgaz ceva mai îndelungat de şedere în Dacia, în măsura în care nu va fi fost, după a. 110, mai mult implicată în războaiele partice [18], ea şi-a făcut simţită prezenţa doar pe frontul de vest. Oricum, nu există elemente pentru înregistrarea vreunei activităţi a acesteia la sud de Carpaţi, şi cu atît mai puţin în legătură cu armata Moesiei Inferior.

Pe de altă parte, unitatea devenită stabilă în zona de care ne ocupăm, *cohors I Flavia Commagenorum*, şi-a instalat trupele pe Olt de pe la începutul domniei lui Hadrian, după ce se aflase în nordul Munteniei în castrul de la Drajna de Sus, abandonat împreună cu întreaga regiune cel mai tîrziu prin a. 117, cum se consideră în general, sau poate chiar în a. 116 [19]. Rezultă deci că, între a. 105/106 şi probabil a. 116/117, adică măcar pînă la sosirea cohortei de Commageni, la Acidava [20] s-a aflat o cohortă de „traci”, cel mai probabil *cohors I Thracum Syriaca equitata* [21]. Se completează astfel o verigă care lipsea între participarea, devenită acum mai sigură, a cohortei la războaiele dacice şi deplasarea ei la Transmarisca. Se poate presupune cu acelaşi prilej că unitatea n-a mai revenit după a. 116/117 la Timacum Minus, ci va fi trecut deja din acei ani sau mai tîrziu — data se poate lega şi de organizarea provinciei Dacia Inferior — direct la Transmarisca, rămînînd să facă parte astfel în continuare din armata provinciei Moesia Inferior. Totodată, se justifică întrucîtva şi absenţa de pe ştampila nr. 1 a indicativului unităţii (*I*), altă cohortă de „traci” nemaiexistînd în regiune.

Prezenţa unităţii de „traci ”la Acidava are şi alte implicaţii, mai ales în funcţie de contextul arheologic. Arătam la începutul paginilor de faţă că observaţiile de teren indică probabilitatea existenţei unei fortificaţii romane de pămînt din care se păstrează doar colţul de S—V, în care arie s-au identificat în anii 1985—1987, pe lingă ştampilele tegulare de care ne ocupăm, materiale arheologice aparţinînd cu precădere (şi cu oarecare aproximaţie) doar primelor decenii ale sec. II e.n. Dacă, aşa cum s-a presupus în urma cercetărilor arheologice de salvare din 1975, castrul de pămînt avea limita vestică la cca 18—20 mV de aceea a castrului de cărămidă [22], rezultă că, indiferent de amplasarea exactă a acestuia din

[18] K. Strobel, *op. cit.*, p. 144, fără indicaţii exacte.

[19] Gh. Ştefan, Dacia, 11—12, 1945—1947 (1948), p. 115—144 şi în special p. 140—144. De notat că, din seria publicată de autor, ultima monedă (p. 140) datează în realitate din a. 116, întrucît cea care îi urmează în catalog nu are o datare precisă (a. 104—117). Despre această unitate, v. şi IDR, II, nr. 603 şi K. Strobel, *op. cit.*, p. 127.

[20] Poate în locul celeilalte, dacă, aşa cum s-a mai scris, cohorta de Commageni a mai fost pe Olt pînă prin a. 105/106; v. şi K. Strobel, *loc. cit.*, unde şi bibliografia.

[21] De remarcat că, prin întregirea probabilă a textului unui fragment de inscripţie de la Romula, regretatul profesor D. Tudor avansase mai de mult ipoteza existenţei unei unităţi de traci tocmai pe acest segment de limes; Materiale, 2, 1956, p. 567—568, nr. 7 = idem, OR[3], p. 494, nr. 79 = IDR II, p. 166, nr. 367; cf. şi AnnEp, 1957, nr. 188.

[22] I. Bogdan Cătăniciu, în *Limes XI*, p. 336 şi 348, fig. 2, unde se poate calcula această distanţă pe profilul V—E.

urmă [23], castrul de pămînt a avut o suprafață mai mare decît cel care i-a urmat. El se întindea și mai către S decît acela, astfel că latura lui de V, din păcate greu de verificat astăzi din cauza lucrărilor care au intervenit și pe platou, va fi atins o lungime de peste 150 m.

Este sigur că, așa cum era de presupus și cum dealtfel s-a și afirmat și acceptat pentru Enoșești [24], castrul de pămînt l-a precedat pe cel din cărămidă și a fost ridicat la începutul sec. II, poate chiar încă în timpul războaielor dacice. Nu se poate încă răspunde la întrebarea dacă el a fost construit încă de cohorta de Commageni în timpul eventualei ei prime staționări în zonă, sau de aceea de „traci", la sosirea acesteia la Acidava prin anii 105—106. Oricum, *cohors I Thracum* va fi avut rolul ei de constructor la castrul de pămînt, poate într-o a doua fază a acestuia, fapt pus în evidență tocmai de ștampilele tegulare ale unității. Cînd *cohors I I Flavia Commagenorum* a revenit la Olt, castrul de pămînt a fost înlocuit cu acela mai mic (sau altfel dispus?), din cărămidă. Evenimentul s-a putut produce, cum precizam și mai înainte conform datării mișcării trupelor auxiliare și prin abandonarea Munteniei chiar la începutul domniei lui Hadrian. Datarea este dealtfel în concordanță cu activitatea constructivă de pe *limes alutanus* din acel moment [25] și include cu mai multă certitudine decît pînă acum Acidava în lista fortificațiilor de zid ridicate în timpul împăratului Hadrian, încă de la începuturile domniei acestuia, spre a întări ceea ce D. Tudor numea „fruntaria răsăriteană" [26] a provinciei.

UNE NOUVELLE UNITÉ MILITAIRE ROMAINE À ACIDAVA

RÉSUMÉ

Le camp romain d'*Acidava* (Enoșești, comm. de Piatra, dép. de l'Olt ; *Tabula Peutingeriana*, VII, 4) est depuis longtemps connu comme siègle de la *cohors I Flavia Commagenorum*. La découverte récentre de quelques fragments de tuiles et de briques estampillées (fig. 1, 1—3)

[23] Cum se știe, părerile diferă ; v. în acest sens, față de lucrarea citată în nota precedentă și eadem, *Evolution of the System of Defence Works in Roman Dacia*, BAR, IS, 116, Oxford 1981, p. 26 și n. 234 și 235, rezultatele publicate de Cr. M. Vlădescu și Gh. Poenaru Bordea în SMMIM, 11, 1978, p. 137—142 și mai ales p. 138, fig. 1, unde se află profilul secțiunii nr. II, NE— SV. Din păcate, în acest desen lipsește orientarea și scara ; totodată, ca și în publicația anterior citată, amplasarea secțiunilor în teren nu este reprezentată grafic. Autorii din urmă dau pentru prima dată complet seria de monede de la Traian la Constantin I și II. La acestea se adaugă moneda de la Lucilla găsită de I. Bogdan Cătăniciu în umplutura șanțului castrului de pămînt (v. *Limes XI*, p. 336 ; BMC, IV, p. 571, nr. 1167), precum și cea de la Traian amintită mai sus dar încă nelucrată, din aria de descoperiri a ștampilelor tegulare.

[24] *Ibidem* și Cr. M. Vlădescu, *Armata...*, p. 138, n. 128.

[25] I. Bogdan Cătăniciu, *Evolution...*, p. 30 ; Cr. M. Vlădescu, *Armata...*, p. 44 și passim. Încă I. Bogdan Cătăniciu, *op. cit.*, p. 26, data începuturile castrului de zidărie de la Enoșești în timpul lui Hadrian, chiar dacă nu renunțase cu totul la propria ipoteză anterioară privind prelungirea vieții castrului de pămînt pînă la Marcus Aurelius „cel mai tîrziu", desigur în funcție de moneda de la Lucilla abia evocată și de noi la n. 23 ; *ibidem*, p. 7, n. 45.

[26] D. Tudor, OR[4], p. 153.

ajoute, conformément à la lecture proposée par les auteurs, une autre formation militaire, *cohors I Thracum*. Il est à choisir parmi les cinq unités portant presque le même nom et le même numéro d'ordre, celle nommée *cohors I Thracum Syriaca equitata*. Elle a dû camper à Acidava dans les années 105/106—116/117, intervalle quand la *cohors I Flavia Commagenorum* se trouvait à Drajna de Sus, au N de la Valachie. C'est à la même *cohors I Thracum* qu'on doit attribuer la (ré)construction et l'utilisation du camp en terre identifié à Acidava qui a précédé celui en briques.

EXPLICATION DE LA FIGURE

1, 1—3. Les fragments de tuiles et de briques estampillées d'Acidava (photos et dessins).

LEGAŢII MOESIEI INFERIOARE ÎNTRE ANII 137 ŞI 160

Partea I: Legaţii între anii 137 şi 150

de EMILIA DORUŢIU BOILĂ

Într-o recenzie publicată acum douăzeci de ani, R. Syme observa că între anii 138 şi 161 Moesia Inferioară a avut, conform listei stabilite de Arthur Stein, nu mai puţin de zece guvernatori: „On Stein's showing [*Die Legaten von Moesien* (1940) 69 ff], there are no fewer than ten legates to be fitted in after 138 and before 161 (in which year M. Servilius Fabianus is attested). A much more rapid turnover than would be expected. And, even if (against Stein) one puts one of the ten under Hadrian (viz. M. Antonius Hiberus), it is now clear that L. Minicius Natalis Quadronius Verus (ILS, 1061) must go under Pius, for his suffect consulate (previously conjectured c. 134) falls in 139 (AE, 1955, 17 = CIL, XVI, 175)"[1].

În cele ce urmează vom încerca să prezentăm unele observaţii privind legaţii Moesiei Inferioare în intervalul cuprins între sfîrşitul domniei lui Hadrian şi cel al lui Antoninus Pius. Pentru motive de spaţiu, vom discuta în această primă parte succesiunea legaţilor provinciei între anii 137 şi 150.

Sex. Iulius Maior

Cariera lui este relativ bine cunoscută, dar întrucît de datarea sfîrşitului legaţiei sale în Moesia Inferioară depinde începutul guvernării lui Antonius Hiberus, vom relua pe scurt problemele ridicate de funcţiile pe care le-a exercitat.

Descendent dintr-o familie ilustră din Orient, din care o amintim pe Antonia, fiica triumvirului, pe fiica acesteia, Antonia Pythodoris şi pe regele trac Cotys[2], Sex. Iulius Maior (probabil cu numele complet Antonius Pythodoris) a fost legat al Numidiei în 124/5 — 126, consul *suffectus* în 126 sau 129, legat al Moesiei Inferioare în 130 sau 131, urmîndu-l imediat pe Cn. Minicius Faustinus Sex. Iulius Severus (cînd acesta a fost trimis în Britannia)[3]. În Moesia Inferioară Sex. Iulius Maior a fost atestat prin diploma militară din 2 aprilie 134, lista de veterani ai

[1] *Danubian Papers*, Bucureşti, 1968, p. 177—191 (recenzie la cartea lui W. Reidinger, *Die Statthalter des ungeteilten Pannonien und Oberpannoniens von Augustus bis Diokletian*, Antiquitas, I, Bonn, 1956); citatul de mai sus este de la p. 180.

[2] PIR², I, 397; Ch. B. Welles, *Royal Correspondence in the Hellenistic Period. A Study in Greek Epigraphiy*, New Haven, Conn., 1934, p. 73—74; Chr. Habicht, *Altertümer von Pergamon*, VIII/3, Berlin, 1969, p. 65.

[3] B. E. Thomasson, *Die Statthalter der römischen Provinzen Nordafrikas von Augustus bis Diokletianus*, II, Lund, 1960, p. 168 sqq; E. Birley, JRS, 52, 1962, p. 222. nr. 9; W. Eck, Chiron, 13, 1983, p. 172, nota 419; A. R. Birley, *The Fasti of Roman Britain*, Oxford, 1981, p. 106 sqq.

legiunii V Macedonica de la Troesmis [4], o inscripţie de la Epidauros [5] precum şi o inscripţie inedită de la Nysa [6]. Dintr-o inscripţie fragmentară de la Palmyra [7] reiese că după Bruttius Praesens, Iulius Maior a fost legat al Syriei înainte de aprilie 138, de cînd datează inscripţia. Întrucît Bruttius Praesens menţionat în inscripţia de la Palmyra era în 134/135 proconsul în Africa, Minicius Faustinus era încă în 135/136 legat imperial al Syriei, iar Sex. Iulius Maior n-a putut pleca în Syria decît după 134 cînd e sigur atestat guvernator în Moesia Inferioară, intervalul de doi ani —136/137 — pentru cel puţin doi guvernatori ai Syriei a părut prea mic, de aceea unii specialişti au socotit că inscripţia de la Palmyra se referea la o misiune extraordinară în Syria a lui Bruttius Praesens şi a lui Iulius Maior. Dar legaţia siriană a lui Iulius Maior este asigurată de inscripţia de la Epidaur. Conform interpretării propusă de R. Syme, Minicius Faustinus ar fi decedat curînd după numirea sa în Syria, ceea ce ar explica trimiterea lui Bruttius Praesens ca legat imperial în Syria după exercitarea proconsulatului în Africa. După scurtă vreme, în 137, el a fost înlocuit de Sex. Iulius Maior, care a rămas la conducerea Syriei pînă în 141, cînd a preluat proconsulatul Africii sau al Asiei.

Dacă schema propusă de R. Syme se va dovedi justă, atunci Antonius Hiberus ar fi fost numit guvernator al Moesiei Inferioare încă din 137, anul plecării lui Sex. Iulius Maior în Syria, ceea ce ar fi de acord cu intervalul dintre consulat, în a. 133, şi legaţia Moesiei Inferioare.

Inscripţia de la Epidaur este fragmentară şi întregirea ei este controversată şi anume, în r. 5—6, unde sînt amintite legaţiile din Moesia şi Syria, este un spaţiu în care a fost introdus numele unei a treia provincii consulare, Moesia superioară sau Pannonia. În afară de întregirea propusă de H. Halfmann : [. . . Σεξ 'Ιούλιος Μαίορ 'Αντ]ωνῖν[ος Μαίορος υἱὸς] ὑπάτου 'Ρ[ωμαίων, ἡγεμονεύσ]αντος τῆ[ς ἐπαρχείας] Μυ/σίας τῆ[ς κάτω καὶ τῆς ἐπαρχείας] Συρίας ἀν[θυπατεύσαντο]ς/[τῆς ἐπαρχείας 'Ασίας], inscripţia de la Nysa : [Σέξτο]ν. 'Ιούλιον [Μαί/ορα ὕ]πατον καὶ ἀ[.../...]ον Μυσία[ς/τῆς] μεγάλης κά[τω] ar permite după opinia lui W. Eck o mai bună lectură a rîndurilor în

[4] CIL, XVI, 178; CIL, III, 6178—6180 = ISM, V, 137

[5] IG, IV², 454 = W. Peek, *Inschriften aus dem Asklepieion von Epidauros* Berlin, 1969 p 98, nr. 177; cf. H. Halfmann, *Die Senatoren aus dem östlichen Teil des Imperium Romanum bis zum Ende des 2. Jh. n. Chr.* [*Hypomnemata. Untersuchungen zur Antike und zu ihrem Nachleben*, Heft 58], Göttingen, 1979, p. 144 sqq.

[6] Cf. W. Eck, Chiron, 13, 1983, p. 180, nota 448

[7] Syria, 18, 1937, p. 369 = AnnEp, 1938, nr. 137; cf. B.E. Thomasson, *op. cit.*, p. 68, care consideră personajele menţionate în inscripţie drept consulari cu misiune extraordinară (opinie adoptată de W. Eck, *loc. cit.* şi în cartea *Senatoren von Vespasian bis Hadrian. Prosopographische Untersuchungen mit Einschluß der Jahres — und Provinzialfasten der Statthalter* [*Vestigia. Beiträge zur alten Geschichte*, vol. 13], München, 1970, p. 232, nota 511, precum şi în art. din RE, Suppl. XIV, nr. 77; H. G. Pflaum, *Les sodales Antoniniani de l'époque de Marc Aurèle*, Paris, 1966, p. 34; G. Alföldy, *Konsulat und Senatorenstand unter den Antoninen. Prosopographische Untersuchungen zur senatorischen Führungsschicht*, Bonn, 1977, p. 240 sq), spre deosebire de editorul inscripţiei, H. Seyrig şi mai nou de R. Syme, *Romanitas-Christianitas Festschrift für J. Straub*, Berlin, 1982, p. 230, care optează pentru menţionarea lor ca legaţi imperiali (la fel, A. Stein, *op. cit.*, p. 67). Textul fragmentului de la Palmyra este următorul : διὰ ψη[φ]ισμάτων παρὰ [τω] [...δ] καὶ βρουττίου Πραίσεντι καὶ 'Ιουλίω Μ[...]/[..ὑ]πατικοῖς ἔτους θμυ ξανδικοῦ.

discuție din inscripția de la Epidaur : [ἡγεμονεύσ]αντος τῆ[ς Νουμιδίας καὶ] Μυσίας τῆ[ς μεγάλης κάτω καὶ]Συρίας și ar înlătura cea de-a treia provincie consulară din cariera lui Iulius Maior, sprijinind ipoteza propusă de R. Syme pentru legații Syriei între 135/6 și 138.

Întregirea Μυσία ἡ μεγάλη κάτω, propusă de W. Eck, este după opinia noastră problematică, întrucît titlul „Moesia Inferioară cea mare" nu știm să mai fi fost atestat în vreun document. Poate că publicarea inscripției de la Nysa va aduce lămuriri suplimentare, ce vor permite o mai bună înțelegere a ei. Putem însă considera cîștigată datarea sfîrșitului legației Moesiei Inferioare a lui Iulius Maior în anul 137, cînd a plecat în Syria.

Antonius Hiberus

Antonius Hiberus era cunoscut ca guvernator al Moesiei Inferioare dintr-o inscripție descoperită la Tyras, o scrisoare a împăratului Septimius Severus adresată locuitorilor orașului la 17 feb. 201 privind scutiri fiscale. Drepturile erau acordate tyranilor conform *diui Antonini parentis nostri litteras et fratrum imperatorum ... item Antonii Hiberi gravissimi praesidis* ... [8]. A. Stein presupunea că Antonius Hiberus amintit în inscripția de la Tyras fusese legat în Moesia Inferioară sub Antoninus Pius și socotea posibil ca el să fi fost identic cu consulul Antonius Hiberus din anul 133 (coleg cu P. Mummius Sissenna) [9]. În acest caz, legația sa ar fi fost de datat în primii ani ai domniei lui Antoninus Pius, ținînd cont de intervalul dintre consulat și guvernarea Moesiei Inferioare, în mod obișnuit 4—5 ani. A. Stein nu exclude nici posibilitatea ca guvernatorul Moesiei să fi fost fiul consulului din anul 133 și atunci el ar fi guvernat provincia în timpul lui Marcus Aurelius. Lui Antonius Hiberus i s-a atribuit, cu semn de întrebare, diploma militară CIL XVI 83 din 28 feb. 138, unde numele guvernatorului a căzut cea mai mare parte în lacună : [... ...]*o*.

Într-o inscripție descoperită la Histria, publicată prima dată în 1951, se face din nou amintire a guvernatorului Antonius Hiberus, în versiunea latină : *secundum subscriptionem Antoni clarissimae memoriae uiri...*, iar în cea greacă : ἐπέδωκαν βυ[β]λε[ί]διον Ἀ[ν]τωνίῳ Ἰ[β]ήρ[ῳ... [10]

[8] CIL, III, 721 = 12509 și p. 1009 sq = ILS, 423 = IGR, 598.

[9] A. Stein, *op. cit.*, p. 69.

[10] I. Stoian, SCIV 2, 1951, p. 137 (cf. J și L. Robert, Bull. Ep., 1958, p. 283, nr. 341), Idem, Dacia, N.S., 3, 1959, p. 369—390 (= *Etudes histriennes*, Bruxelles, 1972, p. 81—108; cf. J. și L. Robert, Bull. Ep., 1961, nr. 426; SEG, XIX, nr. 476; AnnEp, 1960, nr. 334; ISM, I, 378.

Inscripția de la Histria datează legația lui Antonius Hiberus înainte de anul 160, cînd Iulius Severus, de la care emană documentul, a guvernat Moesia Inferioară. La data la care Iulius Severus a dat hotărîrea scrisă sătenilor din Chora Dagei, Antonius Hiberus nu se mai afla în viață (inscripția se referă la Antonius Hiberus cu titlul *clarissimae memoriae vir)*, ceea ce ar trebui să conducă la concluzia că guvernatorul Antonius Hiberus era identic cu consulul din anul 133 și că el a stat în fruntea provinciei la începutul domniei lui Pius sau chiar în ultimii ani ai domniei lui Hadrian. Către această datare înclină și B.E. Thomasson : „probabilis coniectura est Antonium Hiberum, cos. suff. 133, primis annis Pii Moesiam inferiorem rexisse" Totuși Thomasson îl trece pe Antonius Hiberus printre guvernatorii „incerti aevi" [11]. Pentru datarea legației lui Hiberus la sfîrșitul domniei lui Hadrian sau la începutul domniei lui Pius înclină și W. Eck[12].

În stadiul actual al documentării, Antonius Hiberus nu este decît un nume, cel al consulului din 133 și al guvernatorului Moesiei Inferioare. Se pare că era de origine orientală și că printre antecesorii săi se număra Hiberus, libert imperial— al Antoniei fiica lui Drussus — *vicepraefectus* al Egiptului și *praefectus* al Egiptului în anul 32, după moartea lui Vitrasius Pollio, conform știrii din Cassius Dio (58, 19, 6) [13].

Legația lui Antonius Hiberus s-ar data între 137 pînă în 140/1, cînd a fost urmat de Minicius Natalis Quadronius Verus. Datarea începutului legației sale este dependentă de sfîrșitul legației moesice a lui Iulius Maior și de datarea promovării acestuia din urmă în Syria și anume, în anul 137. Diploma militară amintită mai sus, de la începutul anului 138, ar părea și ea să sprijine această datare [14].

[11] *Laterculi praesidum. Dacia, Moesia, Thracia*, Göteborg, 1977 p. 33; *Laterculi praesidum*, vol. I, Göteborg, 1984, 146.

[12] Chiron, 13, 1983, p. 200 și nota 563 : „Wenn der in ILS, 423, genannte Antonius Hiberus mit dem Consul ordinarius von 133 n. Chr. identisch ist, müßte seine Legatur in die Jahre um 138/139 fallen, vgl. Stein., *Moesien*, 69, Fitz, *Laufbahn* 46 a und R. Syme, Gnomon, 1957, 518 = *Danubian Papers*, 180 : « unter Hadrian »" : vezi și nota 457 de la p. 182 : „Militärdiplom vom 28 Febr. 138, nach Alföldy, *Konsulat*, 230, müßte in diesen Jahren M. Antonius Hiberus im Amt gewesen sein, als Nachfolger des Sex. Julius Maior".

[13] PIR², H, 168 : „(M. Antonius) Hiberus, libertus Augusti (vel Augustae) quem Tiberius post mortem Vitrasii Pollionis per complures menses Aegypto praefuit (vice praefecti) anno 32... Eum libertum fuisse Antoniae Drusi unumque ex posteris eius fuisse M. Antonius Hiberum cos. a. 133, v. supra A 837, verisimile est". Cf. G. Bastianini, *Lista dei prefetti d'Egitto dal 30 a. al 299 p. Chr.*, ZPE, 17, 1975, p. 270; despre originea orientală a lui Antonius Hiberus vezi R. Syme, *Some Arval Brethren*, Oxford, 1980, p. 118.

[14] În fragmentul de inscripție de la Tomis publicat de E. Coliu în Istros, 1, 1934, p. 262—266 = I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 104 = ISM, II, 54, I. Stoian a întregit numele guvernatorului Antonius Hiberus pe baza datării propusă de primul editor în anul 138 pînă în 144, cînd Antoninus Pius a purtat prima dată titlul *imperator* (absent din inscripție), iar epitetul *pater patriae* era pus imediat după numele lui. Guvernarea lui Hiberus n-a putut dura pînă în 144 (vezi mai jos, Minicius Natalis), de aceea întregirea în inscripția tomitană a numelui lui Antonius Hiberus nu este deocamdată justificată.

L. Minicius Natalis Quadronius Verus

Fiul lui L. Minicius Natalis, consulul din anul 106, originar din Barcinona, atestat în numeroase inscripţii [15]; între acestea, un fragment de la Callatis descoperit în anii 90 ai secolului trecut şi vîndut în străinătate (nu ştim unde se află astăzi) [16]. Minicius Natalis Quadronius Verus şi-a început cariera senatorială în primii ani ai domniei lui Hadrian; în 121 era *quaestor*, apoi legat al proconsulului Africii, al lui Minicius Natalis, tatăl său. A fost ţinut departe de consulat pînă la moartea lui Hadrian şi a devenit consul *suffectus* abia în 139, sub Antoninus Pius (R. Syme a presupus că el sau tatăl său au pierdut favoarea lui Hadrian, fapt ce ar fi avut ca urmare întîrzierea promovării sale) [17]. Pînă la descoperirea diplomei CIL XVI 175 din primul semestru al anului 139 [18], consulatul său a fost datat în 133 sau 134, ceea ce explică datarea legaţiei sale în Moesia Inferioară de către A. Stein în 137—138 [19]. După consulatul din 139, Minicius Natalis a mai fost *curator operum publicorum et aedium sacrarum* şi apoi legat al Moesiei Inferioare. J. Fitz a datat legaţia moesică a lui Minicius Natalis între 142—144, după Antonius Hiberus şi înainte de Ummidius Quadratus (datat de el între 149—151/152) sau după legaţia lui Tib. Claudius Saturninus, atestat sigur în 145 [20].

În 1968 a fost descoperită la Troesmis o dedicaţie pusă în onoarea împăratului Hadrianus Antoninus Pius şi a lui Marcus Aurelius Caesar de către *ciues Romani consistentes Canabis legionis V Macedonicae*, în timpul legaţiei lui Minicius Natalis. Inscripţia este datată între 140 şi 144, în timpul celui de-al treilea consulat al împăratului (cos. III în 140 şi cos. IIII în 145) [21]. Această inscripţie situează guvernarea lui Minicius Natalis în Moesia Inferioară în perioada dintre 140 şi 144. Cum am amintit mai sus, după consulatul exercitat în 139, el a mai fost *curator operum publicorum et aedium sacrarum*, poate pînă în 140, iar în 145 este sigur atestat guvernator al Moesiei Inferioare Tib. Claudius Saturninus. Deci în acest interval ar fi de situat legaţia moesică a lui Minicius Natalis Quadronius Verus. Despre cariera sa ulterioară, se ştie că a fost proconsul al provinciei Africa în 153/154 [22].

Ti. Claudius Saturninus

A fost atestat guvernator al Moesiei Inferioare prin trei inscripţii: 1. Durostorum, unde a dedicat un altar lui Iupiter Optimus Maximus

[15] Pentru bibliografia privind cariera lui Minicius Natalis Quadronius Verus, vezi PIR[2] M, 620.

[16] AEM, 19, 1895, nr. 63 = IGR, I, 658, întregit şi identificat de E. Ritterling, JÖAI, 10, 1907, p. 307, pe baza inscripţiei onorifice de la Tibur care conţine *cursus* complet al său, CIL XIV, 3599 = ILS, 1060.

[17] Cf. *Roman Papers*, I, p. 296.

[18] Vezi E. Groag, RE, XV, col. 1838.

[19] *Op. cit.*, p. 68—69.

[20] *Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia inferior*, Weimar, 1966, p. 14—15.

[21] A. Rădulescu, Pontica, 1, 1969, p. 319—323; ISM, V, 141: *Imp. T. Ael. Had. Antoni/no Aug. Pio p.p.tr.pot.cos. III et Ve/ro Caes., c.R. cons. canab. leg. V/Mac.su(b) Minicio Natale leg. Aug. pr.pr. dedic. Cominio Secundo leg. Aug.*

[22] B.E. Thomasson, Opuscula Romana, 7, 1969, p. 172.

pentru împăratul Antoninus Pius și Caesar Marcus; 2. Sexaginta Prista, unde a fost găsit un miliar datat în 144 prin cea de a șaptea *tribunicia potestas* și 145 prin cel de-al patrulea consulat al împăratului Antoninus Pius. 3. Montana, unde tribunul cohortei I Cilicum dedică un altar Dianei pentru succesul unei vînători imperiale făcută în colaborare cu vexillatiile legiunilor I Italica și XI Claudia și Classis Flavia Moesica, la ordinul legatului provinciei Claudius Saturninus, în timpul consulilor Largus și Messallinus, în anul 147 [23].

Întrucît miliarul de la Sexaginta Prista cuprinde o nepotrivire în epitetele imperiale, *trib. pot. VII* (a. 144) și *cos. IV* (a. 145), A. Stein a socotit indicația consulatului corectă, emendînd *trib. pot. VII* în *trib. pot. VIII* [24]. B.E. Thomasson a propus o inversare a numerotării puterii tribuniciene și a consulatului propusă de Stein și anume, *trib. pot. VII* și *cos. III*, preferînd o datare mai timpurie a începutului legației lui Ti. Claudius Saturninus, deci 144 [25]. Inscripția nou descoperită la Montana, care-l arată pe Ti. Claudius Saturninus în fruntea provinciei în anul 147, ar putea confirma datarea propusă de A. Stein (a. 145), în care caz, Minicius Natalis ar fi fost schimbat la conducerea provinciei în 144/145.

Înainte de consulat, a cărui datare nu e încă precizată, a fost legat în Gallia Belgica, sub Hadrian. Rescripte ale împăratului Antoninus Pius sînt amintite în Dig. XX 3, 1, 2. L 7, 5, dar nu se știe dacă ele erau adresate lui Claudius Saturninus în timpul legației sale în Moesia Inferioară.

Iulius Crassus

Lista consulilor între 140 și 143 este incompletă, de aceea datarea guvernatorilor din primul deceniu al domniei lui Antoninus Pius este controversată [26].

O diplomă militară descoperită recent la Theilenhofen în fosta provincie Raetia, datată în timpul celei de a treia puteri tribuniciene și al celui de al treilea consulat al lui Antoninus Pius, păstrează numele consulului Iulius Crassus [27]. Întrucît numărul puterii tribuniciene a căzut parțial

[23] În ordinea menționării lor în text: CIL, III, 7474 = ILS, 2475; AnnEp, 1916, nr. 65; V. Velkov, G. Aleksandrov, *Actes du IXe Congrès international d'épigraphie grecque et latine, Sofia, 31 VIII—7 IX 1987*, Sofia, 1987, p. 279—283: *Ti. Claudius Ulpianu[s]/trib. ch. I Cil. cum vexilla/tionib. leg. I Ital., XI Cl., Class. Fl. Mo. ob venationem/Caesarianam iniunc/tam a Cl. Saturnino leg./Aug. pr. pr. ursis et vison/tibus prospere captis/aram consecra/vit Largo et Mes/sallino cos.* (a. 147). Lectura inscripției a fost corectată în cursul discuțiilor de H. Wolff.

[24]. *Op. cit.*, p. 69

[25] *Laterculi praesidum*, 1977, p. 20.

[26] Pentru consulii între 140 și 144, vezi A. Degrassi, *I fasti consolari dell'Impero romano, dal 30 avanti Cristo al 613 dopo Cristo*, Roma, 1952, p. 39 sq și L. Vidman, *Fasti Ostienses*, Praga, 1982, p. 119—124.

[27] Fragmentul se îmbină cu un fragment descoperit în același *castellum* în 1972 și a fost publicat de H.J. Kellner, în *Das archäologische Jahr in Bayern 1982*, Stuttgart, 1983, p. 107 (frg. A, RMD, 58, frg. B, RMD 95). Tab. I intus editorul o întregește cum urmează: [*Imp. Caes. div. Hadr. f., divi Tr*]*aia*[*n*]*i Parth.*/[*nep. T. Ael. Hadrianus Ant*]*oninus Aug. Pi*[*us*]/[*pont. max. trib. pot. I*] *II cos. III p.* [*p*]/[*equ. et ped. qui mil. in al. I*] *III et coh. XI*[*II/quae ap. II Fl. (mil.) et I His. Aur. et I Fl.*] *G. et I* [*Sing. c.R.* ...; tab. I ext.: [*civitas ii*]*s data a*[*ut si qui caelibes essent cum iis qua*]*s postea* [*duxissent dumtaxat singulis*]/ *A.D. V....*/ [*I*]*ulio Crass*[*o*] .../[*coh.*] *III Bra*[*caraugustanorum cui praest*] *L.* (?) *Pomponiu*[*s*...]/[*ex pedite* sive *equite*]/ ...*PVTONI*[...]...*Mat*[...]/[*des*]*scrip*[*t(um) et recognit(um)*...]

în lacună, sigur este cel de al treilea consulat între 141 şi 144. Deci consulatul lui Iulius Crassus este de datat în intervalul 141—144. Datarea consulatului s-ar putea restrînge la 141—143, lista consulilor din 144 fiind completă.

Despre Iulius Crassus se ştia dintr-o inscripţie de la Abrittus [28] că a guvernat Moesia Inferioară în timpul lui Antoninus Pius [29]. B.E. Thomasson a datat legaţia lui Crassus între 145 şi 155, J. Fitz între 140 şi 142 sau 146 şi 148, iar G. Alföldy (în 1977, deci înainte de publicarea diplomei de la Theilenhofen), în primii ani ai domniei lui Pius [30]. Inscripţia mai sus citată de la Montana, care-l atestă pe Claudius Saturninus în anul 147 încă în fruntea provinciei, permite situarea legaţiei moesice a lui Crassus după aceea a lui Claudius Saturninus, adică între anii 147/148 şi eventual 149/150. Consulatul său ar fi de datat între 141 şi 143 (cînd legat al Moesiei Inferioare era Minicius Natalis). În afara consulatului şi a legaţiei moesice nu ştim nimic despre cariera lui Crassus [31].

În lumina discuţiei de mai sus şi a documentelor nou descoperite, guvernarea lui Minicius Natalis Quadronius Verus se datează între 140/141 şi 144, aceea a lui Ti. Claudius Saturninus între 145 şi 147 iar aceea a lui Iulius Crassus între 147/148 şi 149/150. Revenind la guvernarea lui Antonius Hiberus, aceasta nu a putut avea loc, conform succesiunii astfel stabilite a legaţilor din cele de al cincilea deceniu decît după Sex. Iulius Maior, în 137 şi înaintea lui Minicius Natalis, între 137 şi 140/141.

DIE LEGATEN NIEDERMÖSIENS IN DEN JAHREN 137 BIS 160.
ERSTER TEIL : DIE LEGATEN VON 137 BIS 150

ZUSAMMENFASSUNG

Aufgrund einiger neueren epigraphischen Funde und von Neuinterpretationen früher veröffentlichter Inschriften wird die Reihenfolge der Statthalter Niedermösiens von 137 bis 150 folgendermaßen etabliert : Antonius Hiberus von 137 bis 140/141 ; Minicius Natalis Quadronius Verus von 140/141 bis 144 ; Ti. Claudius Saturninus von 145 bis 147 und Iulius Crassus von 147/148 bis 149/150.

[28] CIL, III, 13727.

[29] A. Stein, *op. cit.*, p. 76.

[30] B.E. Thomasson, *Laterculi praesidum*, 1984, coll. 135—136 ; J. Fitz, *Laufbahn...*, p. 14 ; G. Alföldy, *Konsulat*, p. 230.

[31] Un fragment de inscripţie descoperit la Tyras, *Antičnaja Tyra i srednovekovnji Belgorod*, Kiev, 1979, p. 83 sq : ...*r. Ant./...assus/...f. leg.* ..., a fost întregit cu numele lui Iulius Crassus : [*pro salute imp. caes. T. Ael. Had*]*r.Ant./*[*Aug. Pii et M. Aur. Caes. Iulius Cr*]*assus/*[*leg. Aug. pr. pr. prov. Moes., in*]*f., leg./*... (într-o altă variantă de întregire a fost citit numele lui Iallius Bassus). Informaţie Kl. Wachtel, de la Institutul de istorie veche şi arheologie al Academiei de Ştiinţe din Berlin, R.D.G.
M. Roxan, *Roman Military Diplomas, 1978 to 1984*, Occasional Publication No. 9, Londra, 1985, p. 158, nr. 58/95, datează diploma de la Theilenhofen între 140 şi 144, căci, aşa cum am arătat mai sus, lista consulilor între 140 şi 144 este foarte lacunară; propune totuşi următoarea schemă : Iulius Crassus ar fi exercitat consulatul la mijlocul anului 140, a devenit apoi legat în Moesia Inferioară între 143 şi 145, după Minicius Natalis şi înainte de Ti. Claudius Saturninus, inversînd ordinea adoptată de noi între legaţiile lui Iulius Crassus şi Ti.Claudius Saturninus.

CÎTEVA OBSERVAȚII PRIVITOARE LA LEGIUNILE PROVINCIILOR MOESIA SECUNDA ȘI SCYTHIA

de CONSTANTIN C. PETOLESCU

Privitor la legiunile Moesiei Prima, *Notitia Dignitatum* [1] conține următoarele informații (*Or.*, XL, 29—35) ;

29. *Item legiones riparienses* : 30 *Praefectus legionis primae Italicae, Novas* ; 31 *Praefectus ripae legionis primae Italicae cohortis quintae pedaturae superioris, Novas* ; 32 *Praefectus ripae legionis primae Italicae cohortis quintae pedaturae inferioris Sexagintaprista* ; 33 *Praefectus legionis undecimae Claudiae, Durostoro* ; 34 *Praefectus ripae legionis undecimae Claudiae cohortis quintae pedaturae superioris, Transmariscae* ; 35 *Praefectus ripae legionis undecimae Claudiae cohortis quintae pedaturae inferioris, Transmariscae*.

Evident, nu puteau staționa la Transmarisca ambele pedaturi, cum citim în r. 34—35 ; Seeck corecta în r. 35 *Durostoro* [2]. În schimb, autorul unei recente contribuții face următoarea remarcă neinspirată : „Dacă concentrarea, practic, a întregii legiuni la Transmarisca apare din capul locului ca puțin probabilă, din exemplele oferite din ND în alte ducate dunărene : Moesia Prima, Pannonia Secunda, Valeria, Pannonia Prima, Noricum, Raetia se poate constata că *pedatura*, sau *pars superior* (cum mai este numită în provinciile Dunării mijlocii), staționează fie în sediul de bază, fie este repartizată între acesta și alt castru, în timp ce *pars inferior* nu apare niciodată în castrul principal, sediu al legiunii" ; iar mai departe : „*pedatura inferior* nu putea staționa la Durostorum, iar cea *superior* la Transmarisca, ci invers — cea superioară în castrul de bază, iar cea inferioară în cel secundar" [3]. Este limpede că autorul la care mă refeream nu cunoaște că *superior* și *inferior* se spunea în raport cu cursul Dunării (ceea ce pentru Seeck era de la sine înțeles) și se verifică chiar în

[1] Ediții : *Notitia Dignitatum et administrationum omnium tam civilium quam militarium in partibus Orientis et Occidentis*, I—II+indici, Bonn, 1839—1853 (Ed. Böcking) ; *Notitia Dignitatum accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et Laterculi Provinciarum*, Berlin, 1876 (Otto Seeck). Extrase publicate în *Fontes historiae Daco-Romanae*, II, 1970, p. 206—213 (Vl. Iliescu) (după ediția Seeck, la care ne vom referi și noi în continuare).

[2] În *Fontes*, II, textul este reprodus ca în *Not. Dign.*, dar la traducere apare corect : „pedatura de jos" staționa la Durostorum (p. 210—211).

[3] M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, București, 1988, p. 58—59. Vezi încă idem, în „Cultură și civilizație la Dunărea de Jos", III, Călărași, 1986, p. 185 : „O trăsătură caracteristică a noii scheme defensive constantiniene este că *pedatura superior* staționa totdeauna în castrul-sediu principal, controlînd și sectorul de *limes* din vecinătatea acestuia, în timp ce pedaturii inferior îi revenea cel de-al doilea castru-sediu împreună cu teritoriul aferent". O discuție scurtă asupra acestui pasaj în cronica noastră epigrafică, seria VII (1987), nr. 408.

SCIVA, tomul 40, nr. 2, București, aprilie—iunie 1989, p. 165—170

cazul legiunii I Italica : sediul pedaturii superioare era mai în amonte, la Novae, pe cînd cel al pedaturii inferioare se afla mai în aval, la Sexaginta Prista ; vezi mai departe și cazul legiunii I Iovia.

Privitor la legiunile provinciei Scythia, *Notitia Dignitatum* (*Or.*, XXIX, 28—34) conține următoarele indicații :

28 *Item legiones riparienses* : 29 *Praefectus legionis secundae Herculi[an]ae, Trosmis* ; 30 *Praefectus ripae legionis secundae Herculiae cohortis quintae pedaturae inferioris, Axiupoli* ; 31 *Praefectus ripae legionis secundae Herculiae cohortis quintae pedaturae inferioris, Iprosmis* ; 32 *Praefectus legionis primae Ioviae, Novioduno* ; 33 *Praefectus ripae legionis primae Ioviae cohortis quintae pedaturae superioris, Novioduno* ; 34 *Praefectus ripae legionis primae Ioviae cohortis quintae pedaturae inferioris, Accisso.*

Cum se vede, *Notitia* conține și aici cîteva erori, rectificate de editorii ei. Astfel, Ed. Böcking arată că la Axiopolis (30) își avea în realitate sediul *pedatura superior* (nota 38 a : „*Inferioris* omnes ; sed omnino *Superioris* legendum esse videtur"), fiind acceptat de Seeck (nota 6) ; sediul pedaturii inferioare era la Troesmis (rectificare pentru *Iprosmis* ; Seeck, nota 7) [4]. Rectificarea propusă de Böcking este logică și firească ; astfel, Axiopolis, aflat pe Dunăre mai în amonte, era sediul pedaturii superioare, iar Troesmis, mai în aval, era sediul pedaturii inferioare [5]. Remarca se verifică și aici în cazul legiunii I Iovia : sediul pedaturii superioare era la Noviodunum, pe cînd cel al pedaturii inferioare mai în aval, la Aegyssus (rectificare pentru *Accisso*, r. 34).

În *Itinerarium Antonini* [6], sediile celor două legiuni dobrogene sînt menționate în ordine inversă :

225,2 *Trosmis leg. I Iovia m.p. XVIII*
3 *Scytica*
226,1 *Novioduno leg. II*
Herculea m.p.XX

Pe baza ștampilelor legiunii I Iovia descoperite mai întîi la Dinogetia [7], mai apoi și la Noviodunum [8] și Niculițel [9], Gh. Ștefan a arătat că în *Itinerarium Antonini* s-a strecurat o greșeală — dacă nu cumva a intervenit ulterior o schimbare a sediilor celor două legiuni [10] ; regretatul nostru profesor a avut totodată meritul de a fi arătat că în r. 225,3, *Scytica* (sic) este epitetul legiunii (așa cum apare pe ștampilele legiunii descoperite

[4] În *Fontes*, II, p. 211, la traducere apare corect : la Axiopolis staționa „pedatura de sus".

[5] M. Zahariade, *Moesia Secunda...*, p. 64—66, se înscrie iarăși în fals : „...așa cum am arătat mai sus, *pedatura superior* staționează întotdeauna în castrul de bază, cea *inferior* avînd garnizoană în castrul secundar".

[6] Ediții : *Itineraria Romana*, Stuttgart, 1916, p. LIV—LXVII (ed. K. Miller) ; *Itineraria Romana*, I, Leipzig, 1929 (ed. Otto Cuntz). Extrase în *Izvoare privind istoria României*, I, București, 1964, p. 746—749.

[7] IGLR, 241.

[8] IGRL, 266.

[9] IGLR, 268.

[10] Gh. Ștefan, NÉH, 1955, p. 161—167.

la Dinogetia), restabilind astfel textul Itinerariului : *Trosmis leg. I Iovia Scytica m.p. XVIII*[11]. Dealtfel, unul din manuscrisele itinerariului (D) înscrie distanţa *după* acest cuvînt : *Sitica m.p. VIII* (sic)[12].

La istoria legiunilor care fac obiectul acestei note, se mai pot aminti două izvoare epigrafice, ignorate de recenta contribuţie amintită.

Mai întîi, este vorba de două fragmente de ştampile descoperite la Izvoarele (jud. Constanţa)[13]. [...] *XI PONT* şi [...] *PONT* (ligatura *N + T*). Editorul crede, după părerea noastră pe bună dreptate, că este vorba de legiunea XI Claudia ; epitetul *Pontica* a fost atribuit, crede acelaşi autor, prin comparaţie cu legiunea I Iovia, care era denumită *Scythica*. Pentru epitetul *Pontica*, se citează o inscripţie de la Oescus menţionînd *civitas Pontica Tomitanorum*[14] ; se mai poate cita şi o inscripţie de la Mactar (Africa Proconsularis) menţionînd un *praepositus vexillationibus Ponticis apud Scythia(m) et Tauricam*[15].

Dar Not. Dign., Or. XXXVIII, 16 menţionează în Pontus Cappadocicus o *praefectura legionis primae Ponticae Trapezunto*, iar în acelaşi loc o inscripţie este dedicată Auguştilor Diocletian şi Maximian şi Cezarilor Constantinus şi Maximianus de către *leg(io) I P(ontica) vestra*[16]. În cazul ştampilelor de la Izvoarele apare evident, însă, că nu este vorba de o nouă creaţie a lui Diocletian, precum *legio I Pontica*, ci de legiunea XI Claudia. Titlul *Pontica* arată că sarcina ei era de a apăra nu numai *limes*-ul dunărean, ci şi bună parte din litoralul pontic[17] ; această misiune datează probabil dinainte de reorganizarea provincială înfăptuită de Diocletian, căci Moesia Secunda (căreia îi aparţinea legiunea XI Claudia) deţinea numai o mică porţiune din litoralul maritim, la N şi S de Odessus (Varna)[18].

Celălalt izvor este o inscripţie funerară greacă descoperită în Asia Mică (Phrygia) la Ada Köy, un sat aflat la sud de Kotiaeon, aproape de rîul Tembris[19] ; monumentul a fost ridicat de soldatul Aurelius Gaius,

[11] Idem, Balcania, 7, 1944, 2, p. 344–348 ; idem, NÉH, 1955, p. 164.

[12] În ediţia din 1916 a Itinerariului lui Antoninus, 225, 2 : *Trosmis leg. I. Iovia 18*, K. Miller trecea *Scytica* în paranteză, sub numele legiunii, lăsind pare-se să se înţeleagă că ar fi un cognomen al acesteia. În ediţia din 1929, la note (sub 225,3), citim : „Scytia sc. provincia".

[13] M. Irimia, Pontica, 18, 1985, p. 142.

[14] CIL, III, 753 (=7429=ILS, 1465).

[15] CIL, VIII, 619 (=11780=ILS, 2747).

[16] CIL, III, 236.

[17] *Notitia Dignitatum* (*Or.*, XIII, 8) menţionează un *comes commerciorum per Moesiam, Scythiam et Pontum*. După M. Zahariade, *op. cit.*, p. 171 : „Moesia în acest pasaj este evident Moesia Secunda, iar Pontus se referă la Pontus Polemoniacus, din estul Mării Negre" (vezi şi p. 174–175). Este greu însă de conceput cum îşi va fi exercitat acel *comes* competenţa deopotrivă în cele două provincii de la Dunărea de Jos (Moesia Secunda şi Scythia) şi tocmai peste mare, în Asia Mică. În realitate, în acest pasaj trebuie să fie vorba de *Pontus Euxinus* : marea legată indisolubil de uscat în circulaţia mărfurilor. Atenţia legiunii XI Claudia spre Pontul Stîng este lesne de înţeles şi justifică încă o dată cognomenul *Pontica*.

[18] Vezi R. Vulpe, Pontica, 5, 1972, p. 205–221 şi harta publicată de M. Zahariade, *op. cit.*, p. 184.

[19] Th. Drew-Bear, *Les voyages d'Aurelius Gaius, soldat de Dioclétien*, în vol. *La géographie administrative et politique d'Alexandre à Mahomed. Actes du colloque de Strasbourg 14–16 juin 1979* (Travaux du Centre de recherche sur le Proche-Orient et la Grèce antiques, 6), Strasbourg, 1981, p. 93–141 ; AnnÉp, 1981, 777.

originar din Pessinunt (Galatia), soției sale Areskousa și fiului lor [20]. Inscripția redă astfel începutul carierei lui militare : Αὐρ(ήλιος) Γάϊος β' ἰστρατ[εσάμε]νο(ς) ἰς λειγειῶναν/πρώντην *(sic)* 'Ιταλ[ικὴν Μ]υσιατικῶν, ἐκ/λεχθεὶς ἰς ὀγδ[όαν Αὐ]γούσταν Γερμ/ανικίαν, ἐν 'επ[αρχί]ᾳ Σκυθ(ίᾳ) κα(ὶ) Πανν(ονίᾳ)//'Ιοβίᾳ Σκυθικᾷ. Se observă că legiunile poartă epitete derivate de la numele provinciilor în care au fost cantonate : I Italica *Moesica* [21] (sediul la Novae), VIII Augusta *Germanica* (sediul la Argentoratus-Strasbourg), I Iovia *Scythica* ; din inscripție mai aflăm că, în calitate de soldat al legiunii I Iovia Scythica, a făcut campanie în Pannonia [22], fapt nou cunoscut în istoria acestei legiuni. Urmează prezentarea diferitelor eșaloane ale carierei militare a acestui soldat, cu menționarea din nou a legiunii I Iovia Scythica, apoi sînt enumerate diocezele, provinciile și orașele pe care le-a vizitat în timpul serviciului său : Asia, Lydia, Lycaonia, Cilicia, Phoenicia-Syria, Arabia, Palestina, Egipt, Alexandria, India, Mesopotamia, Cappadocia, Galatia, Bithynia, Thracia, Moesia, Carpia, Sarmatia (în patru rînduri), Viminacium, Gothia (de două ori), Germania, Dardania, Dalmatia, Pannonia, Gallia, Spania, Mauretania [23]. „Les campagnes qu'a menées Aurelius Gaius contre les Sarmates quatre fois, contre les Goths deux fois, contre les Germains, en Mésopotamie et en Inde, en Egypte paraissent bien nous reporter au règne même de Dioclétien jusqu'après 299" [24].

Așadar, legiunea I Iovia este menționată cu epitetul *Scythica* de trei ori : pe ștampile tegulare (Dinogetia, Noviodunum, Niculițel), în *Itinerarium Antonini* și în inscripția din Phrygia abia citată (aceasta confirmă, dealtfel, deplin lecturile anterioare). În schimb, ea apare fără acest epitet în *Notitia Dignitatum* și într-o inscripție de la Aegyssus [25].

Legio II Herculia apare fără alt epitet : în *Itinerarium Antonini*, în *Notitia Dignitatum* și într-o inscripție de la Troesmis [26]. Să fie numai o întîmplare? Este adevărat că nu se cunosc, pînă acum, ștampile ale acestei legiuni, iar pe de altă parte, în *Notitia Dignitatum* chiar și legio I Iovia apare fără epitetul *Scythica*. Dar în *Itinerarium Antonini*, legiunea I Iovia *poartă* acest epitet (cognomen) (vezi discuția mai sus), pe cînd legiunea II Herculia *nu*.

Cum remarca Gh. Ștefan, acest al doilea cognomen nu a fost utilizat decît în primii ani după crearea legiunii I Iovia (dovadă că el nu apare în *Notitia Dignitatum*) ; dar el derivă probabil nu de la numele

[20] Numele acestui soldat ne amintește de un omonim *Aur(elius) Gai(u)s* de la Capidava (ISM, V, 43), a cărui inscripție s-a bucurat de o oarecare (dar nemeritată) celebritate în literatura epigrafică.

[21] Cf. CIL, VI, 2759 (=ILS, 2045) : *legione M(o)esiaca* (tot de epocă tîrzie ; Th. Drew-Bear, *op. cit.*, p. 100). Vezi și CIL, XIII, 6849 : *optio leg(ionis) II Pannonic(a)e* (este vorba, evident, de legiunea II Adiutrix).

[22] Th. Drew-Bear, *loc. cit.*, p. 101.

[23] O enumerare a provinciilor imperiului vizitate de un alt personaj, tot în această epocă tîrzie, într-un epitaf de la Oenoanda (Lycia) : AnnÉp, 1975, 815.

[24] AnnÉp, 1981, 777, rezumînd studiul inscripției publicate de Th. Drew-Bear, *op. cit.*

[25] IGLR, 270.

[26] CIL, III, 6194 (=ILS, 2781 = IGLR, 236). Într-o inscripție de la Dunăreni, apare o *legio II* — care pare a fi *legio II Herculia* (IGLR, 189).

provinciei *Scythia* [27], ci de la faptul că acestei legiuni i s-a încredințat spre apărare porțiunea de *limes* din fața Sciției Mari, spre a stăvili invaziile neamurilor „scitice" [28]. Pe de altă parte, din motive asupra cărora am stăruit mai sus, legiunea XI Claudia s-a numit *Pontica* [29]. Cu alte cuvinte, cognomina *Scythica* și *Pontica* pot data dinainte de reorganizarea provincială efectuată de Diocletian [30]. Aceasta ar explica și faptul că legiunea II Herculia (care avea de apărat porțiunea de *limes* dinspre Bărăgan) apare fără cognomenul *Scythica.*

Înainte de a încheia, subliniem că inscripția lui Aurelius Gaius merită o atenție aparte și prin faptul că acest soldat era creștin, așa cum rezultă din demonstrația savantă a editorului ei [31]. Este vorba, așadar, de prima atestare epigrafică sigură a noii credințe pe teritoriul Dobrogei, înainte de marea persecuție anticreștină din timpul lui Diocletian [32].

QUELQUES REMARQUES CONCERNANT LES LÉGIONS DES PROVINCES DE MOESIA SECUNDA ET SCYTHIA

RÉSUMÉ

Cette discussion comporte quelques précisions en marge d'un récent ouvrage dédié à l'organisation militaire du *limes* de la région du Bas-Danube à l'époque du Bas-Empire (M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, Bucarest, 1988, 200 p. ; résumé anglais). À ce sujet, quelques découvertes épigraphiques, ignorées par l'auteur cité, présentent quelques nouvelles données concernant aussi bien l'organisation politique et militaire de ces provinces, que l'histoire du territoire nord-danubien. Il faut spécialement mentionner la stèle funéraire érigée en Phrygie par Aurélius Gaius, soldat de Dioclétien, à sa femme (AnnÉp, 1981, 777). L'inscription mérite une attention à part surtout du fait que ce soldat était chrétien ; il s'agirait en effet de la première attestation épigraphique sûre de la nouvelle religion en Scythie Mineure, avant la grande persécution de Dioclétien.

[27] Cf. Gh. Ștefan, *loc. cit.* : „En tout cas, ce deuxième cognomen n'a sans doute été employé que durant les premières années qui ont suivi la création de la légion et en égard à la création encore récente de la province de Scythia, à laquelle la légion a emprunté ce deuxième cognomen". Am văzut că în privința derivării supranumelui (cognomenului) legiunii I Iovia, opinia noastră este diferită.

[28] Denumirea de „sciți" este anticvarică și are sens geografic; vezi R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 281. „Sciți" sînt astfel denumiți goții și aliații lor intrați pe Istru, pe timpul lui Gallienus (Hist. Aug., *Vita Gallieni*, 13, 6).

[29] Vezi mai sus textul la care trimite nota 18.

[30] Opiniile privitoare la data celor două legiuni (E. Ritterling: 285; W. Seston : 287), rezumate de Th. Drew-Bear, *op. cit.*, p. 101, nota 25.

[31] Th. Drew-Bear, *op. cit.*, p. 138—141.

[32] Deși fără legătură cu subiectul acestei note, ne mai reține atenția următorul pasaj din lucrarea citată a lui M. Zahariade : „Țesături se executau și în ateliere numite *baphia*, conduse de *procuratores*...", iar mai departe : „...în *baphia* se executau țesături mai subțiri și mai fine, destinate ținuturilor calde sau cu o climă mai blîndă" (p. 169). În realitate, termenul, împrumutat din greacă (βαφεῖον), desemnează atelierele de boiangerie; vezi chiar exemplul citat de autor la nota 61 (comentariul lui Servius la Vergilius, *Georg.* 4, 335; extras eventual dintr-o lucrare pe care omite s-o citeze, mai puțin probabil din sursă directă : vezi *Thesaurus Linguae Latinae*, II, 1900—1906, p. 1717, s.v. *baphium*), al cărui sens se vede însă că i-a scăpat.

Notre intérêt est attirée aussi par deux fragments d'estampilles tégulaires découvertes à Izvoarele (dép. de Constanţa) : [*Leg.*] *XI Pont(ica)* et [*Leg. XI*] *Pont(ica)* (M. Irimia, Pontica, 18, 1985, p. 142) ; il s'agit du surnom, jusqu'ici inconnu, de la légion XIe Claudia, explicable par analogie avec l'épithète de *Moesica*, portée par la légion I Italica (dans l'inscription mentionnée de Phrygie, ainsi bien que dans une inscription de Rome, CIL VI 2579 = ILS 2045), et *Scythica* de la légion I Iovia (dans *Itinerarium Antonini*, dans l'inscription de Phrygie et sur quelques estampilles tégulaires de la Scythie Mineure : Em. Popescu, IGLR, n°s 241, 266 et 268) ; voir aussi : *leg. II Pannonica* (la légion I[e] Adiutrix, sans doute ; CIL XIII 6849) et *legio VIII Augusta Germanica* (l'inscription de Phrygie).

CACICA — UN NOU PUNCT NEOLITIC DE EXPLOATARE A SĂRII

de MUGUR ANDRONIC

Cacica, localitatea suceveană ce şi-a cîştigat un bun renume datorită salinei sale cu o activitate de aproape două secole încheiate [1], în urma căreia se produce o apreciată sare extra fină obţinută prin procedeul evaporării apei din saramura produsă şi scoasă din adîncuri, este amplasată spre limita de sud-vest a bazinului hidrografic al Soloneţului, într-o zonă cu relativ frecvente izvoare naturale cu apă sărată (slatini).

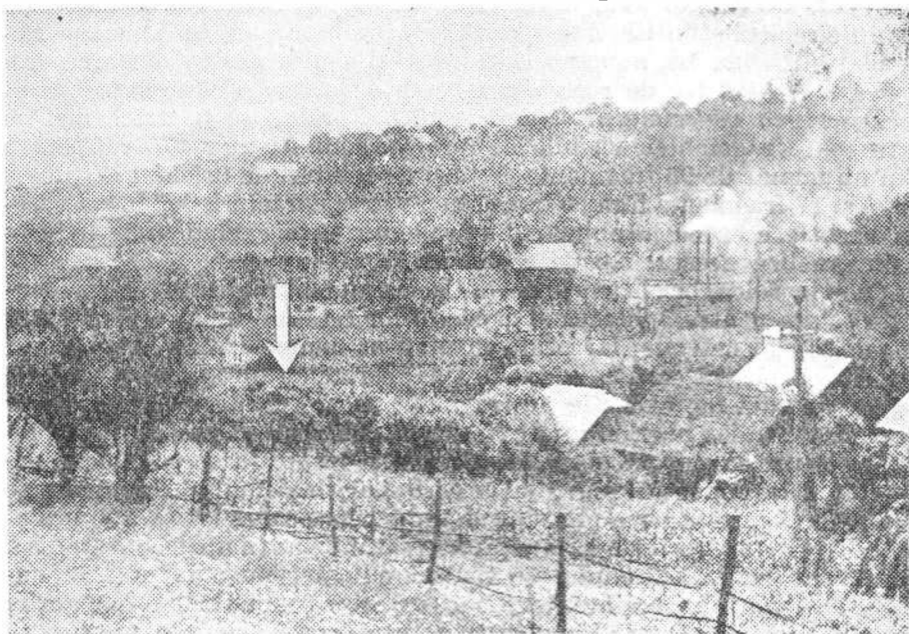

Fig. 1. Vedere asupra locului descoperirilor.

Cercetările arheologice de suprafaţă efectuate în mai multe rînduri [2] au dus la descoperirea mai multor puncte aflate în incinta salinei sau în apropierea ei, unde — la suprafaţa solului — se păstrează un număr deosebit de mare de fragmente ceramice.

[1] M. Şt. Ceauşu, Suceava, Anuarul Muzeului judeţean, 9, 1982, p. 382—384.

[2] În urma unei anchete efectuată la şcoala generală din Cacica, iniţiată la sugestia noastră, tov. prof. Spînu Petre a identificat iniţial un prim punct cu resturi arheologice pe care ulterior ni l-a făcut cunoscut.

S C I V A, tomul 40, nr. 2, Bucureşti, aprilie—iunie 1989, p. 171—177

Cele mai caracteristice fragmente şi mai bine conservate datorită grosimii lor sînt fundurile de vase de tip „bichetaje”, folosite — după cum se ştie — în procesul de obţinere a sării prin fierberea apei izvoarelor sărate [3].

Marea majoritate a unor asemenea piese, descoperite în diverse puncte ale Europei, din Anglia şi pînă pe malul estic al Mării Negre, se încadrează cronologic în intervalul dintre Bronzul tîrziu şi La Tène-ul timpuriu. Cele mai vechi exploatări de acest fel se grupează însă într-o zonă (Cracovia) nu prea îndepărtată de nordul Moldovei şi datează din perioada culturii Lengyel din neoliticul mijlociu şi tîrziu [4].

Studierea brichetajelor de la Solca l-a determinat pe autorul cercetării să le atribuie culturii Criş, considerîndu-le ca atare drept „cele mai vechi piese ceramice de tip brichetaje din întreaga Europă” [5].

Ulterior, alături de alte noi descoperiri arheologice edite puse în legătură cu exploatarea sării din izvoarele sărate — cum ar fi cele de la Ţolici (jud. Neamţ) şi Prohozeşti (jud. Bacău) — Gheorghe Dumitoraia a pus în circuitul ştiinţific descoperirile de brichetaje de la Lunca — Poiana Slatinii (zona B), aducînd astfel dovezi sigure pentru plasarea cronologică a acestui tip de recipient în cadrul culturii Cucuteni [6].

Descrierea materialului ceramic inedit. Fără să se fi strîns nici pe departe toate fragmentele vizibile la suprafaţa solului s-au recuperat pentru studiu un număr de 98 fragmente certe şi de funduri de brichetaje (plus 6 incerte) şi 17 fragmente fără lăţirea şi îngroşarea caracteristică bazei vaselor în discuţie, ceea ce ne obligă, din prudenţă, să le excludem de la început din analiza acestui tip de recipient.

Ca şi la Solca, brichetajele de la Cacica au fost realizate fără preocupări deosebite pentru calitatea şi aspectul lor estetic. Suprafeţele nu sînt decît superficial netezite, iar pasta insuficient omogenizată. Lutul a fost amestecat cu pleavă ceea ce a dat în final ceramicii un aspect poros. De la această regulă fac excepţie un fragment ce are ca degresant exclusiv cioburi pisate (miez negricios, la exterior cărămiziu) şi un altul ce prezintă — alături de puţină pleavă — şi cioburi pisate (ardere reducătoare completă). Din punct de vedere al arderii, cele mai multe fragmente se caracterizează prin arderea miezului la un cenuşiu negricios şi a suprafeţelor la diverse nuanţe de la gălbui pînă la cărămiziu. În unele cazuri însă, suprafaţa interioară a fundului de vas are culoarea miezului. Ca dimensiuni aceste funduri de brichetaje se pot repartiza pe două mari categorii: unele, mai puţine, au un diametru în jurul a 8 cm, iar cele mai multe de 10—11 cm. Foarte rar au apărut şi cîteva cu dimensiuni de 12—16 cm. Ţinînd seama de aspectul exterior şi de dimensiunile fragmentelor de bri-

[3] Pentru descoperiri de acest fel pe plan european, bibliografie generală şi pentru prezentarea brichetajelor de la Slatina Mare (Solca) vezi N. Ursulescu, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 307—315. La acestea se pot adăuga lucrări mai noi: A. Jodłowski, Jschr. mitteldt. Vorgesch, 61, 1977, p. 85—91; idem, Der Anschnitt Zeitschrift für Kunst und Kultur im Bergbau, 5—6/1984, p. 158—161; W. Matthias, Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte, 60, 1976, p. 373—394, şi sinteza lui A. Jodłowski, Studia i materiały do dziejów zup solnych w Polsce, 5, 1976, p. 7—250.

[4] N. Ursulescu, *op. cit.*, p. 309.

[5] *Ibidem*, p. 313.

[6] Gh. Dumitroia, *La civilisation de Cucuteni en contexte européen, Session scientifique Iaşi — Piatra Neamţ 1984*, Iaşi, 1987, p. 255.

chetaje de la Solca, care au în majoritate aceleași diametre de 10—11 cm, aceste materiale se aseamănă mult cu cele de la Slatina Mare. Remarcabilă este și aici la Cacica varietatea deosebită a profilelor de funduri de brichetaje (cele mai frecvente fiind însă cele de tip C și J — vezi fig. 2/C și J),

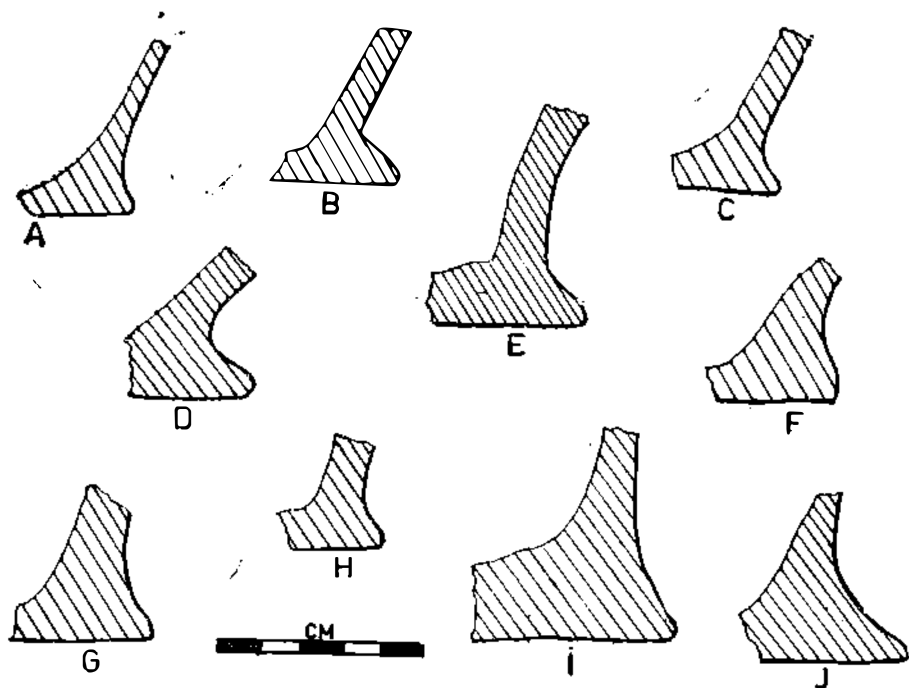

Fig. 2. Profile fragmentare de brichetaje (tipuri principale).

fapt explicabil în parte prin rapiditatea și superficialitatea cu care se realizau dar și prin posibilitatea ca ele să fi fost produse într-o perioadă mai lungă de timp.

Din aceeași categorie de pastă cu pleavă, arsă oxidant incomplet (miez cenușiu deschis) sînt și 7 fragmente de buze de vase conice, care în mod firesc au aparținut aceluiași tip de vas (fig. 4/7—11). Pornindu-se de la diametrul mediu al unei baze de brichetaj, continuînd cu gradul de înclinare mediu al pereților și terminînd cu diametrul reconstituit al acestor buze (între 15—17 cm), s-a putut reconstitui ipotetic, în desen, un astfel de recipient ceramic întregit (fig. 4/1). Firește, acest tip nu trebuie să fie absolutizat deoarece după profilele studiate pînă acum pereții acestor vase vor fi avut contururi, înclinări și dimensiuni diferite.

Luîndu-se în considerare dimensiunile vasului teoretic reconstituit s-a putut calcula ipotetic capacitatea medie a acestor recipiente, ajungîndu-se la una de cca 1,5 litri.

Restul fragmentelor de funduri de vase, fără acea lățire tipică brichetajelor, în număr de 17, dintre care cîteva provin de la vase de dimensiuni mai mari (diam. între 14—17 cm), prezintă o gamă mai bogată a degresanților folosiți. Majoritatea au cioburi pisate sau chiar nisip fin

în componenţă. Cele cîteva fragmente de vase mai mari nu pot fi interpretate ca aparţinînd unor oale de mare capacitate în care se fierbea saramura într-o primă etapă, deoarece nu păstrează nici cea mai mică

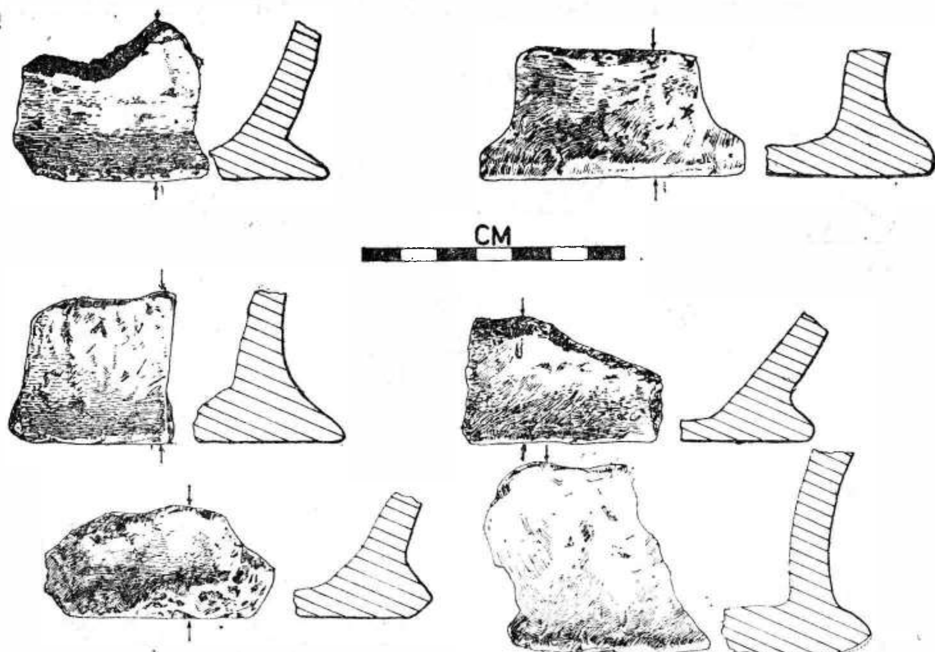

Fig. 3. Fragmente de brichetaje.

urmă de ardere secundară. În general, această ultimă grupă de material ceramic este arsă oxidant incomplet, avînd miezul cenuşiu negricios şi mai ales suprafaţa exterioară roz — cărămizie.

Din restul materialului ceramic fragmentar descoperit la Cacica, destul de prost conservat şi în cea mai mare parte atipic, se pot menţiona doar cîteva fragmente ce se pot încadra cert din punct de vedere cultural şi cronologic : fragment de perete din pastă fină cărămizie ce mai păstrează urmele unui decor cu benzi paralele de culoare roşcat închis (Cucuteni B) ; altul, din aceeaşi pastă, cu apucătoare tipică (fig. 4/6) ; mai multe avînd ca degresant scoici pisate şi particule calcaroase, între care se remarcă buze de vase decorate cu crestături şi striuri verticale paralele şi succesive (din categoria Cucuteni C şi eventual Perioada de tranziţie — fig. 4/2—4), şi în fine, cîteva cu cioburi pisate în componenţă şi un fragment cu două proeminenţe ascuţite alăturate, care s-ar încadra cronologic în Hallstatt (fig. 4/5).

Noua descoperire de la Cacica se situează în aceeaşi zonă submontană de contact dintre rîurile Suceava şi Moldova, unde de fapt se găseşte şi Solca, ambele puncte fiind despărţite de o distanţă de numai cca 10 km în linie dreaptă. La Cacica, datorită evoluţiei tectonice, straturile de sare se găsesc la o adîncime de aproximativ 17—48 m [7].

[7] I. Şandru, Studii şi cercetări ştiinţifice — Iaşi 3, 1952, 1—4, p. 408.

Deoarece principalele descoperiri de material ceramic se grupează în strictă apropiere a unicului puţ de extracţie al minei şi descoperirea zăcămîntului s-a datorat în 1790 tocmai lărgirii şi adîncirii unei astfel de

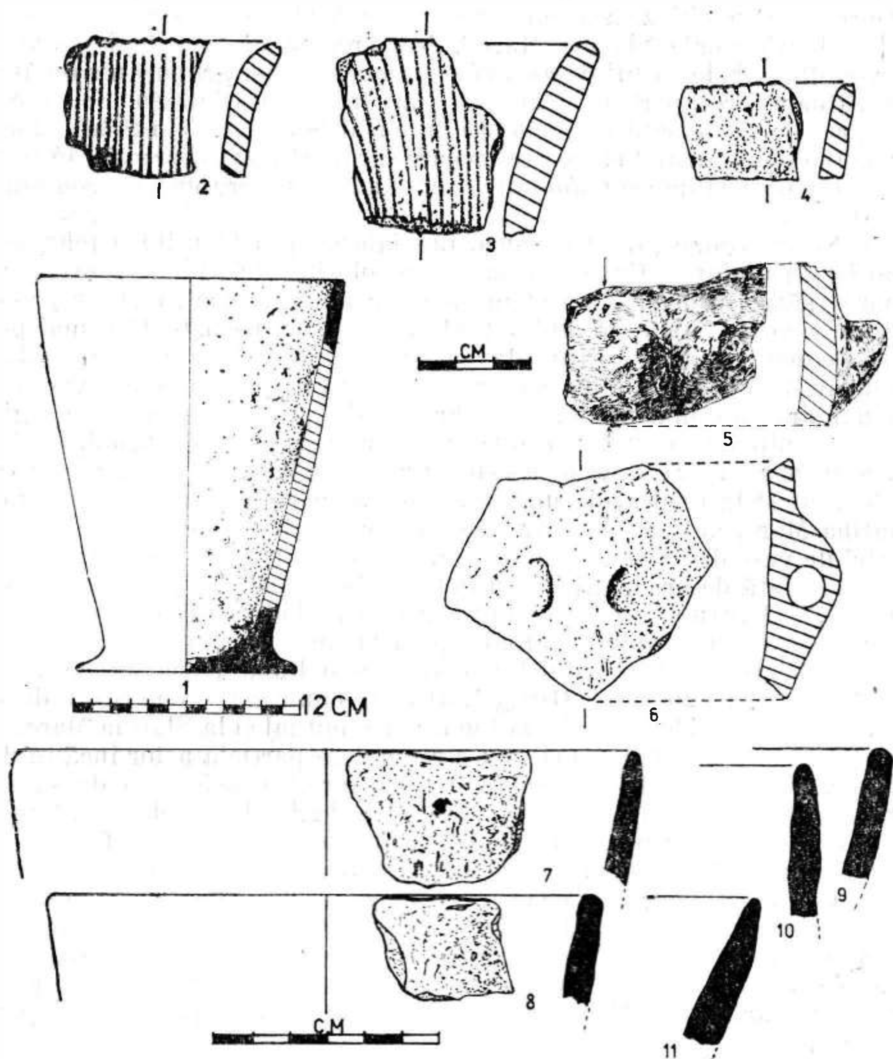

Fig. 4. Vas de tip „brichetaj'' reconstituit (1); Fragmente de vase din neolitic (2—3, 6), perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului (4) şi Hallstatt (5); fragmente de buze de brichetaje (7—11).

fîntîni de slatină [8], înclinăm să credem că tocmai în acest loc se afla izvorul cu o concentraţie deosebită de NaCl, folosit în neolitic şi după aceea pentru obţinerea sării făcîndu-se apel la metoda fierberii apei sărate în vase ceramice.

[8] M. St. Ceauşu, *op. cit.* p. 383—384. Aici se dă adîncimea de 12 m la care a fost descoperit stratul de sare în acest loc.

Odată descoperite, izvoarele sărate au reprezentat din cele mai vechi timpuri o atracţie şi o valoare considerabilă pentru comunităţile umane din împrejurimi. Exploatarea de la Cacica nu pare deloc să fi fost o aşezare propriu-zisă neolitică, aşa cum ne-ar da de înţeles N. Ursulescu pentru punctul arheologic Slatina Mare [9]. Noi credem că este mai potrivit să vorbim în ambele cazuri de ***aşezări sezoniere*** ale unor grupuri umane întreprinzătoare care aparţineau unor aşezări neolitice aflate în mod normal în apropiere, pe cursul mijlociu şi inferior al Soloneţului şi Solcăi. Putem să ne închipuim astfel că aceste izvoare sărate [10] intrau, practic, în teritoriul pe care-l stăpîneau anumite comunităţi sau grupuri de comunităţi umane din zonă.

Ne exprimăm, de asemenea, îndoiala asupra identităţii tehnologiei folosite în regiunea Cracoviei cu aceea folosită aici. Fireşte, executarea unor săpături arheologice sistematice vor putea aduce în viitor precizările de rigoare, dar în stadiul actual al cercetării ne aşteptăm mai puţin la descoperirea unor resturi de vase de mare volum, de tăvi, folosite exclusiv în faza iniţială de fierbere a apei sărate, deoarece ele vor fi fost în număr mult mai mic faţă de brichetaje, se puteau păstra cu grijă, nu se manipulau mult, erau bine arse şi rezistente, şi eventual, la sfîrşit se puteau recupera. Facem aceste afirmaţii deoarece pînă acum atît la Solca, cît şi la Cacica, de unde provin mai multe materiale decît de la Slatina Mare, nu s-au găsit fragmente ceramice ce ar proveni cert de la astfel de vase de mare volum. Ţinînd seama de aceste constatări, de faptul că — faţă de brichetajele din Polonia de sud-est care aveau un volum între 0,5—1 litru [11] — cele de la Cacica (şi probabil şi cele contemporane de la Solca) au, umplute aproape pînă la buză, cca 1,5 litri, ca şi de faptul că izvoarele din sudul Bucovinei au o bună concentraţie a sării dizolvate (între 260‰ —310‰ NaCl) [12], enunţăm — cu titlul de ipoteză de lucru — ideea că aici la Cacica şi eventual şi la Slatina Mare, apa era fiartă direct în brichetaje, cu o reumplere parţială a lor încă în două rînduri. Se putea astfel obţine la sfîrşit o formă cvasiconică de sare recristalizată în greutate de aproape 1,5 kg. [13] Dealtfel, în literatura de specialitate europeană privind alte descoperiri de acest fel există şi părerea că fierberea apei sărate se făcea direct în vase de acest tip [14].

Considerăm deci că noua descoperire de la Cacica, ca şi cele ce se vor mai putea face pe valea pîrîurilor numite sugestiv Soloneţ şi Solca, unele dintre ele putîndu-se cerceta în viitor şi pe calea săpăturilor sistematice, pot aduce o reală contribuţie la cunoaşterea evoluţiei tehnologiei extracţiei sării din neolitic şi pînă în vremurile moderne pe teritoriul patriei noastre.

[9] N. Ursulescu, *op. cit.* p. 314—315.

[10] La acestea se pot adăuga şi alte surse de apă sărată, aflate în zona satelor din apropiere unde cercetarea arheologică de suprafaţă este în curs de efectuare.

[11] N. Ursulescu, *op. cit.* p. 315.

[12] I. Şandru, *op. cit.* p. 410.

[13] Este interesant de constatat că şi în epoca modernă sarea produsă prin recristalizare se obţinea şi comercializa tot sub forme conice de „sare huscă", la o greutate de aprox. de 1 kg.

[14] N. Ursulescu, *op. cit.*, p. 307—308.

CACICA — A NEW NEOLITHIC SPOT OF SALT EXPLOITATION

SUMMARY

Very close to the Cacica saltworks exploitation well, at the surface, a lot of old ceramic materials have been discovered. The most interesting of these belong to the Neolithic and had been a part of the bowl shapes of the „briquetage" type. After having been analysed, the fragmentary pottery from here could be attributed chronologically to the *Cucuteni B phase, the Transitional Period to be Bronze Age* (not enough documented from the material point of view) and, perhaps, *Hallstatt*, the archaeologic excavations — will substantially enrich the data known [up to now about the use and the exploitation of the salt springs in Romania, all along the history.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. View of the place of discoveries.
Fig. 2. Fragmentary profiles of briquetage (main types).
Fig. 3. Fragments of briquetage.
Fig. 4. Bowl of the „briquetage" type, reconstituted (1); bowl fragments from the Neolithic (2—3,6), the Transition Period to the Bronze Age (4) and Hallstatt (5); fragments of briquetage rime (7—11).

REPREZENTĂRI INEDITE DE NAVE ANTICE PE UN STRIGIL DIN NECROPOLA TOMISULUI

de VIRGIL LUNGU, CRISTIAN MATEI

Este tot mai evident faptul că navigaţia fluvială şi maritimă a jucat un rol de prim plan în viaţa anticilor, înlesnind circulaţia rapidă a mărfurilor, oamenilor şi ideilor pe suprafaţa oicumenei.

Cercetările privind tehnica de navigaţie, tipurile de nave folosite, elementele lor constructive, rolul pe care acestea l-au jucat în desfăşurarea unui comerţ activ sau în conflictele militare, au luat în ultimii ani o amploare deosebită [1], ajungîndu-se pînă la reconstituirea la scară reală a unor corăbii a căror importanţă pentru înţelegerea navigaţiei în antichitate este mai presus de orice îndoială [2]. În aceste circumstanţe, la care se adaugă intenţia realizării unui *corpus* al reprezentărilor de nave din epoca elenistică şi romană [3], orice reprezentare a unei corăbii antice poate duce la completarea imaginii de ansamblu a tipului în care se încadrează.

Săpăturile efectuate în necropola tomitană, în primăvara anului 1987, au dus la descoperirea într-unul din morminte a unui *strigil* de bronz, gravat, depus ca unic inventar lîngă cel decedat.

Strigiliul (fig. 1, 1, 2 şi 2, 1—4)[4] a fost executat dintr-o singură bară de bronz din care a fost îndepărtată o parte, circa jumătate din grosime, longitudinal, pînă la nivelul mînerului, lama fiind obţinută prin ciocănirea — probabil la cald — a părţii rămase. Mînerul este masiv, cilindric, uşor evazat spre capătul opus lamei ($d_1 = 0{,}01$ m ; $d_2 = 0{,}014$ m). Pe el au fost incizaţi doisprezece boboci de lotus (?) [5], în trei registre nedelimitate decît prin simetria desenului, cîte patru în fiecare registru.

Întreaga suprafaţă a lamei ($L = 0{,}23$ m) a fost ornamentată cu desene incizate cu fineţe, alcătuind o compoziţie cu tematică navală. Două treimi din lungimea lamei, pornind de la vîrf, a fost rezervată redării a

[1] Dintre lucrările de referinţă dedicate navigaţiei militare şi comerciale a antichităţi menţionăm doar cîteva dintre cele considerate ca fiind adevărate jaloane în studierea acestei probleme : A. Köster, *Das Antike Seewesen*, Berlin, 1923 ; R. Busley, *Schiffe des Altertums* Berlin, 1918 ; R.C. Anderson, *Oared Fighting Ships*, Londra, 1962 ; C. Torr, *Ancient Ships* ed. a II-a, Chicago, 1964 ; J. Rouge, *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Mediterranée sous l'Empire romain*, Paris, 1966 ; A. Bollini, *Antichita classiarie*, Ravenna, 1969 ; L. Casson, *Ships and Seamenships in the Ancient World*, Princenton, 1971 ; H.D.L. Viereck, *Die romische Flotte. Classis romana*, Herford, 1975 ; J.S. Morrison, *Long Ships and Round Ships*, Londra, 1980 ; J.S. Morrison şi J.F. Coates, *The Athenian Trireme*, Londra, 1986.

[2] Cum este cazul reconstruirii *triremei* ateniene, proiect anunţat de cartea lui J.S. Morrison şi J.F. Coates (v. supra n. 1) şi materializat de curînd după cum anunţă revista italiană „Epoca" din 10 sept. 1987.

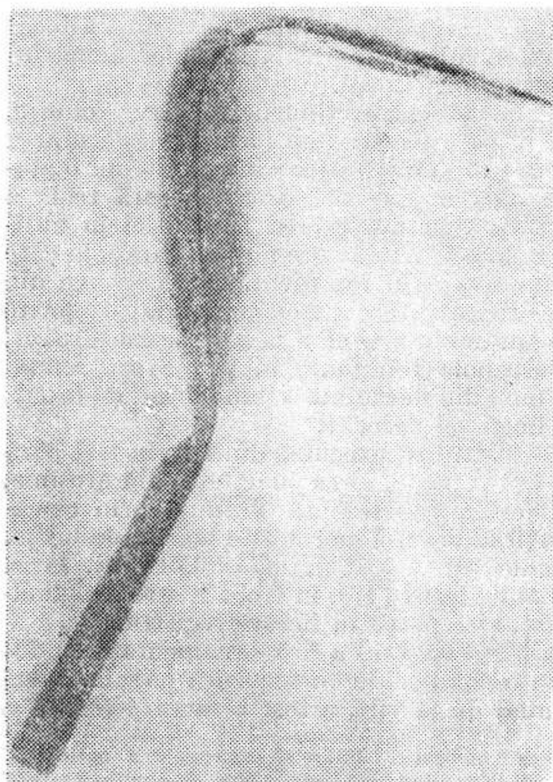
[3] În acest sens a se vedea suita de articole publicate de I. Pekáry sub titlul generic „*Vorarbaiten zum Corpus der hellenistisch-römischen Shiffsdarstellungen*" în Boreas, Münster, nr. 5/1982 ; 6/1983 ; 7/1984 ; 8/1985.

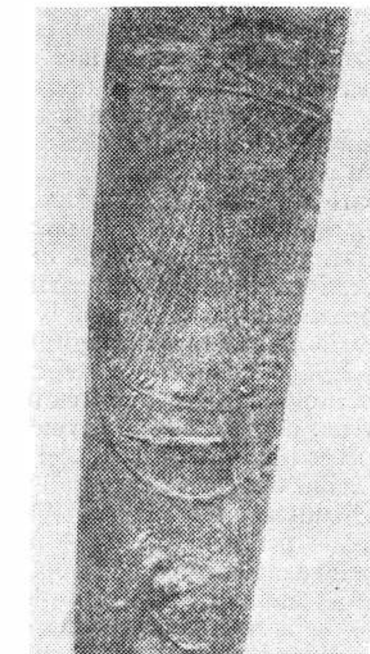
[4] Mulţumim şi pe această cale Elenei Cuzmin care a executat partea grafică, respectînd originalul pînă în cele mai mici detalii.

[5] Nu excludem posibilitatea ca ornamentele mînerului să reprezinte altceva (stilizări de seminţe de conifere (?) sau ale măciucii lui Hercule (?)...). Am optat însă pentru bobocii de lotus avînd în vedere tematica exclusiv navală a întregii compoziţii, precum şi faptul că reprezentări ale bobocilor de lotus, apropiate de cea în discuţie, se întîlnesc pe mozaicurile nilotice (v. Irmgard Kriseleit, *Antike Mosaiken*, Berlin, 1985, p. 40 şi urm. şi p. 71).

S C I V A , tomul 40, nr. 2, Bucureşti, aprilie—iunie 1989, p. 179—185

două grupuri de cîte doi delfini [6] așezați pe marginile lamei, despărțiți pe centrul acesteia de două linii paralele care creează două registre longitudinale (fig. 1). Între delfinii din fiecare registru se află cîte o pană lungă,

1 2

Fig. 1. 1 strigiliul de la Tomis; 2 cele două nave (fotografie).

orientată invers față de sensul în care sînt redați delfinii, cu vîrful spre vîrful lamei *strigiliului* [7].

Treimea cea mai lată a lamei, spre mîner, este ocupată de reprezentarea a două corăbii (fig. 1, 2 și 2, 3—4). Prima dintre ele face parte din categoria navelor cu un singur catarg [8], înscriindu-se în ceea ce privește clasa de navigație între navele rotunde, de transport *(nauis oneraria)*. În ceea ce privește tipul navei, aceasta este o *corbita* [9]. Corpul navei este

[6] Delfinii apar de multe ori în iconografia antică în calitate de însoțitori ai corăbiilor sau ca elemente decorative pe panourile din bordajul corăbiilor, ei jucînd alături de *hippocampus* un rol protector împotriva pericolelor mării. În acest sens v. Joell Le Gall, RA, 1984, p. 616 și urm.

[7] Pana simbolizează aici păsările marine. În literatura antică înseși corăbiile sînt de multe ori asemuite cu păsările în zbor.

[8] Acest tip de corăbii nu are o denumire precisă în izvoarele antice; cele cu două și cu trei catarge poartă denumirea de διάρμενος (Synesius, Scrisori, IV) și respectiv *triarmenos* (Plin., *Nat. Hist.*, XIX, 5), nave cu mai multe catarge nefiind cunoscute în antichitate. În acest sens v. și J. Rouge, *op. cit.*, p. 49 și urm.).

[9] Pentru acest tip v. P.M. Duval, MEFR, 61, 1949, p. 133 și urm. J. Rouge, *op. cit.*, p. 47; E. Roschach, art. *Corbita*, DA, X, p. 1505; H.D.L. Viereck, *op. cit.*, fig. 113.

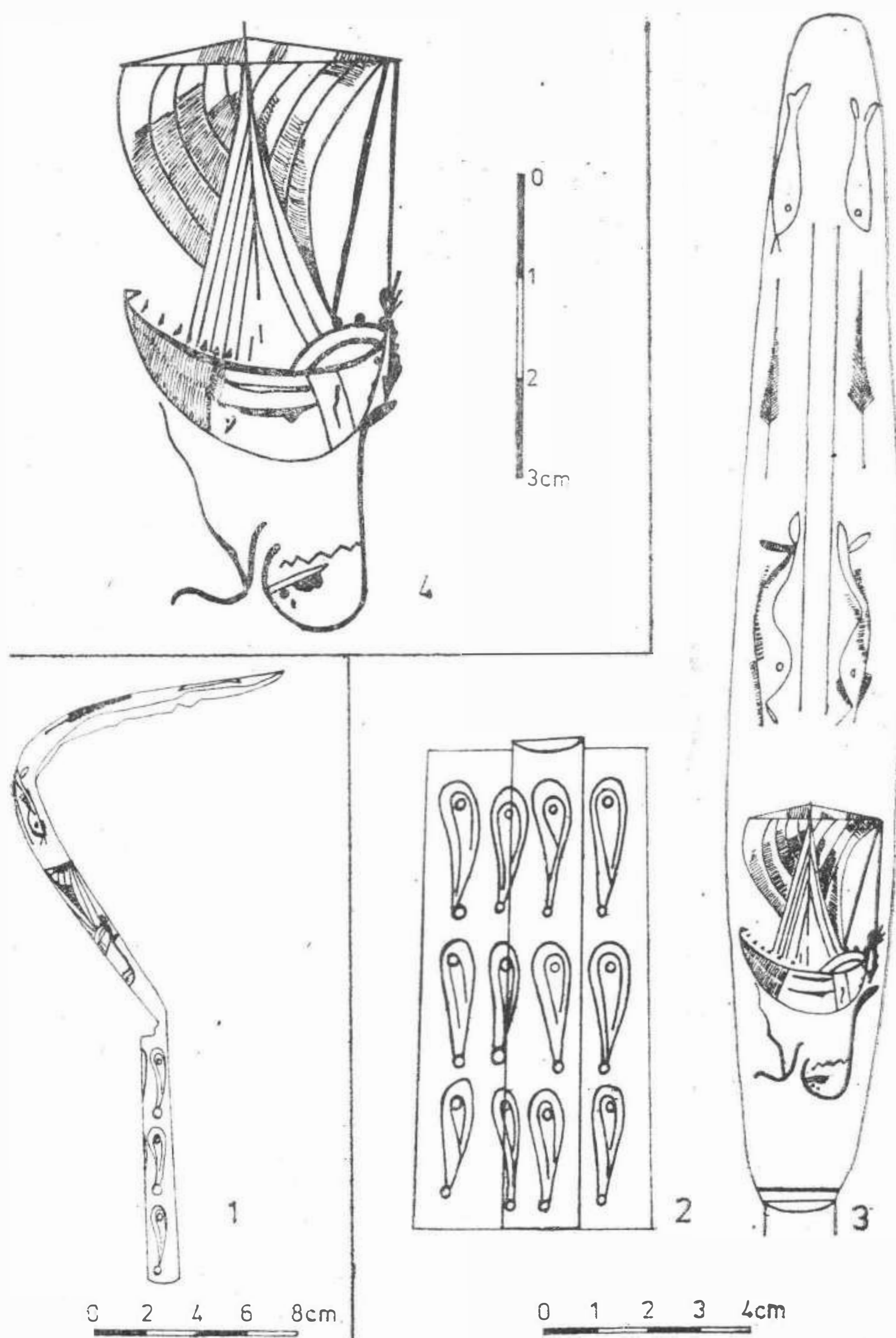

Fig. 2. 1 strigiliul de la Tomis; 2 bobocii de lotus (?); 3 navele și delfinii; 4 navele (desene).

redat simetric, sub formă de coş [10], cu prova *(stolos)* înaltă, la extremitatea acesteia fiind incizat un triunghi ascuţit, cu vîrful spre interiorul corăbiei, sugerînd o recurbare a capătului provei *(akrostolion)* [11] în acest sens [12]. Pe corpul navei apar două linii oblice care o împart în trei sectoare, sectorul prova fiind haşurat cu liniuţe ce sugerează volumul, masivitatea părţii din faţă a cocii, cel din mijloc avînd două linii orizontale pentru a figura panourile din care este lucrat corpul navei, iar în cel de-al treilea, sectorul pupa, aflîndu-se sistemul de guvernare din care se mai observă doar o jumătate din lopata cîrmei [13]. Pupa este terminată printr-un *cheniscus* [14] stilizat, în faţa căruia se află trei vergi oblice, inegale, de care atîrnă o eşarfă [15]. Tot la pupa se află şi cabina comandantului *(diaeta)* [16], figurată prin două linii curbe, concentrice, fiind decorată cu trei împusături circulare la extremitatea dinspre pupa. Şase incizii triunghiulare sugerează o supraînălţare a bordajului — figurat cu o linie mai adînc incizată — în partea dinspre prova.

Arborada este reprezentată de un singur catarg *(malus)* fixat în centrul navei [17]. Spre extremitatea de sus a acesteia se află verga *(antemna)* fixată pe catarg cu balansine *(ceruchi)*. Unul din capetele vergii *(cornua)* este fixat în babord şi în tribord cu două braţe *(uersoriae)*. Catargul este amarat cu şase frînghii *(candelae)* în partea dinspre prova şi cu trei spre pupa. Pe catarg şi pe vergă sînt fixate două vele, una mică, triunghiulară *(supparum)* [18], în partea de sus a vergii şi una mare, dreptunghiulară *(uela, carbassa)*, în partea de jos a acesteia. Vela mare este umflată de un vînt de pupa, ea fiind decorată cu mici linii incizate pe fiecare din fîşiile care cusute împreună şi probabil întărite cu grandee, o alcătuiesc, acelaşi mod de decorare fiind folosit şi la vela mică, *supparum* [19].

[10] Această formă dînd probabil şi numele tipului: *corbita*. Vezi *supra* n. 8.

[11] Capătul de sus al provei poartă numele de *akrostolion*. De obicei era ornamentat cu măşti antropomorfe, figuri zoomorfe, discuri.... I. Pekáry, Boreas, 6, 1983, p. 119—121 le grupează în cinci tipuri: I — cu cap de animal; II — cu cap de pasăre; III — cu disc; IV — cu măşti antropomorfe; V — cu diverse protome.

[12] În ceea ce priveşte forma, *akrostolion*-ul era de două tipuri: I — cu capătul curbat în afara navei şi II — cu capătul curbat spre interiorul navei.

[13] Sistemul de guvernare era format din două rame mari fixate la pupa, de o parte şi de alta a corpului navei (C.I. att., 11,793, col. a.,l. 23—27). Unele vase aveau cirme şi la prova putînd merge şi înainte şi înapoi (Dio Cass., LXXIV, 11; Tac. Ann., 11,6).

[14] Ornament de forma unui cap şi gît de lebădă. Vezi J. Schefferi Argentoratensis, *De militia nauali ueterum*, Upsala, 1654, p. 158 şi urm.; P.M. Duval, RA, 1948, fig. 15 şi 16; I. Pekáry, Boreas 5, 1982, p. 273—279; *idem*, Boreas 7, 1984, p. 184 şi urm.

[15] Pentru acest ornament a se vedea J. Schefferi, *op. cit.*, p. 158.

[16] Uneori *diaeta* era o construcţie solidă, alteori un simplu cort (Hdt., VII, 100; Arrian, *Anab.*, VI, 13; Tac., *Ann.*, XIV, 5). În cazul de faţă înclinăm spre prima variantă.

[17] Catargul, aşezat în centrul de greutate al navei (v. J.S. Morrison şi J.F. Coates, *op. cit*, fig. 55) era fixat într-un locaş special amenajat, *modius*, unde era prins cu coliere metalice şi amarat cu frînghii, aşa cum apare pe un mozaic tunisian pentru care a se vedea L. Foucher, *Navires et barques figurés sur des mosaïques découvertes à Souse et aux environs*, *Notes et Documents*, XV, Tunis, 1967, p. 18 şi urm.

[18] Această pînză nu era utilizată decît atunci cînd vîntul nu era prea tare. Divers colorată, pînza apărea prima la orizont, constituind un adevărat spectacol pentru cei aflaţi pe mal, care, se străduiau să ghicească, după acest *supparum*, numele vasului şi al proprietarului — povesteşte Seneca, *Epist. ad Lucilium*, 77, 1—3.

[19] Acelaşi mod de decorare, cu mici linii paralele, pe un relief din Copenhaga, v.I. Pekáry, Boreas 7, 1984, p. 184, şi pe un mozaic tunisian, v.L. Foucher, *op. cit.*, fig. 5 şi 7.

La prova navei atîrnă o ancoră de tip amiralitate [20], cu două brațe ușor recurbate spre exterior.

A doua corabie, aflată sub cea prezentată mai sus, este mult mai mică și foarte stilizată, putînd fi totuși încadrată, după formă, în categoria navelor din clasa *oneraria*, tipul *corbita*.

De formă emisferică, nava are un *akrostolion* exagerat de lung, curbat spre exterior și un scurt *aphlaston* [21]. O linie frîntă deasupra bordajului sugerează fie capătul de jos al unei pînze neredată probabil din lipsă de spațiu — ceea ce pare mai plauzibil avînd în vedere că nava se deplasează de la stînga spre dreapta, contrar direcției de mers a celeilalte — fie o velă rulată pe un catarg culcat pe suporți.

Avînd în vedere echilibrul compoziției ce cuprinde grupurile delfinilor și prima navă reprezentată sus, finețea detaliilor și tușeul sigur, se poate aprecia că pregătirea din punct de vedere artistic a meșterului care a realizat obiectul a fost remarcabilă. La o analiză mai atentă se observă că a doua navă, mult stilizată și nesigur trasată prin incizii succesive, una peste alta — ceea ce face ca schematismul ei să fie dublat de nesiguranță în urmărirea liniilor modelului propus — apare ca ruptă din compoziția inițială, ca o adăugire ulterioară făcută de o persoană cu o calificare mediocră.

Strigiliul nu poate fi încadrat într-o tipologie cronologică strictă, putîndu-se data larg în sec. II—III e.n. Pentru o delimitare cronologică mai strictă însă, se poate recurge — mai ales în lipsa altor obiecte de inventar, cum este cazul la noi — atît la contextul arheologic în care a fost descoperit complexul funerar din care face parte obiectul în cauză, cît și la tipul lăcașului sepulcral ca atare. Complexul funerar face parte dintr-o necropolă de epocă romană a Tomisului [22] recent cercetată și datată, în mod preliminar, în sec. II—III e.n. [23].

[20] Ancora cu două brațe era numită ἀμφίστομος sau ἀμφίβολος fiind suspendată, în general, în fața sau pe flancul bastimentului. Ancore de acest fel, în număr de opt, au fost descoperite și în camerele Edificiului cu Mozaic din Tomis. În acest sens vezi V. Canarache, *Edificiul cu Mozaic din Tomis*, Constanța, 1966, p. 28 și 30; M. Bucovală, *Das grosse römische Mosaik von Tomis*, Constanța, 1977, p. 29 și urm., fig. 21 și 23. Pentru informații suplimentare privind tipul respectiv de ancoră, DA, I, 1, p. 266 și urm.; H.D. L. Viereck, *op. cit.*, p. 135 și fig. 129.

[21] Ornament cu care se termină pupa navei, v. J. Schefferi, *op. cit.*, p. 156 și urm.

[22] Pentru delimitarea în timp și spațiu a necropolelor tomitane a se vedea V. Barbu, StCl, 3, 1961, p. 203—227 și harta. Dacă pentru încadrarea cronologică a necropolelor nu pot fi ridicate obiecții, în schimb plasarea și delimitarea lor în spațiu este în mare măsură arbitrară și relativă, fiind foarte grea o individualizare spațială a fiecărei necropole. Aceasta pentru că necropolele nu au fost săpate sistematic și exhaustiv datorită existenței orașului modern care le suprapune. Pe de altă parte săpăturile de salvare mai noi au identificat foarte multe morminte în zone mult mai îndepărtate de zidul de incintă, ceea ce ar putea ridica în mod justificat, problema dacă nu cumva acestea fac parte din necropole ce nu sînt pendinte de Tomis, ci de vreo așezare aflată în teritoriul rural tomitan, cum ar fi de pildă *VICUS TURIS MUCA*... Deși s-au făcut pași importanți pe linia cercetării necropolelor tomitane (V. Barbu, *op. cit.*; V. Barbu, în Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie, dec. 1964, I, p. 454—468; V. Barbu, Pontica, 10, 1977, p. 203—215; M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța, 1967; V. Lungu, C. Chera, Pontica, 1982, p. 175—199; idem, Pontica 16, 1983, p. 217—231; idem, Pontica, 17, 1984, p. 109—130; idem, Pontica, 18, 1985, p. 203—235; idem, Pontica, 19, 1986, p. 89—114), totuși delimitarea lor în spațiu rămîne, în stadiul actual al cercetărilor, un deziderat, dacă nu cumva o problemă insolubilă.

[23] Necropola a fost cercetată de V. Lungu pe str. 30 Decembrie 1947, pe locul unde urmează să se înalțe viitorul sediu al IRE Constanța.

În cadrul necropolei au fost cercetate trei tipuri de morminte, respectiv simple şi în firidă cu cameră de acces, aparţinînd ritului înhumării, iar cel de-al treilea încadrîndu-se ritului incinerării și aparţinînd tipului cu „rug-busta" [24]. Din analiza inventarelor funerare aparţinînd tipurilor de complexe amintite, se poate constata că cele simple, la care se adaugă mormîntul de incineraţie, se pot data în sec. II e.n., iar cele în firidă, în veacul următor, fără alte precizări cronologice mai strînse. De asemenea trebuie ţinut seama şi de faptul că mormintele în firidă și cu cameră de acces apar pentru prima dată la Tomis în sec. III e.n. și înlocuiesc aproape în întregime pe cele simple — tip în care se încadrează şi mormîntul în discuţie — care se pare că la Tomis nu mai sînt practicate în veacul III sau, oricum, se întîlnesc destul de rar. Aşadar, o datare a *strigiliului* în sec. II ni se pare cea mai plauzibilă.

Cele două reprezentări de nave de pe *strigiliul* tomitan se adaugă celorlalte cunoscute în Dobrogea de pe monumente sculpturale, monede și ponduri monetare, lărgind orizontul cunoștinţelor noastre despre navigaţia antică în Pontul Stîng și fiind totodată o reprezentare inedită pe un astfel de obiect [25].

Luarea în consideraţie a faptului că *strigiliul* constituia unica piesă de inventar a mormîntului unde a fost descoperit ne face să emitem — cu toată prudenţa necesară în aceste împrejurări și ca pe o ipoteză — părerea că mormîntul în discuţie s-ar putea să fi aparţinut unei persoane care avea cu navigaţia atingeri deloc întîmplătoare.

UNPUBLISHED REPRESENTATIONS OF ANCIENT SHIPS FROM A STRIGILIS DISCOVERED IN THE CEMETERY OF THE ANCIENT CITY OF TOMIS

ABSTRACT

The authors presents here two unpublished representations of ancient ships which were engraved on a *strigilis*. This *strigilis* was discovered in 1987 in the cemetery of the ancient city of Tomis Constanţa of today. The object was made of bronze and was fully decorated with engraved drawings making all together a nice composition with naval feature.

On the handle of *strigilis* were incised twelve buds of lotus in three distinct registers.

On the blade were represented four dolphins grouped together by twos and separated by a pair of feathers. In the central part of the composition two ancient ships of *corbita* type were represented.

The first of them was engraved with a precise line and very attentive to the details. It is belonging to the category of only one mast ships. At the poop were represented : a *cheniscus*, an oar of the govern

[24] Pentru întreaga problematică a acestui tip de mormînt, vezi V. Lungu, C. Chera, Pontica, 19, *loc. cit.*

[25] Din cîte cunoaştem, compoziţia cu tematică navală de pe acest *strigil* tomitan nu își găsește analogii în lumea greco-romană.

system and the commander's cabin (*diaeta*). On the mast (*malus*) there are two sails, a *uela* and a *supparum*. At the prow it's hanging an anchor of admirality type.

The second ship was engraved schematic, but after its form it may classify in the same type as the precedent. From artistical point of view this ship cannot compare with the first one : it seems to be added afterwards by another incapable handicraftsman.

According to the archaeologycal context, the object may be placed in the 2nd century of o. e.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. 1 the *strigilis* from Tomis ; 2 the ships (photos).

Fig. 2. 1 the *strigilis* from Tomis ; 2 the buds of lotus (?) ; 3 the ships and the dolphins ; 4 the ships (drawings).

CERAMICA CU ANGOBĂ AURIE (SECOLELE XI—XII)

de SILVIA BARASCHI

Relația dintre olăria secolelor X—XII (variată ca tehnică, formă, decor) și aceea a veacurilor XIII—XIV (mai uniformă, cu tendințe spre standardizare), deși sesizată just [1], nu este cunoscută încă decît în liniile ei generale.

Către rezolvarea acestei probleme ne-ar putea conduce treptat (alături de alte modalități de abordare a problemei) încercarea de a stabili care sînt speciile ceramice caracteristice perioadei cuprinse între secolele X—XIV.

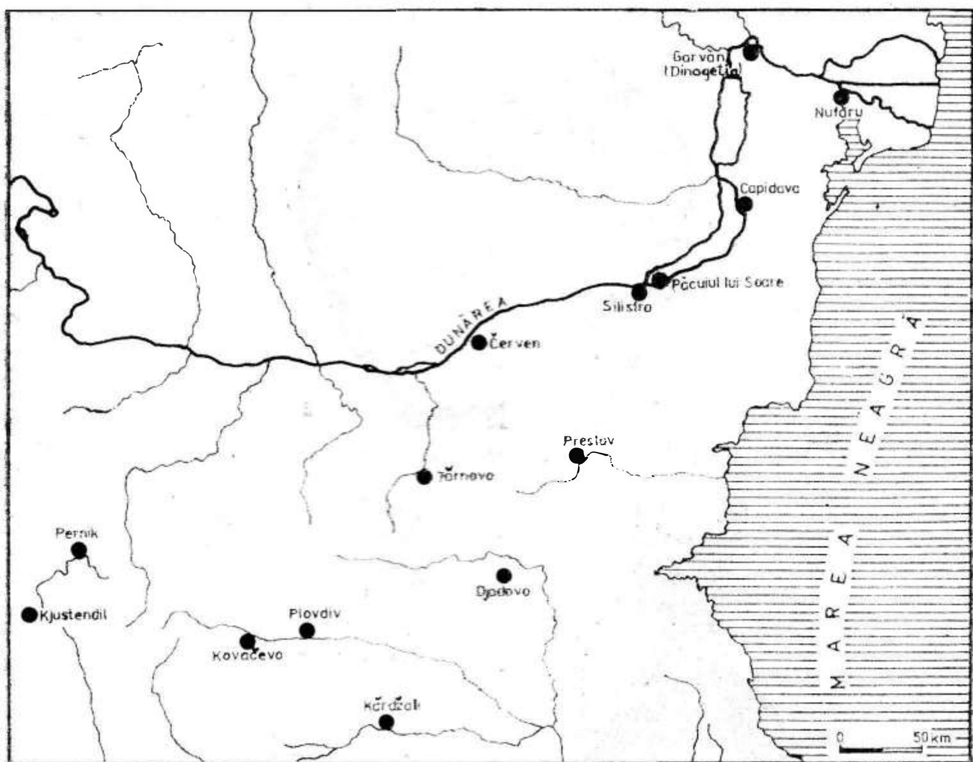

Fig. 1. Harta descoperirilor de ceramică cu angobă aurie.

[1] R. Florescu, în *Capidava*, București, 1958, p. 209; idem, *Problema originii ceramicii românești și unele descoperiri recente de la Capidava*, în *Omagiu lui George Oprescu*, București, 1961, p. 199—210; I. Nestor, RRH, 3, 1964, 3, p. 420; E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuții la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967; C. Nicolescu, SCIV, 6, 1959, 2, p. 101—102; C. Nicolescu, R. Popa, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 350; N. Constantinescu, *Coconi, Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, București, 1972, p. 144; D. Vîlceanu, în *Păcuiul lui Soare, I, Cetatea bizantină*, București, 1972, p. 112, n. 82, mai departe *Păcuiul lui Soare, I*; S. Baraschi, în *Păcuiul lui Soare, II, Așezarea medievală*, București, 1977, p. 108—115.

SCIVA, tomul 40, nr. 2, București, aprilie—iunie 1989, p. 187—198

Fig. 2. Capidava. Vase cu angobă aurie (după R. Florescu).

Fig. 3. Dinogetia. 1,3 — ulcior și fragment de oală cu angobă aurie; 2 — fragment de vas cu angobă aurie și decor pictat cu roșu (după *Dinogetia*, 1967).

O astfel de operaţie (de altfel, nu tocmai uşor de realizat în condiţiile unei insuficiente posibilităţi de documentare) ne propunem să încercăm pornind de la unele materiale descoperite în cîteva centre dunărene din Dobrogea. Este vorba de fragmente ceramice şi vase întregi ce se disting de restul olăriei medievale timpurii prin decoraţia lor, aparent preţioasă, reprezentată de *angoba aurie* ce le acoperă suprafaţa exterioară.

Materiale de acest fel au fost publicate de Radu Florescu, mai întîi cu o descriere incompletă (1958) [2], apoi cu o prezentare adecvată (1961) [3] (fig. 2). Cîţiva ani mai tîrziu, ocupîndu-se de ceramica de import de la Dinogetia, Ion Barnea menţiona, în cadrul capitolului despre olăria nesmălţuită, o piesă întreagă (ulcior) şi cîteva fragmente aparţinînd unor vase din aceeaşi categorie, pe care însă nu o preciza ca atare [4] (fig. 3). Abia în primul volum al monografiei Păcuiul lui Soare specia la care ne referim aici apare ca o grupă distinctă a olăriei de factură superioară sub denumirea de „ceramică cu angobă micacee" [5].

Cele 40 de fragmente provenind din săpăturile de la Păcuiul lui Soare aparţin, în majoritatea cazurilor, unor ulcioare (fig. 4). Unele, cu corp alungit, torţi aplatizate şi fundul drept (sau profilat), au dimensiuni mai mari, înălţimea lor atingînd 0,50 m [6]. Cele mai multe sînt însă ulcioare înalte de 0,30—0,35 m, cu fundul drept, corpul uşor bombat şi gîtul cilindric. Gura lor este fie îngroşată, cu marginea răsfrîntă scurt spre exterior, fie evazată şi prevăzută cu cioc de scurgere. Torţile, prinse de gît în dreptul unei nervuri, se sprijină pe corp, aproape de zona diametrului maxim [7].

Unele dintre ulcioare au fost ornamentate, înainte de angobare, cu *linii incizate şi nervuri* (dispuse pe gît). Printre fragmentele studiate se află două care provin de la vase a căror decoraţie a fost îmbogăţită prin *pictarea unor linii* (orizontale, oblice sau curbe) cu vopsea roşie [8].

Numărul mic de fragmente descoperite pînă la data publicării volumului citat mai sus (1972) nu l-a împiedicat pe autor să observe că există şi alte forme ceramice decorate cu angobă aurie cum ar fi cana de la Capidava [9] sau oala de la Dinogetia [10], dar l-a determinat să aprecieze că ar fi fost „în general puţin răspîndită" [11].

[2] R. Florescu, în *Capidava*, p. 159, 197 şi fig. 90 (oală cu toartă); fig. 92 (vas de provizii). În legătură cu prezenţa angobei aurii la aceste vase, informaţii R. Florescu, 1988.

[3] „Această ceramică este confecţionată dintr-o pastă fină cu nisip fin, netedă, bine frămîntată, pereţii sînt subţiri şi îngroşîndu-se la părţile curbe: coaptă oxidant, ea are culoarea roz pal. Vasele sînt modelate cu ajutorul roţii rapide, de pe care au fost desprinse prin tăiere cu o aţă. Suprafaţa exterioară a vaselor este înmuiată într-o angobă strălucitoare, conţinînd fine paiete de mică", R. Florescu, *Problema originii ceramicii*, p. 201 şi fig. 4/b: 9/d. Potrivit informaţiilor noi oferite de R. Florescu, numărul acestor fragmente, deocamdată încă nestudiate, este azi mult sporit.

[4] I. Barnea, în *Dinogetia, I, Aşezarea feudală timpurie de la Dinogetia-Garvăn*, Bucureşti, 1967, p. 272, 274 şi fig. 164/4, 5, 11, mai departe *Dinogetia*.

[5] P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare*, I, p. 113—115.

[6] *Ibidem*, p. 113 şi p. 114, fig. 49/3,5.

[7] *Ibidem*, p. 113 şi fig. 49/1, 2, 4; pl. 27/8.

[8] *Ibidem*, p. 113, fig. 50.

[9] R. Florescu, *Problema originii ceramicii*, p. 202, fig. 4/b.

[10] *Dinogetia*, p. 274 şi fig. 164/5.

[11] *Păcuiul lui Soare*, I, p. 115.

Cercetările mai noi din Dobrogea, dar mai ales cele din Bulgaria, au pus în evidență faptul că ceramica cu angobă aurie nu numai că nu este „puțin răspîndită", ci, dimpotrivă, că este o componentă, am putea spune obligatorie, a ceramicii medievale timpurii din secolele XI—XII.

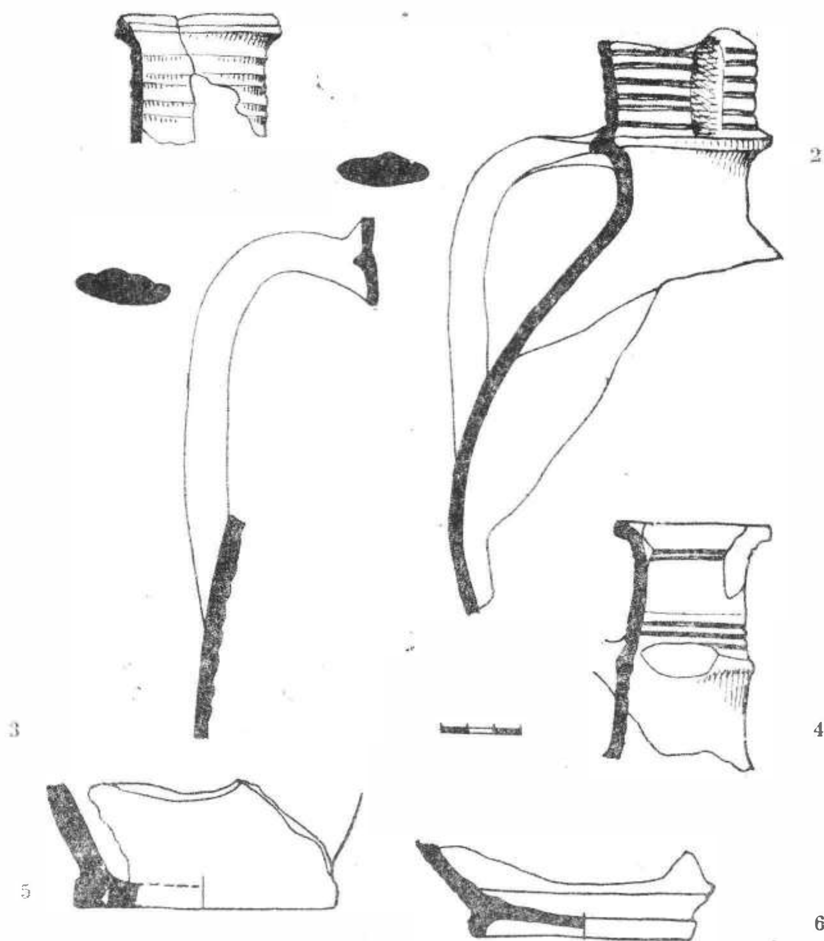

Fig. 4. Păcuiul lui Soare Fragmente ceramice aparținînd unor vase cu angobă aurie (după *Păcuiul lui Soare*, I, 1972).

În spațiul dintre Dunăre și Mare, unde investigațiile nu s-au lărgit prea mult în ultimii 10—15 ani, ea a apărut, deocamdată, doar la Nufăru (jud. Tulcea) [12]. Fragmentele ceramice descoperite aici (peste 80) provin de la patru vase dintre care trei sînt ulcioare. Întregit, unul dintre ele prezintă un corp ovoidal, fund ușor profilat și o toartă aplatizată cu nervură. Gura sa, evazată, este prevăzută cu cioc de scurgere. Pe

[12] Materiale inedite. În alte așezări nu s-au făcut încă cercetări.

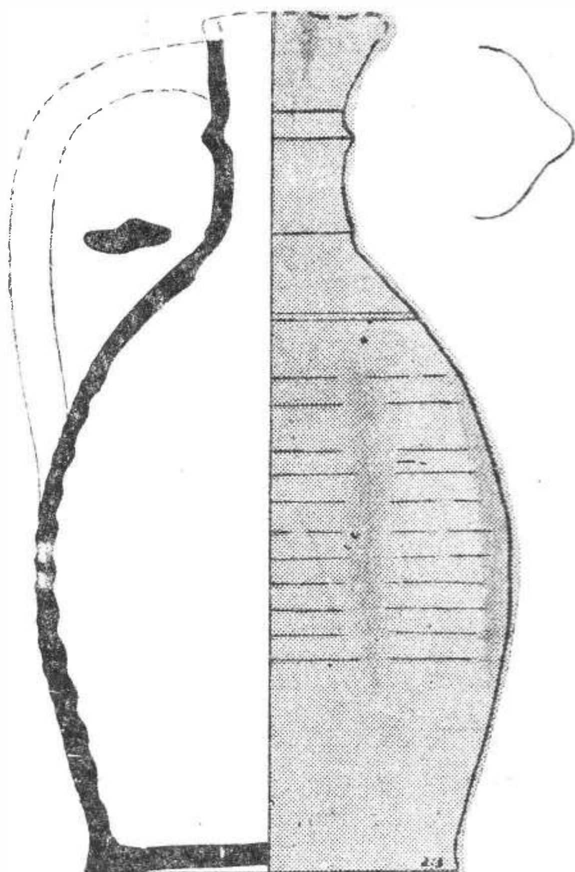

Fig. 5. Nufăru. Ulcior cu angobă aurie.

gît şi pe umeri, pînă spre fund, vasul a fost ornat cu linii paralele. Cîteva alveolări prelungi („falduri"), dispuse vertical, întrerup decorul liniar realizat, dealtfel, prin incizii superficiale. Angoba aurie învelea corpul vaselor de la Nufăru în întregime, urmele ei fiind vizibile chiar şi pe fund (fig. 5, 6).

La nord de munţii Balcani astfel de materiale se cunosc în cetăţile-oraşe de la Červen, Tărnovo-Tzarevetz, Preslav şi Silistra [13]. Mult mai nu-

[13] V. Dimova, D. Ivanov, în *Srednovekovijat Červen. I, Tzitadelata na grada*, Sofia, 1985, p. 30—31; S. Gheorghieva, în Tzarevgrad — Tărnov, II, 1974, Sofia, p. 9; materialele de la Preslav le-am văzut prin bunăvoinţa colegilor R. Rašev şi T. Mihailova (Šumen), cărora le mulţumim şi aici pentru amabilitate. Fragmentele ceramice descoperite la Silistra se află în depozitul muzeului din acest oraş unde am avut acces prin bunăvoinţa colegilor St. Anghelova (Sofia), şi I. Băčvarov (Silistra).

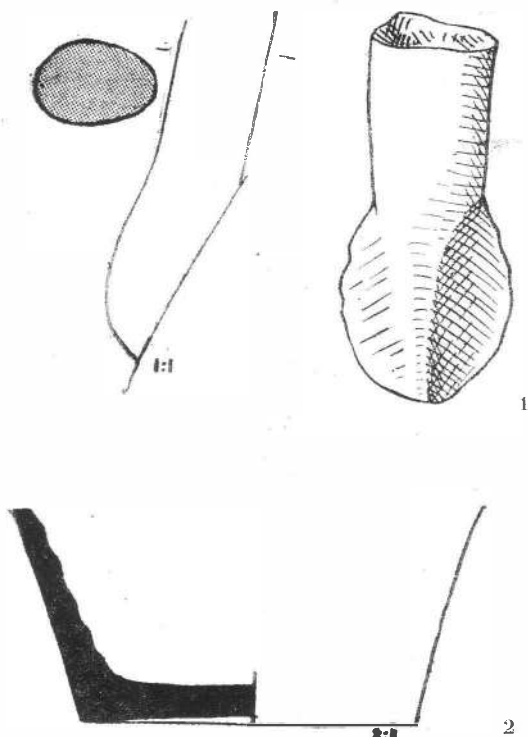

Fig. 6. Nufăru. Toartă și fund aparținînd unor vase cu angobă aurie.

meroasă (și mai variată) în Bulgaria de sud, ceramica cu angobă aurie a apărut în așezările dela Pernik, Plovdiv, Kărdžali, Kjustendil, Kovačevo, Djadovo [14] (fig. 1).

În majoritatea cazurilor prezența acestei specii ceramice este doar menționată, lipsind un studiu de ansamblu asupra ei. Cele mai multe informații ni le aduce cercetarea din așezarea medievală de la Djadovo [15], unde Boris Borisov (Radnevo) a găsit (uneori în complexe închise) vase întregi și numeroase fragmente cu angobă aurie (fig. 7). Arheologul bulgar a avut astfel prilejul să constate că angoba strălucitoare poate împodobi aproape toate formele de vase proprii ceramicii medievale (oale, ulcioare,

[14] Mulțumim aici în mod deosebit cercetătoarei bulgare I. Čangova pentru informațiile privind cetatea Pernik. H. Džambov, GNAMP, 4, 1960, p. 193 și fig. 2; E. Manova, Arheologija-Sofia, 5, 1963, 3, p. 78 și 79, fig. 7/a, b; Z. Gočeva, IBID, 27, 1969, p. 253; B. Borisov, Srednovekovnoto selište vărhu selištnata mogyla do s. Djadovo (Proučvanija prez 1978/1979 g), Expeditio Thracika, 1, 1980, Sofia, p. 106—107 și pl. VIII/6, mai departe *Djadovo, 1978/79*; idem, Srednovekovnoto selište i nekropol vărhu selištnata mogyla do s. Djadovo (Razkopki prez 1980 i 1981 g.), Expeditio Thracika, 3, 1982, Sofia, p. 42 și pl. 56/b; 57, mai departe *Djadovo, 1980—1981*; idem, Srednovekovno selište i nekropol vărhu selištnata mogyla do s. Djadovo, Razkopki prez 1982 i 1983 g., Expeditio Thracika, 5, 1983, Sofia, p. 34 și p. 83—84, pl. 28—29, mai departe *Djadovo, 1982—1983*; P. Gatev, *Srednovekovno selište i nekropol ot XII v. kraj s. Kovačevo, Pazardžiski okrăg*, în Razkopki i proučvanija, 12, 1985, p. 92—94, mai departe *Kovačevo*.

[15] Fiind vorba de rapoarte preliminare, autorul săpăturilor nu insistă deocamdată asupra speciei respective pe care însă o întrevede ca atare.

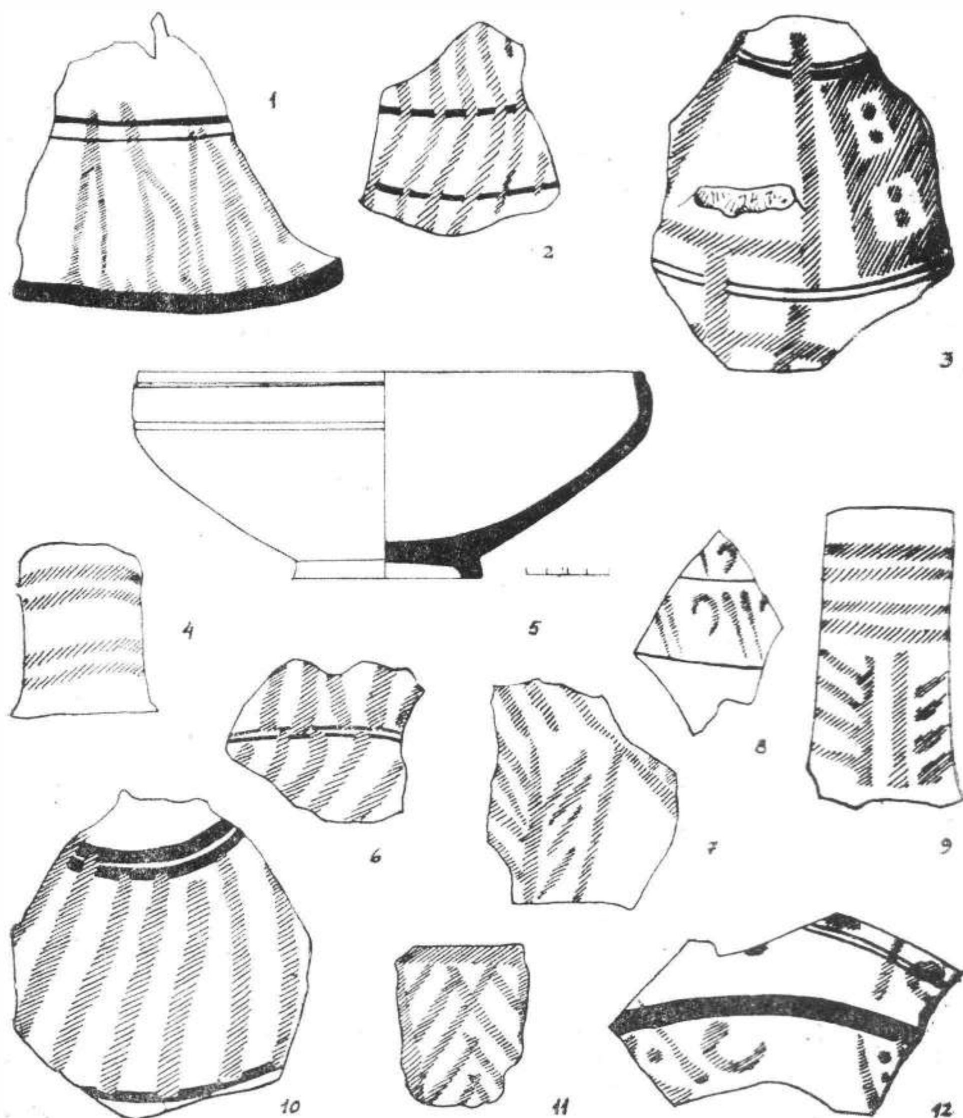

Fig. 7. Djadovo. Ceramică decorată cu angobă aurie și vopsea roșie (după B. Borisov).

căni, străchini, vase amforoidale, cești, capace, vase de provizii). Cele mai numeroase piese astfel angobate par a fi, la Djadovo, străchinile[16] (fig. 7/5).

În cadrul materialului provenind de la Djadovo se întîlnesc adesea fragmente de vase avînd ornamentarea mult îmbogățită prin pictarea unor linii roșii întruchipînd, în general, un decor geometric. Drepte sau

[16] *Djadovo, 1980—1981,* p. 42 și fig. 56/b. Este cazul unor străchini cu fund inelar, deci din categoria ceramicii smălțuite.

uşor ondulate, dungile de culoare sînt dispuse vertical, orizontal sau oblic, fiind uneori asociate cu virgule, carouri, puncte, linii unghiulare sau sub formă de brăduţ etc.[17] (fig. 7). Adesea, palele de humă roşie sînt trasate peste elementele altui decor, realizat prin incizie, reprezentat de una sau două linii orizontale, dispuse alăturat sau distanţat (fig. 7/1—3, 6, 8, 10, 12). Decorul colorat apare atît pe farfurii şi străchini, cît şi pe ulcioare sau capace.

Tot la sud de Balcani, pe valea Maritzei, se află aşezarea medievală de la Kovačevo (cca 10 km vest de Pazardžik)[18]. Cercetările efectuate de Peio Gatev (Sofia) au evidenţiat de asemenea prezenţa acestei specii ceramice. Din păcate, autorul săpăturilor nu o tratează ca pe o grupă distinctă, menţionînd doar apariţia angobei respective la una sau alta dintre formele ceramice de la Kovačevo.

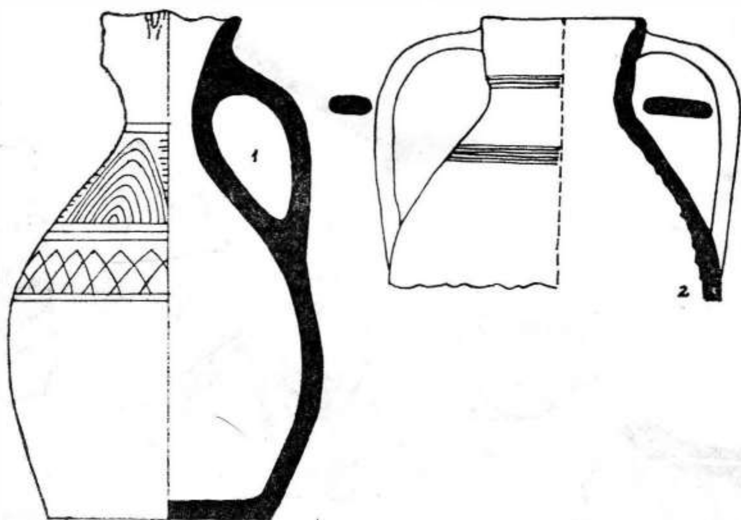

Fig. 8. Kovačevo. Vase cu angobă aurie (după P. Gatev).

Constatăm astfel că aici, ca şi la Djadovo, angoba aurie nu este proprie doar anumitor orme ale ceramicii de uz comun. Sînt îmbrăcate în acest veşmînt strălucitor ulcioare[19], vase amforoidale[20], ceşti[21], capace[22] şi vase cu pereţii groşi (de provizii)[23]. Aşezarea rurală de la Kovačevo a fost investigată integral, iar materialul ceramic prelevat studiat în totalitatea sa. Faptul că din seria prezentată lipsesc unele forme se explică, desigur, prin caracterul mult mai modest al sitului respectiv, unde

[17] *Djadovo, 1980—1981*, pl. 57; *Djadovo, 1982—1983*, p. 83—84, pl. 28—29.
[18] *Kovačevo*, p. 93—97.
[19] *Ibidem*, p. 94 (unde forma este numită cană) şi fig. 27; pl. 3 color.
[20] *Ibidem*, p. 96 şi fig. 31 (vas amforoidal).
[21] *Ibidem*, p. 96 (ceşti).
[22] *Ibidem* (capace). De notat că P. Gatev este unul dintre puţinii arheologi bulgari care consideră drept capace formele respective.
[23] *Ibidem*, p. 97 (vase de provizii).

întîlnim doar cîteva fragmente (10) de vase sgraffitate [24] şi deloc amfore [25]. Modul sintetic în care Peio Gatev ne înfăţişează rezultatele studiului său asupra ceramicii de la Kovačevo ne lipseşte de alte detalii privind specia de care ne ocupăm aici. Aşa de pildă, nu ştim dacă decorul combinat cu pale roşii a apărut sau nu şi la Kovačevo. Cert este însă faptul că al treilea element de ornamentare — linia incizată — poate fi observată pe gîtul şi umerii unui vas amforoidal (fig. 8/2), ca şi pe jumătatea superioară a unui ulcior de dimensiuni mijlocii, cu o toartă şi gura evazată [26] (fig. 8/1). Decoraţia incizată este, în acest caz, bogată şi foarte elaborată. Se compune din benzi de linii orizontale între care se află altele zigzagate şi intercalate astfel încît dau naştere unor romburi. Deasupra acestora, pînă la baza gîtului, decorul este completat cu grupuri de linii frînte, dispuse succesiv, despărţite prin şiruri verticale de scurte segmente orizontale. Nu ne este foarte clar dacă angoba aurie care acoperă suprafaţa incizată se continuă sau nu în partea de jos a vasului unde pare mai degrabă ştearsă [27].

Descoperirile din Bulgaria au adus, după cum se vede, noi şi bogate date privind o specie ceramică aproape necunoscută.

Caracteristica sa principală este *angoba aurie* care acoperă suprafaţa vaselor (lucrate din pastă fină la roata rapidă). Aceasta poate înfrumuseţa, cu excepţia amforelor, orice formă a ceramicii comune (oale, căni, ulcioare, capace, vase amforoidale, vase de provizii), precum şi unele forme proprii olăriei smălţuite (străchini, farfurii şi vase închise (?) cu fund inelar) [28]. Angoba aurie poate fi asociată cu alte elemente decorative cum sînt *liniile incizate* (în pastă crudă) şi cele *pictate cu humă roşie* (după angobare).

Ceramica cu angobă aurie a apărut pînă acum numai în nivelurile databile în sec. XI—XII ale aşezărilor medievale din Dobrogea, nordul şi sudul Bulgariei [29]. Nu este prezentă în nivelurile mai vechi şi nici în cele databile în sec. XIII—XIV [30]. La Păcuiul lui Soare, unde anumite materiale tipice pentru sec. XII lipsesc (ceramica decorată cu sgraffito timpuriu, ceramica din pastă roşie pictată cu linii albe spiralate, ceramica pictată cu brun şi verde peste decorul fin incizat etc.), specia de care ne ocupăm aici este totuşi prezentă, provenind deci din nivelurile secolului al XI-lea [31]. Ea există, fiind chiar bine reprezentată azi şi la Capidava [32], aşezare al cărei habitat nu depăşeşte mijlocul veacului al XI-lea [33]. Apare de asemenea la Kovačevo unde vieţuirea este limitată între (cel mult)

[24] *Ibidem*, p. 96 (ceramica sgraffitată).

[25] Informaţii P. Gatev.

[26] Vezi n. 19, 20.

[27] Vezi *Păcuiul lui Soare*, I, p. 113 unde se face observaţia că angoba nu este foarte rezistentă la frecare, ceea ce a făcut să nu se păstreze egal pe toată suprafaţa vaselor.

[28] *Djadovo, 1980—1981*, p. 42. Două dintre fragmentele descoperite la Păcuiul lui Soare (I, p. 113 şi fig. 49/6) aparţin unor forme închise (ulcioraşe?, căni?) dotate cu fund inelar.

[29] Este posibil ca aceasta să fi fost deja descoperită şi în alte zone pentru care nouă ne lipseşte documentaţia.

[30] În nivelurile respective de la Kavarna, Kaliakra şi Păcuiul lui Soare aceste materiale lipsesc.

[31] *Păcuiul lui Soare*, I, p. 113.

[32] Vezi n. 2, 3.

[33] *Capidava*, p. 238 şi informaţii la zi, R. Florescu.

sfîrşitul sec. XI şi finele celui următor [34]. La Djadovo, unde perioada de locuire este mai lungă (începutul sec. XI — sfîrşitul sec. XII), vasele cu angobă aurie s-au găsit atît în nivelurile vechi, cît şi în cele mai noi [35].

Aşa stînd lucrurile, cronologia acestei ceramici nu poate fi restrînsă mai mult : *ea este proprie civilizaţiei veacurilor XI—XII din zona balcano-dunăreană.*

În aşezările de pe malul drept al Dunării (Nufăru, Dinogetia, Capidava, Păcuiul lui Soare, Silistra), ca şi în Bulgaria de nord-est (Tărnovo, Červen, Preslav), descoperirile de acest fel (marcate desigur şi de lipsa cercetărilor exhaustive) sînt mai puţin numeroase, iar repertoriul formelor nu prea variat. În centrele de la sud de munţii Balcani observăm o schimbare a situaţiei, atît sub raport cantitativ, cît şi în ceea ce priveşte varietatea formelor ce aparţin ambelor categorii ceramice îndeobşte întîlnite în aşezările medievale (comună şi smălţuită). Constatăm de asemenea că ceramica cu angobă aurie lipseşte în unele situri nord-balcanice cu aspect rural ca Stărmen sau Krivina (Iatrus) [36], dar este bine reprezentată în aşezări similare de la sud de Balcani, cum sînt Kovačevo şi, mai ales, Djadovo. Această situaţie se explică, după părerea noastră, nu numai prin investigaţiile mai ample din cele două aşezări abia menţionate ci, mai ales, prin apropierea acestora de centrele producătoare de ceramică cu angobă aurie. Concluzia ce se degajă în mod firesc nu poate fi alta decît aceea că ceramica respectivă este un produs al unor ateliere bizantine amplasate, foarte probabil, într-o zonă sud-balcanică. Localizarea centrelor producătoare (posibilă prin sistemul cartării descoperirilor) este dificil de realizat în absenţa menţiunilor de acest fel în publicaţii.

Oriunde ar fi, atelierele respective au, cu siguranţă, o anume tradiţie. Acest lucru este sugerat atît de apariţia unui „firnis argintiu" (=angobă argintie) pe vase provenind din nivelurile timpurii de la Dinogetia [37], cît şi de prezenţa decorului colorat cu ocru roşu pe diverse materiale descoperite în centre sud-dunărene şi balcanice din aceeaşi epocă (sec. V—VI)[38].

Întrucît vasele din sec. XI—XII cu angobă aurie sînt uneori copios decorate cu vopsea roşie, în cele ce urmează ne vom opri o clipă asupra acestei probleme. Adesea folosit în perioada romană tîrzie, decorul pictat cu ocru se întîlneşte şi în sec. IX—XI la vasele din argilă caolinoasă de la Dunărea de Jos [39]. Tot atunci (sec. X—XI) aceeaşi culoare roşie este vizibilă, sub forma unor mărci de atelier, pe amfore piriforme (cu torţile

[34] *Kovačevo*, p. 155; vezi şi p. 105—106 (descoperiri monetare): fig. 49. Una din monedele atribuite lui Manuel I Comnenul (p. 106, fig. 49, dreapta) este identificată de E. Oberländer-Târnoveanu ca fiind o imitaţie bulgară, tip A. În cazul în care atribuirea şi cronologia „imitaţiilor" nu se vor modifica habitatul de la Kovačevo trebuie prelungit pînă la începutul sec. XIII.

[35] *Djadovo, 1982—1983*, p. 34.

[36] C. Mihailov, G. Džingov, V. Vălov, V. Dimova, *Ranno-srednovekovnoto selište pri selo Stărmen*, în Razkopki i proučvanija, 7, 1982; M. Wendel, St. Anghelova, G. Gomolka-Fuchs, J. Herrmann, E. Schönert-Geiß, *Iatrus-Krivina. Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an der unteren Donau, III. Die mittelalterichen Siedlungen*, Berlin, 1986.

[37] *Dinogetia*, p. 272.

[38] P. Diaconu, în *Păcuiul lui Soare*, I, p. 88; R. Florescu, SCIV, 9, 1958, 1, p. 137.

[39] R. Florescu, *op. cit.*; P. Diaconu, *op. cit.*; M. Comşa, Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos, I, Călăraşi, 1985, p. 93—104.

supraînălțate) descoperite la Constantinopol, dar și la Dunăre[40]; de asemenea apare ca înveliș decorativ la vasele unei specii puțin cunoscute pînă de curînd — ceramica cu angobă roșie (sec. XI—XII)[41]. În sec. XII în special, dar și în cel următor, culoarea roșie (sau brună) ornamentează într-o manieră foarte asemănătoare celei întîlnite la ceramica cu angobă aurie, o serie de vase (frecvent ulcioare, dar și vase deschise, capace, căni) descoperite la Corint și Sparta[42]. În sfîrșit, decorul cu ocru roșu se întîlnește la o parte a olăriei nesmălțuite din centrul și vestul Munteniei, sudul Transilvaniei, centrul și vestul Bulgariei, Serbia (sec. XIII—XV) fie sub formă de pale diferit dispuse, fie acoperind o zonă mai largă din suprafața vaselor (oale, ulcioare, căni, ulcele, capace etc.)[43]. Iată așadar că decorul cu vopsea roșie este prezent in spațiul balcano-dunărean, precum și în zonele sudice ale Peninsulei Balcanice, ca o constantă a unei olării care, altfel, își modifică mereu formele. Faptul că întîlnim maniera de împodobire a vaselor (uneori de însemnare) prin pictarea cu humă roșie, de-a lungul mai multor secole, este pentru noi o dovadă privind existența unor *centre de olărie cu continuitate de producție*, in care tehnica obținerii, preparării și folosirii argilelor feruginoase s-a păstrat fără întrerupere. Ținînd cont de cesura sec. VII—X din istoria vechilor aglomerări urbane aflate pe teritoriul Dobrogei și al Bulgariei (dintre Dunăre și Balcani) credem că menținerea în uz a tehnicii respective era posibilă doar în unele orașe sudice din teritoriul bizantin. Am insistat asupra acestor date deoarece după părerea noastră, *nu este exclus ca vasele cu angobă aurie (adesea decorate cu ocru roșu) să reprezinte produsul unor ateliere din aceleași centre*[44].

Individualizarea ceramicii cu angobă aurie ca o specie de factură bizantină, proprie veacurilor XI—XII, are o importanță deosebită pentru problema originii ceramicii medievale timpurii din spațiul balcano-dunărean. După cum se știe, cercetătorii bulgari obișnuiesc să denumească olăria acestei epoci „ceramică proto-bulgară" sau „veche bulgărească" deși ea este semnalată pe un spațiu mult mai larg decît limitele actuale (sau vechi) ale Bulgariei. Or, *prezența decorului incizat*, alcătuit din linii

[40] R. Demangel, E. Mamboury, Recherches françaises en Turquie, 2. Paris, 1939, p. 147, 149; I. Barnea, în *Dinogetia*, p. 259.

[41] *Djadovo, 1982—1983*, p, 34—35. Descoperirile de acest fel sint mai frecvente în Bulgaria de sud, dar nu lipsesc nici din teritoriul Dobrogei sau în Cimpia Română (vezi R.Florescu, în *Capidava*, p. 162, 179; P. Diaconu, în *Păcuiul lui Soare*, I. p. 86; M. Comșa, *op. cit.*, p. 94, 97) unde însă vopseaua roșie colorează vasele din pastă albă. Pentru materialele de la sud de Dunăre vezi B. Borisov, *Djadovo, 1982—1983*, p. 34—35 (care este primul cercetător ce atrage atenția asupra speciei respective) și P. Gatev, *op. cit.*, p. 92, 93, 95, fig. 30; p. 96—97 și fig. 1—2 color, (unde se publică pentru intiia oară astfel de materiale). În lumina descoperirilor din Bulgaria este foarte probabil ca unele din fragmentele semnalate în teritoriul nostru să fie mai tirzii decît sec. IX—X (cum sint acum datate). Asupra acestei specii ceramice vom reveni.

[42] H. S. Robinson, S. S. Weinberg, Hesperia, 29, 1960, p. 234 și n. 22; Th. Stilwell Mackay, Hesperia, 36, 1967, 3, p. 279—288; pl. 66/62, 63; pl. 67/65—68, 73—76; pl. 68/77—79; 82—85, 88—89, 90—91; pl. 69/139, 140.

[43] Vezi descoperirile și bibliografia la E. Busuioc și D. Vilceanu, SCIVA, 27, 1976, 4, p. 504—509, 515 și fig. 4, 5.

[44] Pentru posibila relație dintre decorul colorat (al ceramicii din argilă caolinoasă) și cel al vaselor cu angobă aurie vezi și observația Mariei Comșa din *Dinogetia*, p. 224.

orizontale, paralele sau frînte, în cadrul olăriei cu angobă aurie, poate constitui o dovadă că această manieră de a decora vase de lut, departe de a fi specifică olăriei bulgăreşti, aparţine, în primul rînd, ceramicii medievale bizantine.

În lumina descoperirilor mai sus menţionate, vom încheia subliniind că *ceramica cu angobă aurie trebuie considerată ca o componentă a olăriei proprii secolelor XI—XII din spaţiul balcano-dunărean.* În zona Dobrogei, ca şi în Bulgaria de nord-est, această specie apare ca o ceramică „de import" din centre de producţie localizabile, credem, în zona sud-balcanică.

DIE KERAMIK MIT GOLDENEM ÜBERZUG (11.—12. JH.)

ZUSAMMENFASSUNG

In dem vorliegenden Aufsatz macht der Verfasser auf eine als solche weniger bekannte Keramikgattung aufmerksam, die sich von den übrigen frühmittelalterlichen Tonwaren durch den *goldenen Überzug*, der die Fläche der Gefäße bedeckt, unterscheidet. Solche Gefäße sind aus feinem Ton, schnellgedreht und verbrannt. Der vom Verfasser als Zierelement betrachtete goldene Überzug wird manchmal mit in den rohen Ton eingeritzt oder aber mit rotem Ocker auf der glänzenden Fläche bemalten Linien assoziiert.

Die ersten in Rumänien bekannten Waren derartigen Typs sind jene, die aus Capidava (1958, 1962) und Dinogetia (1967) herkommen; danach kamen jene aus Păcuiul lui Soare (1972) und Nufăru (unveröffentlicht) dazu. In Bulgaria ist zur Zeit die betreffende Gattung in vielen der untersuchten oder sich im Laufe der Erforschung befindenden bedeutenden mittelalterlichen Siedlungen bekannt (siehe Abb. 1). Bedeutende Angaben zu dieser Keramik lieferten die Forschungen von Kovačevo und besonders jene von Djadovo, wo festgestellt wurde, daß der goldene Überzug jedwelche Form der Gebrauchskeramik, Amphoren ausgenommen, dekorieren kann.

Auf Grund der bisherigen Funde behauptet der Verfasser, daß 1) diese Keramik als ein Bestandteil der Tonwaren des 11. und 12. Jhs. im balkanisch-donauländischen Raum betrachtet werden kann und daß 2) sie aus manchen Töpferwerkstätten herkommt, die fortwährend auf byzantinischem Gebiete produktiv waren und höchstwahrscheinlich dieselben sind, wo auch die Technik der Ockervasenmalerei beibehalten wurde.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

O PIESĂ DE CULT DESCOPERITĂ LA PARȚA (com. Şag, jud. Timiş)

de FLORIN DRAŞOVEANU şi MILAN TOPOLOVCICI

Aşezarea preistorică de la Parţa a intrat în literatura de specialitate încă din secolul trecut, cînd primele materiale arheologice au fost aduse la muzeul bănăţean [1], cercetările fiind apoi continuate de către I. Miloja [2], M. Moga, O. Radu [3] şi Gh. Lazarovici [4].

În timpul acestor cercetări şi prin recuperarea de inventar litic şi ceramică din albia Timişului [5] au fost descoperite şi piese deosebit de valoroase atît din punct de vedere ştiinţific cît şi artistic: vasul antropomorf denumit „Omul care strigă" sau „Bocitoarea" [6], amfora cu capac [7], amfora cu faţă umană [8], altare şi statuete, statuile şi busturile monumentale din sactuar [9].

În anul 1985, acestora li s-a adăugat o descoperire deosebită [10], reprezentată de o piesă tubulară din lut, terminată la partea superioară cu un cap de taur (fig. 1). Confecţionată dintr-o pastă densă, are ca degresant nisip fin şi materie organică, suprafaţa fiind netezită. Capul taurului este modelat realist, avînd redate greabănul, coarnele, urechile şi ochii, faţa animalului fiind lucrată îngrijit, cu ochii modelaţi ca două alveole rotunde dispuse simetric de cele două părţi ale unei incizii care pleacă de la un orificiu practicat în fruntea taurului şi coboară pînă la botul acestuia. Gura este redată printr-o incizie, mai accentuată în partea stîngă. Din păcate, coarnele sînt rupte, dar — aşa cum se mai poate observa — erau îndreptate înainte (fig. 1).

Partea tubulară a piesei era folosită pentru fixarea ei într-un mîner, foarte probabil de lemn.

Baza tubulară este puţin ruptă; probabil în timpul distrugerii sanctuarului piesa pe care o descriem aici — şi pe care o considerăm un sceptru — a fost smulsă din suportul ei de lemn

În mijlocul frunţii şi pe urechile capului de taur se află cîte un orificiu: dreptele prelungite ipotetic, prin acestea s-ar întîlni la cca. 35° deasupra sceptrului, la un punct depărtat la o dată şi jumătate lungimea acestuia. De aceea, nu excludem posibilitatea ca acest sceptru să facă parte dintr-o piesă compusă, formată din mai multe exemplare similare, fixate cu sfori pe un ax central (?). În încercarea noastră de reconstituire — care rămîne ipotetică pînă cînd se vor descoperi şi alte piese mai concludente, am ţinut seama de un sceptru de aramă descoperit în Palestina, la Nabal Miahmar [11], datat la cca 3400 î.e.n. [12], pe mînerul căruia se află capete de animale (fig. 2).

[1] I. Berkeszi, TRET, 23, 1907, p. 55—57.

[2] I. Miloja, An B, 4. 1931, 2, p. 171 şi urm.

[3] Săpături M. Moga în anul 1945 şi M. Moga şi O. Radu în 1960—1963.

[4] Cercetările au fost reluate de către Gh. Lazarovici în anul 1978 Referiri: Gh. Lazarovici, RMM—MIA, 1, 1982, p. 31—39.

[5] Au fost recuperate de către A. Agotha, E. Resch, C. Germann şi de către echipa tehnică de pe şantier.

[6] M. Moga, Rev. Muz, 3, 1964, p. 295; O. Radu, E. Resch, C. Germann, Tibiscus 3, 1974, p. 67 şi pl. XVII/1—1a; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj, 1979, p. 104.

[7] O. Radu, E. Resch, C. Germann, *op. cit.*, p. 67 şi pl. XVII/2—2a, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 103.

[8] Piesa a fost descoperită în campania 1985. Inedită.

[9] Gh. Lazarovici, RMM—MIA 1, 1982, p. 31 şi urm.

[10] Descoperirea a fost făcută de M. Topolovcici şi donată Muzeului Banatului.

[11] B. Brentjes, *Von Schanidar bis Akkad*, Leipzig, Jena, Berlin, 1968, fig. 14.

[12] *Ibidem*, tabelul cronologic, de la p. 235.

SCIVA, tomul 40, nr. 2, Bucureşti, aprilie—iunie 1989, p. 199—201

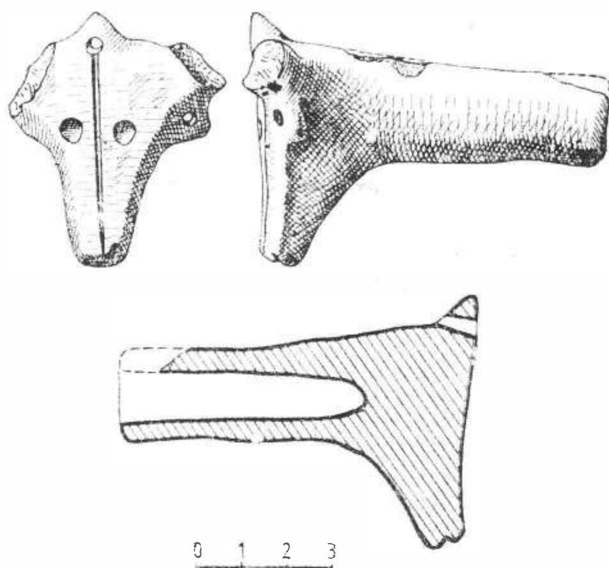

Fig. 1. Capul de bovideu de la Parța.

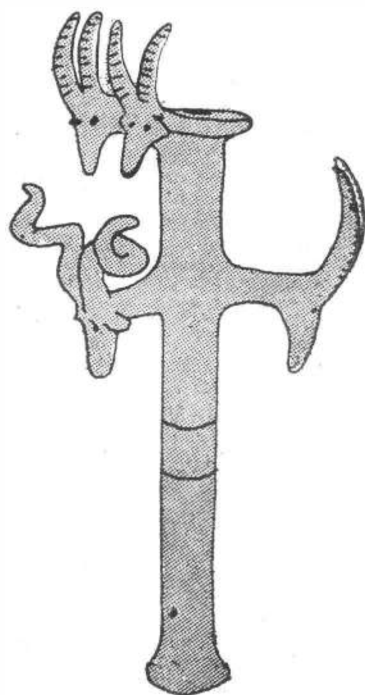

Fig. 2. Piesa de la Nabal Miahmar.

De curînd, în săpăturile de la Liubcova-Ornița, a fost descoperită o piesă de lut, avînd brațele terminate cu reprezentări animaliere[13]. Deși fragmentar, prin felul cum sînt dispuse capetele animalelor, acest exemplar vine în sprijinul încercării noastre de reconstituire. S-ar putea totuși ca exemplarul de la Parța, deocamdată izolat în mediul culturii Vinča, să nu fi fost neapărat o piesă compusă, deoarece se cunosc destule exemplare similare în mediul culturii Cucuteni[14], interpretate de unii autori drept rhytoni și încorporate în categoria ,,vaselor în formă de protome zoomorfe''[15].

Deși piesa de la Parța a fost găsită în albia Timișului, socotim că ea poate fi legată de sanctuarul din această așezare[16], deoarece plastica monumentală din sanctuarul respectiv reprezintă capete de tauri, atît la statuia de pe altar cît și pe ancadramentele intrării în încăperea A[17]. Cultul taurului de origine microasiatică, întîlnit în Anatolia, la Çatal Hüyük[18], pe vase și în plastică în perioada halafiană[19], apoi la Ur[20], Demircihüyük[21], ș.a., este documentat și în neoliticul din țara noastră, cel mai timpuriu în mediul Starčevo-Criș[22], pentru ca mai apoi, în neoliticul mijlociu, să fie întîlnit frecvent. Dintre piesele redînd bovidee unele pot avea și un rol cultic, dar în acest stadiu al cercetărilor și ținînd seama de marea dificultate de a pătrunde în concepțiile și în modul de a gîndi al oamenilor de atunci, este dificil să formulăm noi ipoteze. Rămîne ca cercetările viitoare, prin piesele sau ansamblurile arhitectonice de cult descoperite, să arunce o lumină mai clară asupra acestor probleme deosebit de complexe.

UNE PIÈCE DESTINÉE AU CULTE, TROUVÉE À PARȚA (comm. de Şag, dép. de Timiș)

RÉSUMÉ

L'auteur décrit une pièce tubulaire en terre cuite, terminée en tête de taureau. Selon lui, il s'agit d'une des pièces appartenant à un ensemble composite. Bien qu'elle ait été trouvée dans le lit de la rivière de Timiș, il est probable que, cette pièce provient du sanctuaire découvert dans le site néolitique de Parța.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. La tête de taureau de Parța.
Fig. 2. La pièce de Nabal Miahmar.

13 Informație de la colegul S. A. Luca, căruia îi mulțumim și pe această cale.

14 A. Nițu, ArhMold, 7, 1972, fig. 27/3 ; 28/8. Piese similare s-au descoperit și la Drăgușeni-Ostrov — informație S. Marinescu-Bîlcu (căreia îi mulțumim și pe această cale), le consideră sceptre.

15 A. Nițu, *op. cit.*, p. 18—19.

16 Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 31 și urm.

17 *Ibidem.*

18 J. Mellaart, *Çatal Hüyük, a Neolithic Town in Anatolia*, Londra, 1967 ; B. Brentjes, *op. cit.*, p. 58—88 ; B. Bagolini, *Introduzione al Neolitico dell'Italia Settentrionale*, Ponderone, 1980, p. 18—20.

19 În Anno, nr. 48, p. 120.

20 B. Brentjes, *op. cit.*, fig. 59 ; Anno, 48, p. 114 și 115.

21 M. Korfmann, IstMitt, 29, 1979, p. 33, fig. 6/5, 7, 8 ; fig. 7/4.

22 I. Al. Aldea, Apulum, 10, 1972, p. 8 și fig. 4/10—11 ; N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976.

tul și circulația monetară, iar istorici social-politice secțiunea 3. *Raporturile sociale și politice ale geto-dacilor*. Chiar și la o rapidă trecere în revistă a bazei documentare, autorului i se impune concluzia după care „comunitatea evidentă în construcția cetăților, sistemul de fortificare, modul de construire și planul locuințelor și anexelor gospodărești, în formele de bază ale ceramicii lucrate de mînă și la roată, descoperite în diferite regiuni ale spațiului în discuție, arată că în această perioadă a avut loc procesul de unificare a culturii materiale în teritoriul de la Nistru la Munții Balcani și de la Tisa la Marea Neagră. La aceasta a contribuit și nivelul identic de dezvoltare economică și social-politică atins în sec. II î.e.n. de cele două grupe de triburi nord-trace: geții și dacii. Toate acestea au făcut ca, la sfîrșitul sec. II — începutul sec. I î.e.n., să nu mai poată fi observate deosebiri speciale în cultura materială a geților din regiunile de șes și a dacilor din arcul carpatic. Astfel, se pare că, începînd cu această perioadă în spațiul amintit putem vorbi de existența unei societăți geto-dace unitare". Pe plan politic, acestei unități îi corespunde formațiunea politică a lui Burebista, considerată de I.T.N. drept „o confederație de uniuni tribale", aflată în „procesul de naștere a puterii personale regale" și de trecere la o „statalitate incipientă". Autorul susține originea getică a lui Burebista și presupune că unitatea tribală condusă inițial de marele rege se va fi aflat în sudul Moldovei.

În *Încheiere* (p. 239—246) I.T.N. își expune opinia privind raporturile dintre geți și daci — o problemă îndelung discutată în istoriografia românească și străină. După cum rezultă chiar din titlul cărții și din cele ale capitolelor și secțiunilor, autorul este înclinat să facă o distincție tranșantă între geți și daci. Conceptul de *geto-daci*, respectiv acela de *triburi geto-dace*, *societate geto-dacă*, *cultură geto-dacă* sînt folosite rar și anume doar în cap. III (inclusiv în titlul secțiunii 3) — ceea ce nu este desigur întîmplător. În *Încheiere* sînt precizate motivele acestei poziții. Pe de o parte, faptul că „în izvoarele antice, geții sînt menționați din sec. VI î.e.n. și pînă în sec. VI e.n. (*sic*!) în limitele teritoriului situat între Nistru și Balcani, Carpați și Marea Neagră, în timp ce triburile dacilor doar de la sfîrșitul sec. II î.e.n. și numai în Bazinul Carpatic". Pe de altă parte, faptul că „datele arheologice concordă pe deplin cu concluzia decalajului de timp în formarea geților și a dacilor, așa cum rezultă din analiza textelor antice". Autorul consideră că începînd din sec. II î.e.n., sub influența unor anumiți factori interni și externi, „Carpații au încetat să mai existe ca graniță naturală ce despărțea cele două mari grupe — getică și dacică — de triburi nord-trace" și că „toate acestea au dus la unificarea culturii materiale a geților din regiunile de șes și dacilor din Carpați. Din această vreme s-a format cultura geto-dacă". De aici, „concluzia generală" a cărții: „Confruntarea izvoarelor scrise și materiale permite constatarea că triburile nord-trace ale geților și dacilor s-au format pe o bază unică, însă în perioade diferite și în teritorii separate, este adevărat învecinate, incluzînd în formarea lor felurite elemente străine".

Constatarea că dezvoltarea de ansamblu a zonelor intracarpatică și extra-carpatică a cunoscut în prima parte a celei de-a doua epoci a fierului ritmuri diferite și că de aici rezultă și afirmarea diferită în timp, în condiții particulare, a geților și dacilor pe scena istoriei nu este nouă. Ea fost făcută încă în urmă cu trei decenii de D. Berciu, R. Vulpe, C. Preda, H. Daicoviciu ș.a. și, cu anumite nuanțări, pe care progresul cercetării le-a făcut necesare, ea mi se pare a fi în continuare valabilă. Mi se pare, în schimb, insuficient argumentată o altă concluzie a cărții lui I.T.N., după care „comunitatea ce se observă în cultura materială începînd din sec. II î.e.n., ducînd la formarea culturii geto-dace nu înseamnă identitatea acestor două grupe de triburi nord-trace" și, de aici, reținerea cu care este folosit conceptul de *geto-daci*. Comunitatea de cultură materială, desigur și spirituală, identitatea limbii (cf. Strabon, VII, 3, 13) și realizarea, fie și temporară, a unității politice, în special în vremea marilor regi Burebista și Decebal, ne arată că distincția pe care autorii antici o mai fac în această vreme între geți și daci este una formală, rezultînd mai curînd din tradițiile și uzul lingvistic specifice istoriografiei grecești și respectiv latine, decît din realitatea etno-istorică concretă. Este motivul pentru care folosirea conceptului de *geto-daci* mi se pare adecvată acestei epoci. Într-un sens oarecum convențional, dar desigur nu arbitrar, extinderea acestui concept, în timp, asupra întregii epoci protoistorice din Dacia mi se pare a fi și ea justificată.

În ciuda acestor observații ca și a altora asupra cărora nu putem stărui aici, cartea în discuție este de o utilitate incontestabilă. Ea pune la dispoziția cititorului sovietic — specialist sau amator de istorie — o bogată documentare istorico-arheologică (bibliografia de la p. 247—267 cuprinde peste 400 de titluri) și-i mijlocește acestuia o orientare complexă, în general corectă, în istoria și civilizația traco-geto-dacilor. Introducînd în circulație unele importante noi descoperiri de pe teritoriul U.R.S.S. (cetatea de la Butuceni, din sec. IV—III î.e.n., și cea de la Solotvino, din perioada clasică), lucrarea lui I.T. Niculiță va avea desigur darul de a stimula

cercetările privind cea de-a doua epocă a fierului în regiunile de sud-vest ale Ucrainei și pe teritoriul R.S.S. Moldovenești. Arheologii români privesc cu viu interes cercetările colegilor sovietici, de la care așteaptă deslușiri nu numai pentru istoria regională a nord-estului Daciei, ci și pentru imaginea de ansamblu a istoriei și civilizației geto-dacilor în epoca preromană, în epoca romană și în vremea de început a migrațiilor. Adăugîndu-se contribuțiilor aduse în cursul anilor de A.I. Meliukova, G. I. Smirnova, T. D. Zlatkovskaia, G. B. Fedorov, M.A. Romanovskaia, V.L. Lăpușnean, A. A. Nudelman, E. A. Rikman, L.V. Vakulenko, V.M.Țighilik și de mulți alții, cartea lui I.T. Niculiță este astfel o nouă realizare și, totodată, o certă promisiune.

Mircea Babeș

YVON GARLAN, *Vin et amphores de Thasos*, École Française d'Athènes, Atena—Paris, 1988 (Sites et monuments, V), 37 p., 24 fig. în text.

Nu stă în obiceiul revistelor de strictă specialitate să rezerve spațiu tipografic prezentării unor lucrări pe care, cu un termen încă foarte vag definit, ne-am deprins a le numi „de popularizare". Aparent, broșura căreia îi sînt închinate rîndurile ce urmează n-ar trebui să facă excepție: apărută într-o colecție de ghiduri arheologice (Delos, săpăturile franceze din Creta, Thasos și Medeonul din Focida), cu un text scurt, fără note de subsol, ci doar cu o listă bibliografică selectivă și una de proveniență a ilustrațiilor, lucrarea profesorului Yvon Garlan de la Universitatea din Rennes ar putea fi acceptată cel mult ca o popularizare de înaltă ținută, dar — oricum — popularizare.

Dacă m-am îndemnat la lucru, spre a prezenta această broșură, am făcut-o din două motive. În primul rînd, nutresc convingerea că lucrarea interesează în gradul cel mai înalt pe specialiști, și nu pe turiștii veniți să viziteze antichitățile insulei Thasos — care au la dispoziție o cantitate considerabilă de ghiduri și prospecte și, oricum, nu cred că s-ar arăta chiar atît de nerăbdători să parcurgă pe brînci regiunile muntoase ale insulei, ca să vadă... un cuptor de ars amfore și o grămadă de cioburi. Publicul larg vrea albume despre temple, cetăți, palate, nu un bilanț al cercetărilor consacrate amforelor thasiene. Pentru specialistul în arheologia greacă — însă nespecialist în amfore grecești (căci amforologia a ajuns, în adevăratul înțeles al cuvîntului, un domeniu!) — lucrarea este mai mult decît binevenită. Documentația în această direcție a ajuns de acum impresionantă și dispersată în diverse publicații, astfel că se resimte nevoia unui *vademecum*. Acum îl avem! De cîte ori nu întîlnim citate în studii și articole de cea mai strictă specialitate considerații sau ilustrații de piese din opusculul Virginiei Grace, ajuns acum la a doua ediție (*Amphoras and the Ancient Wine Trade*, Excavations of the Athenian Agora, Picture Book nº 6, 1981), care nu este nici *Handbuch*, nici catalog de mari proporții, ci *picture book*! Avansez pronosticul că, cel puțin pînă la apariția unei lucrări monumentale — ediția în curs de lucru a *corpus*-ului de ștampile thasiene, sub conducerea lui Y.G. — broșura de față, ca rezumat al tuturor spectaculoaselor achiziții în domeniul amforologiei thasiene după 1977 (cînd a început cercetarea sistematică a atelierelor), va fi egală în statut articolelor „științifice".

În al doilea rînd, am considerat necesar să prezint această lucrare colegilor cititori ai revistei, atîta vreme cît la noi nu există decît foarte puțini arheologi care se ocupă direct de amfore thasiene, dar foarte mulți care manifestă un justificat interes pentru această categorie de material.

Lucrarea este împărțită în cîteva mici secțiuni. După cîteva rînduri introductive referitoare la vinul de Thasos în antichitate, se face o prezentare a atelierelor identificate (vezi harta de la fig. 3) și — cîteva dintre ele (Koukos, Kalonero, Vamvouri Ammoudia, Molos, Kounouphia) — cercetate sistematic. După cantitatea de amfore thasiene cunoscute, se apreciază că numărul acestor ateliere era mult mai mare, urmînd ca altele să fie identificate în viitor prin prospecții și, în măsura posibilităților, cercetate arheologic. Un mic excurs în evoluția tipologică a amforelor de Thasos — care datorează mult cercetărilor lui I.B. Brašinskij, *Grečeskij keramičeskij import na Nižnem Donu v V—III vv. do n.e.*, Leningrad, 1980 — introduce considerațiile referitoare la ștampilele de amfore thasiene, centrul de greutate al lucrării și, totodată, domeniul în care, în primul rînd prin contribuția lui Y.G., dar și a lui M. Debidour, M. Picon etc., au apărut în vremea din urmă noutățile cele mai spectaculoase.

Analiza repartiției materialului amforic ștampilat pe ateliere a condus la cîteva concluzii de o importanță majoră. S-a confirmat succesiunea postulată cu ani în urmă de Virginia Grace de la ștampilele „vechi" (cu ethnikon — 2 nume, magistrat „eponim" și „producător", sau, în rare cazuri, cu un simbol

eponimic și numele „producătorului") la ștampilele „recente", cu un singur nume (al magistratului) şi, în aproape toate cazurile, cu ethnikon. Marca atelierului de proveniență este dată în epoca timbrajului recent (după ±340 î.e.n.?; „disons plutôt [...] que, du point de vue archéologique, il se situe certainement durant le troisième quart du IVe siècle et que, dans ce laps de temps, 340 n'est qu'une date moyenne qu'il conviendrait peut-être abaisser de 5 ou 10 ans" — p. 24) de simbol; cu alte cuvinte, numele fiecărui magistrat anual figurează pe ștampile cu simbolul *a* pentru fabricantul α, *b* pentru fabricantul β, *c* pentru fabricantul γ etc. Astfel se deschid căi largi de cercetare în direcția datării absolute a ștampilelor thasiene (în principiu, databile cu o precizie de un an). Prin studiul formal al ștampilelor („paginația" ca operă a gravorului, stabilirea „grupelor stilistice" înrudite și coerente cronologic, distincția omonimiilor), ca și prin analiza complexelor (mai ales a prezenței succesive a magistraților în ateliere; tab. de la fig. 22), s-a ajuns, pentru moment, la constituirea unor „pachete eponimice", astfel că „de façon générale, on peut dire que la chronologie des timbres thasiens est désormais relativement bien connue (à 10 ou 20 ans près, ce qui est déjà exceptionnel en archéologie) depuis le début du IVe jusque vers le milieu du IIIe siècle" (p. 24–25). Iar posibilitățile de rafinare a acestei cronologii încă nu s-au epuizat...

Momentul tehnic al demersului — identificarea de ateliere și datarea — reprezintă, în viziunea unui istoric, care nu-și trădează meseria, o etapă necesară, dar nu suficientă (p. 25). Abia acum începe istoria economică, socială și politică. De ce se ștampilau amforele și de ce unele da și altele nu? Din multitudinea de răspunsuri — unele dintre ele pripite — care s-au dat la această chestiune, Y.G. reține doar posibilitatea unui control administrativ, „portant sur la fabrication plutôt que sur la commercialisation des amphores et tuiles" (p. 27), un control ale cărui aspecte economice și politice ne scapă, așa cum ne scapă multe fațete ale economiei și societății din Grecia antică în general.

Rezultate de-a dreptul uimitoare s-au obținut în privința statutului „producătorului". Așa cum o demonstrează situația din atelierul de la Kalonero, unde sînt prezenți succesiv Aristagoras (Aristagorēs) și Demalkēs, membri de vază ai unei familii aristocratice — ale cărei vlăstare sînt menționate epigrafic în listele de magistrați thasieni și al căror arbore genealogic reconstituit dă schema: Demalkēs I — Aristagoras I — Demalkēs II — Aristagoras II —, acest *keramarches* (titlu care apare extrem de rar pe ștampile) este un aristocrat, un *proprietar de ateliere*, nu un meșter olar de condiție umilă. Foarte interesante sînt ipotezele, dezvoltate de autor pe larg în alte studii, cu privire la apartenența atelierelor de proprietățile funciare ale acestor aristocrați sau — în cazurile în care un atelier indică o multitudine de „producători" (Keramidi) — la închirierea unor terenuri argiloase de pe domeniile proprietarilor funciari de către alți proprietari sau de către meșteri independenți. Avem aici a face cu o nouă și densă pagină de istorie social-economică greacă.

Multe din rezultatele acestui tip de cercetare pot fi aplicate și în cazul altor centre de producție amforică. Ne limităm aici la a semnala contribuția colegului nostru N. Conovici, care, prin metode formale — grupe stilistice, regravuri, formularul ștampilei — și analiza complexelor arheologice restrîns databile, a stabilit o cronologie relativă și absolută a grupei a IV-a de ștampile sinopeene (SCIVA 40, 1989, 1, p. 29–44).

Trinomul magistrat-gravor- „producător" este și aici prezent, magistratul fiind astinomul, iar „producătorul" *kerameus*; și aici se operează, deocamdată, cu „pachete eponimice (astynomice)" — grupele distinse de Grakov, cu diferitele modificări ulterioare —, cu deosebirea că, pînă la cercetarea atelierelor — care nu va fi, în nici un caz, la îndemîna arheologilor români — demersul este mult mai complicat și progresul mai lent.

Comerțul cu vinul thasian ambalat în amfore este o altă latură fascinantă a cercetării în acest domeniu. Piața de desfacere preferată, în afara insulei, a constituit-o bazinul pontic, unde s-au descoperit circa 6000 de ștampile, după estimările autorului. Tabelele prezentate la p. 32–33 (după Brašinskij) sînt de natură să dea o imagine generală despre evoluția în timp și fluctuațiile exporturilor thasiene de vin în diferite centre consumatoare din Marea Neagră (Histria, Tomis, Callatis, Tyras, Nikonion, Olbia, așezarea de la Elisavetovskoe). În linii generale, se poate vorbi de un comerț incipient încă din primii ani ai sec. IV î.e.n. (de fapt, din a doua jumătate a sec. V î.e.n., însă în această perioadă chiar și datele cu valoare serială sînt mai greu de obținut, întrucît pe vremea aceea amforele thasiene încă nu se ștampilau). În a doua jumătate a sec. IV și prima jumătate a sec. III î.e.n., apar diferențe notabile: „les importations thasiennes croissent au sud, stagnent au nord et chutent au centre — ce qui donne finalement naissance à deux groupes: un groupe septentrional (Tyras, Nikonion et Olbia) où elles ne montent qu'à 15–20%, et un groupe méridional où elles atteignent

40—45% (p. 32—33). Pe la mijlocul sec. III î.e.n. importurile thasiene dispar aproape total în bazinul pontic.

Preocupările mele legate de amforele ştampilate thasiene de la Histria şi Callatis (Klio, 70, 1988, 2, p. 404—411; *Thasian Amphora Stamps from Histria, Romania*, B.A.R., Oxford, 1989, sub tipar; Dacia, N.S., 32, 1988, 1—2, p. 27—35, în colab. cu Gh. Poenaru Bordea) îmi permit să adaug că uneori diferenţele sînt evidente chiar şi în unele centre consumatoare învecinate. Pentru a mă limita la un singur exemplu, aş aminti aici că la Histria avem a face în ultimul sfert al sec. VI î.e.n. cu o descreştere notabilă a ratei importurilor amforice thasiene, în vreme ce la Callatis asistăm la o creştere neîntreruptă.

Un alt aspect asupra căruia aş dori să atrag atenţia este acela al fluctuaţiilor de la an la an în transporturile destinate consumatorilor pontici. Există unii magistraţi atestaţi în număr mare la Elisavetovskoe şi slab documentaţi sau chiar absenţi la Histria, Tomis sau Odessos (bunăoară Kleophōn din gr. E); alţii, dimpotrivă, sînt bine reprezentaţi la Histria şi Elisavetovskoe, dar nu apar la Odessos şi Tomis (bunăoară Philokratēs din gr. G); alţii figurează pe un mare număr de exemplare la Histria şi Tomis, dar nu apar deloc la Odessos şi Elisavetovskoe etc. Cred că se poate vorbi de o „direcţionare" a transporturilor thasiene, fiecare centru consumator beneficiind, după necesităţi şi posibilităţi, de importuri variabile de la an la an.

În sfîrşit, o altă chestiune care rămîne în continuare spinoasă este aceea a raportului dintre amfore ştampilate şi neştampilate. Autorul a demonstrat, pe baza datelor culese din ateliere, că acest raport era de cca 50% în sec. IV—III î.e.n., iar în atelierul tîrziu de la Kounouphia (sfîrşitul sec. III — mijlocul sec. II î.e.n.) aproape de 100% (p. 14—15). În schimb, în centrele consumatoare, acest raport este de 20—25% (Brašinskij a obţinut o frecvenţă de 1 : 5 la Elisavetovskoe, prin înregistrarea numărului total de toarte şi al picioarelor de amfore; în aşezarea rurală de la Histria Pod, din teritoriul histrian, am făcut o statistică similară, care mi-a dat, pînă în acest moment, rezultatul de 1 : 4). Să avem oare a face cu un coeficient de timbraj diferit între ambalajele ce luau calea insulei şi cele destinate exportului? Şi dacă da, atunci revine obsedanta întrebare: care era raţiunea timbrajului?

În final Y.G. oferă (p. 35) o bibliografie selectivă, din care este plăcut a spune că arheologilor români cu preocupări similare nu le lipseşte nici o lucrare. Acest fapt se datorează în bună măsură grijii cu care autorul cărţii ne informează asupra progresului cercetării şi ne pune la dispoziţie diferite studii de specialitate. La rîndul său, cu ocazia călătoriilor sale de studiu în România din 1979 şi 1985, profesorul Y. Garlan a obţinut diferite informaţii ştiinţifice de la colegii români (unele din exemplarele ilustrate chiar în prezenta lucrare se află în colecţiile Institutului de Arheologie din Bucureşti sau ale muzeelor din Constanţa şi Tulcea), aşa cum obligă legea colaborării ştiinţifice între cercetătorii de pretutindeni.

Progresul unor cercetări de o durată ce abia că depăşeşte un deceniu dovedeşte că, în ciuda unui agnosticism proclamat adesea din comoditate de unii din confraţi — *ignoramus et semper ignorabimus* —, arheologia va contribui din plin la scrierea (sau rescrierea) istoriei social-economice a Greciei antice.

Alexandru Avram

H. DEVIJVER, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*. Pars quarta, Supplementum I, Leuven, 1987, p. 1391—1956.

După primele trei volume ale prosopografiei miliţiilor ecvestre (*pars prima* literele A—I, 1976; *pars secunda*, literele L—V, *ignoti-incerti*, 1977; *pars tertia*, *indices*, 1980) (recenzie: SCIVA, 32, 1981, 4, p. 467—474), prof. H. Devijver anunţa în 1985 proiectul de publicare a unui *supplementum* la valoroasa sa lucrare (*Ein neuer Band der Prosopographia militiarum equestrium*, ZPE, 59, 1985, p. 205—223).

Volumul pe care îl prezentăm acum (redactat, ca şi precedentele, în latineşte) cuprinde mai întîi o *introductio* (p. 1391—1394), apoi *abbreviationes* (p. 1395—1405; de fapt, amplă bibliografie adăugată la primele volume). În continuare, urmează prezentarea miliţiilor ecvestre, după criteriile adoptate anterior, în ordine alfabetică (p. 1407—1782; la p. 1783—1829: *ignoti-incerti*). Cînd este vorba de personaje cunoscute (la care se fac reveniri ori adausuri bibliografice, cum este cazul de cele mai multe ori), fişele repetă numerele de ordine din volumele precedente; cînd sînt personaje noi, acestea îşi găsesc locul în repertoriul alfabetic cu cifra urmată de indicaţia *bis*.

Atenţia noastră este reţinută aici de cîţiva ofiţeri ecveştri, care şi-au exercitat o comandă sau alta în armata romană din Dacia :

A 132, *T. Ant. Cl. Alfenus Arignotus*; probabil înainte de cea de-a treia miliţie ecvestră, a îndeplinit sarcina de ἐπ[ί]τρ[οπο]ς ἀνν[ώ]νης Θεοῦ Αντονείνου (C.C. Petolescu, Dacia, N.S. 31, 1987, p. 163—164).

C 117, *Tib. Cl*[...]; în inscripţia de la Hoghiz CIL, III, 953 (=IDR, III/4, 230) (dedicaţie pentru împăratul Hadrian), în r. 4 : ...*G. ANTONIN*//*N*/, este vorba de supranumele imperial *Antoniniana* al unei unităţi militare (legiunea XIII Gemina ori cohors III Gallorum), adăugat ulterior (C.C. Petolescu, SCIVA, 38, 1987, 2, p. 181—182).

P 10, *Pannon(ius) Maxi*[*mus*]; altar de la Gherla (CIL, III, 832; cf. p. 1377): *Herculi sancto./Marc. Veraciliu*[*s*]/*Verus, leg. Aug./pro p., curant./Pannon. Maxi*[*mo*], *pre*[*f.*] *eq*[*uitum*]. De punerea inscripţiei s-a îngrijit aşadar prefectul călăreţilor din castrul de la Gherla : este vorba de *ala II Gallorum et Pannoniorum*.

Cum observa M. Macrea (Dacia, N.S., 8, 1964, p. 158, nota 66), faptul că dedicaţia unui *leg(atus) Aug(usti) pro p(raetore)* provine de pe teritoriul Daciei Porolissensis, ar fi dovada că acesta guverna cele trei Dacii, după reforma din anul 168. Din păcate, inscripţia nu conţine nici un element sigur care să permită o încadrare cronologică a acestei legaţii. Căutînd un loc liber în fastele Daciei (vezi I. Piso, Tituli, 4, 1982, p. 382; C.C. Petolescu, Revista de istorie, 39, 1986, 9, p. 896, nr. 54), ne gîndim mai întîi la domnia lui Commodus, cînd lista guvernatorilor nu este completă; pentru acest timp ar pleda eventual dedicaţia către *Hercules Augustus*. Altfel, rămîne a plasa această legaţie abia după anul 218.

În PIR[2] M 250 (1983), gentiliciul acestui legat este considerat *Marc(ius)*. Fastele Daciei mai cunosc un guvernator cu gentiliciu asemănător; ni-l menţionează Cassius Dio, de la care aflăm că împăratul Macrinus a trimis pe Marcius Agrippa (Μαρκίον τε Ἀγρίππαν) guvernator mai întîi în Pannonia, apoi în Dacia (LXXVIII, 13, 2). Conjuncţia τε după *nomen*-ul acestui personaj era menită să sublinieze că Marcius, la care face referire textul, era Agrippa (el apare numai cu acest cognomen în fraza imediat următoare, LXXVIII, 13,3), iar nu altul cu *nomen* asemănător. Iar între *Marcii* cu care era posibilă o confuzie, putea fi şi Marc(ius) Veracilius Verus, care a guvernat şi el Daciile (poate cîndva după 218).

În acest fel, Pannonius Maximus s-a putut afla la comanda alei II Gallorum et Pannoniorum pe timpul lui Elagabal sau Severus Alexander.

P 26, *Q. Petronius Novatus*; prima miliţie şi-a exercitat-o ca prefect al cohortei V Gallorum, la Pojejena, pe Dunăre, unde este menţionată de o inscripţie dedicată lui Jupiter Dolichenus (IDR, III/1, 11); cariera lui întreagă este cunoscută dintr-o inscripţie de la Tubusuctu (Mauretania Caesariensis) (AnnÉp, 1967, 644 şi 1971, 515). În 110 (CIL, XVI, 163 = IDR, I, 3), cohors V Gallorum este menţionată în Dacia, în 160 (CIL, XVI, 111) şi 161 (RMD, 55) în Moesia Superior, dar în 179 reapare în Dacia (RMD, 123; cf. I. Piso — D. Benea, ZPE, 56, 1984, p. 281—282). S-ar putea deci ca Petronius Novatus să se fi aflat la comanda cohortei menţionate numai după anul 161, eventual pe timpul lui Commodus (vezi în această privinţă observaţiile lui H.-G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain, Supplément*, Paris, 1982, p. 55—56).

Între timp, lista ofiţerilor de rang ecvestru s-a îmbogăţit, după ştiinţa noastră, cu următorii :

— *M. Titius M.f. Quirina Proculus Fabia Roma, praef(ectus) coh(ortis) I Alpin(orum), trib(unus) mil(itum) leg(ionis) IIII F(laviae) f(elicis)* (Moesia Superior), probabil la începutul sec. II (M. Gabričević, Cahiers des Portes de Fer, IV, Belgrad, 1987, p. 159—161);

— *M*[*a*]*nius Firmus*, prefect al alei I Canninefatium (Pannonia Superior) (R. Hošek, *Tituli Latini Pannoniae Superioris annis 1967—1982 in Slovacia reperti*, Praga, 1985, nr. 3).

Indices ampli încheie lucrarea.

Prin acest *supplementum* la *Prosopographia militiarum equestrium*, datorăm prof. H. Devijver (Antwerpen, Leuven) un nou instrument de lucru util şi indispensabil.

Constantin C. Petolescu

ANNA et JARO ŠAŠEL, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt* (Situla 25), Ljubljana, 1986, 533 p. + corrigenda + o hartă aparte.

Cum rezultă clar din titlu, volumul adună inscripţiile latine descoperite pe teritoriul Iugoslaviei şi publicate după apariţia Suppl. 2 din CIL III (1903). Din culegerea publicată de A. şi J. Šašel sînt lăsate la o parte inscripţiile strînse de V. Hoffiller şi B. Saria în monumentalul corpus *Antike Inschriften aus Jugoslavien, I (Noricum und Pannonia)*,

Zagreb, 1938 (singurul volum apărut), precum și cele cuprinse în cele patru fascicule apărute pînă în prezent din *Les inscriptions de la Mésie Supérieure*, sub direcția prof. Fanoula Papazoglou (I: *Singidunum*, 1976; II: *Viminacium et Margum*, 1986. IV: 1979, *Remesiana*; VI: *Scupi et la région de Kumanovo*, 1982). Inscripțiile descoperite și publicate după 1940 au fost culese de aceiași epigrafiști de la Ljubljana în două volume: *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt* (Situla, 5, 1963; 451 de inscripții) și *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt* (Situla, 19, 1978; inscripțiile nr. 452—1222).

Și în volumul publicat în 1986, inscripțiile (numerotate în continuarea seriei precedente) sînt grupate pe provincii: Macedonia (nr. 1223—1272), Thracia (nr. 1273—1273 A), Moesia Superior (nr. 1274—1465), Dalmatia (cele mai numeroase; nr. 1466—3002), Dacia Superior (mențiune a inscripțiilor *quae in territorio Iugoslaviae inventae erant*, prezentate de Milena Dušanić în vol. *Inscripțiile Daciei romane*, III/1, nr. 1—3, 106—108), Pannonia Inferior (nr. 3003—3108, 3127—3128) și Pannonia Superior (nr. 3109—3126). Indici ampli (*nomina virorum et mulierum; cognomina; imperatores et domus eorum; consules; res publica populi Romani; res militaris; religio; tribus Romanae; geographica; res municipalis; varia; comparatio numerorum; recensus locorum recentiorum*) încheie volumul. Localitățile unde au fost descoperite inscripțiile (*Loca ubi inscriptiones repertae sunt*) sînt marcate pe o hartă aparte, cu indicarea nr. de ordine din text.

Cîteva din inscripțiile cuprinse în volum ne rețin în mod deosebit atenția:

1242. *C. Vin(eius)/C. l(ibertus) De( ) salve*. Acel *DE* a fost interpretat în mod diferit: să fie *d(omin)e salve* (cf. nr. 2703)?

1294. Inscripția funerară a lui *Aur(elius) Mercurius, mil(es) leg. XIII Gem.*: inscripția trebuie probabil inclusă în repertoriul celor privitoare la istoria Daciei romane.

1370. Inscripție descoperită în castelul de la Tekija (Transdierna). Dedicantul era probabil magistrat *m(unicipi) D(iernae)* (abrevierea pentru municipiul Drobeta era diferită: vezi IDR, II, p. 17—18). Este vorba de o „piatră rătăcitoare", ajunsă peste Dunăre în antichitatea tîrzie (ca material de construcție). Dar contrar opiniei lui R. Ardevan (ActaMN, 21, 1984, p. 108) și chiar a noastră (SCIVA, 37, 1986, 4, p. 347—348, nr. 327), credem acum că în r. 5 trebuie menținută întregirea propusă de Al. Bărcăcilă (BCMI, 32, 1939, 102, p. 172): *ob honorem q(uin)q(uennalitatis) port[u]s*: cf. IMS. II, 61: *nautar(um) q(uin)q(uennalis)*. Vezi și mai departe nr. 2018: *[...co]ll(egi) fabrum mag(istro) q(uin)q(uennali)*.

1372. Inscripția unui veteran al cohortei III Campestris, care și-a avut sediul o vreme (sec. II e.n.) la Drobeta. Avînd în vedere locul descoperirii („in muris castelli Cuppae"), nu este exclus ca acest veteran să-și fi îndeplinit stagiul militar chiar în garnizoana de la Drobeta.

1413. Inscripție dedicată *Genio Illyrici* pentru sănătatea împăratului Severus Alexander și a împărătesei Mamea Augusta, prin grija procuratorului Ant(onius) [Si]lvanus: în r. 8—10, noi completăm: *Iulianus, vilic(us) stat(ionis) Ulp(ianensis), tabu-l(arium) sumpt(u) suo fec(it)* (cf. IDR, II, 16).

1448. *Aper. milis exercus*; a se compara cu *biercus*: ZPE, 61, 1985, p. 238.

1522. Altar dedicat *Aesculapio / et Ygiae Augg(ustis) ss(acrum)* etc.; remarcabilă reproducerea epitetului *Augustus-Augusta*, cu dublarea lui *G*, precum și dublarea lui *S* în r. 3.

1558. Inscripția funerară a unui *dec. m./ mun. F.*: la sfîrșitul r. 3, s-a gravat un *M*, dar din lipsă de spațiu s-a renunțat, gravîndu-se în rîndul următor: *MVNI*.

1739. Inscripția lui Ae(lius) Felicianus, soldat din legiunea XIII Gemina, poate data din vremea cînd unitatea se afla în Dacia, și nu neapărat din vremea cînd a fost dusă la Ratiaria.

1957. Probabil este vorba de un *cursus honorum* al lui Cn. Iulius Severus, originar din Dalmatia: vezi CIL, III, 2830 (=ILS, 1056) și AnnÉp, 1950, 45 (PIR² I 576; J. Šašel, Tituli, 5, 1982, p. 562).

1994. Pentru latina populară, de reținut expresia *con quo*: vezi H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București—Paris, 1978, p. 316, § 318.

2017. De reținut abrevierea epigrafică *bb(ene) mm(erentibus)*.

2073. Inscripție mutilată de la Salonae, în care un împărat poartă titlurile triumfale de *Sarmaticus* și *Dacicus*; după editori: „Inscriptio ad imperatorem Aurelianum pertinet et probabiliter anno 275 tribuenda est".

2089. Dacă inscripția lui L. Domitius Valens, veteran al legiunii V Macedonica, datează într-adevăr către sfîrșitul sec. II (după forma literelor), atunci ea trebuie inclusă printre cele privitoare la istoria Daciei.

2130. Inscripția dacului Aurelius Maximus: ea este inclusă printre cele privitoare la istoria Daciei: I.I. Russu, AISC, IV, 1941—1943, p. 217, nota 20; idem, *Daco-geții în Imperiul roman*, București, 1980, p. 50, nr. 23; A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*⁴, 1975, nr. 662.

2241 și 2305; *concorditer*; vezi și *concorde* pe un vas de lut de la Hinova (SCIVA, 32, 1981, 4, p. 601, nr. 25).

2258. Abrevierea *D(eu)s* ne trimite iarăși la inscripția creștină de la Lazu (jud. Constanța) (IGLR, 52; vezi SCIVA, 38, 1987, 4, p. 401–402, nr. 400).

2618 (la A. Dobó, *op. cit.*, nr. 686, inscripția este reprodusă incomplet). În r. 3, lectura este contestată de I.I. Russu, Cerc. de Lingv., Cluj, 15, 1970, p. 171, care propune *Dasae* (genitiv), nume illiric; deci inscripția trebuie exclusă dintre cele privitoare la istoria Daciei.

2703. Abrevierea *d(omin)c* trimite și ea la discuția în legătură cu inscripția de la Lazu (jud. Constanța) (vezi mai sus).

2807. Altar votiv dedicat de un *bf. cos.* [*leg*]. *V Ma*[*c.*]; inscripția ar data din sec. II, deci poate fi inclusă printre cele privitoare la istoria Daciei.

2881. *Dis/salutari/bus / Cn. Corne/lius Severus/ob periculum/quod evase/rat*; cf. IDR, III/1, 138 a (Tibiscum): *qu*[*od*] *eff*[*u*]*gerit periculum*.

3095. *I(ovi) O(ptimo) M(aximo)/ pro salute T. Fl(avi) Martini, d(ecurionis) c(oloniae) M(ursensium),/ praef(ecti) coll(egi) cent(onariorum),/ IIvir(i) design(ati)* etc.; abrevierea *D.C.M.* ne sugerează dezlegarea enigmei inscripției de la Denta CIL, III, 1555 (=12594)=IDR, III/1, 109 (vezi SCIVA, 38, 1987, 1, p. 25–26).

Constantin C. Petolescu

ABREVIERI

AEM	Archäologisch-Epigraphische Mittheilungen, Viena.
AnB	Analele Banatului, Timişoara.
AnnEp	Année épigraphique, Paris.
BAR	British Archaeological Reports, Oxford.
BMC	H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, Londra.
BullEp	Bulletin épigraphique, Paris.
CercetArh	Cercetări arheologice Bucureşti.
CIL	*Corpus inscriptionum Latinarum*, Berlin.
DA	Daremberg-Saglio, *Dictionnaire des antiquités*, Paris.
Dacia N.S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti.
GNAMP	Godišnik na narodnija arheologičeski Muzej, Plovdiv.
IBAD	Izvestija na bălgarskoto arheologičesko Družestvo, Sofia.
IDR	*Inscripţiile Daciei romane*, Bucureşti.
IG	*Inscriptiones Graecae*, Berlin.
IGLR	Emilian Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976.
IGR	*Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes*, Paris.
ILS	*Inscriptiones Latinae selectae*, Berlin.
ISM	*Inscripţiile din Scythia Minor*, Bucureşti.
MEFR	Mélanges de l'École française de Rome, Paris.
NEH	Nouvelles études d'histoire, Bucureşti.
OR[4]	D. Tudor, *Oltenia romană*, ed a IV-a, Bucureşti, 1978.
PIR	*Prosopographia Imperii Romani*, Leipzig.
RA	Revue archéologique, Paris.
RE	Pauly Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswiessenschaft*, Stuttgart.
RevMuz	Revista muzeelor, Bucureşti.
RMM—MIA	Revista muzeelor şi monumentelor — monumente istorice şi de artă, Bucureşti.
RRH	Revue roumaine d'histoire, Bucureşti.
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti.
SEG	*Supplementum epigraphicum Graecum*, Leida, 1924.
SMMIM	Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară, Bucureşti.
StCl	Studii clasice, Bucureşti.
TIR	*Tabula Imperii Romani*, Bucureşti.
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTA PLASTICĂ
— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA
THRACO-DACICA

La publication „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie" paraît 4 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à ROMPRESFILATELIA, sector import-export presă, P. O. Box 12—201, telex 10 376, București, Calea Griviței 64—66, ou à ses représentants à l'étranger.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79 717 Calea Victoriei 125, telefon 50 76 80

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

I. BARNEA şi colab., **Tropaeum Traiani. I. Cetatea**, 1979, 250 p., 26 lei.

MARIA COJA şi PIERRE DUPONT, **Histria, V**, 1979, 168 p., 39 lei.

LIGIA BÂRZU, **Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii**, 1979, 111 p., 6 lei.

RADU POPA şi MONICA MĂRGINEANU CÂRSTOIU, **Mărturii de civilizaţie medievală românească**, 1979, 163 p., 28 lei.

EMILIA DORUŢIU BOILĂ, **Inscripţiile din Scythia Minor, V**, 1980, 351 p., 35 lei.

C. PREDA, **Callatis. Necropola romano-bizantină**, 1980, 225 p., 46 lei.

MARIN CÂRCIUMARU, **Mediul geografic în pleistocenul superior şi culturile paleolitice din România**, 1980, 268 p., 23 lei.

I. I. RUSSU, **Inscripţiile Daciei romane**, III/2, 1980, 484 p., 34 lei; III/3, 1984, 470 p., 34 lei; III/4, 1988, 302 p., 34 lei.

V. MIHĂILESCU BÎRLIBA, **La monnaie romaine chez les Daces orientaux**, 1980, 321 p., 19,50 lei.

I. I. RUSSU, **Daco-geţii în Imperiul roman şi în Byzantium**, 1980, 116 p., 8,75 lei.

D. BERCIU, **Buridava dacică**, 1981, 289 p., 34 lei.

ALEXANDRU SUCEVEANU, **Histria, VI**, 1982, 236 p., 38 lei.

MIRCEA D. MATEI, EMIL I. EMANDI, **Habitatul medieval rural din valea Moldovei şi din bazinul Şomuzului Mare**, 1982, 195 p., 27 lei.

D.M. PIPPIDI, **Inscripţiile din Scythia Minor, I**, 1984, 544 p., 71 lei.

* * * **Studii şi cercetări de numismatică, VIII**, 1983, 161 p., 21 lei.

MIHAI SAMPETRU, **Tropaeum Traiani. II. Monumentele romane**, 1984, 198 p., 26 lei.

I.T. DRAGOMIR, **Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni**, 1984 184 p., 20 lei.

DAN GH. TEODOR, **Civilizaţia romană la est de Carpaţi în secolele V–VII e.n. Aşezarea de la Botoşana—Suceava**, 1984, 132 p., 14 lei.

N. CONSTANTINESCU, **Curtea de Argeş (1200–1400). Asupra începuturilor Ţării Româneşti**, 1984, 170 p., 19,5 lei.

GH. BICHIR, **Geto-dacii din Muntenia**, 1984, 188 p., 25 lei.

* * * **Arheologia Moldovei, X**, 1984, 135 p., 22,5 lei.

CONSTANTIN PREDA, **Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprîncenata** 1986, 200 p., 24,5 lei.

EUGEN COMŞA, **Neoliticul pe teritoriul României. Consideraţii**, 1987, 198 p., 20 lei.

IORGU STOIAN, **Inscripţiile din Scythia Minor, II**, 1987, 436 p., 60 lei.

MIHAIL ZAHARIADE, **Moesia Secunda şi Scythia şi Notitia Dignitatum**, 1988, 200 p., 19 lei.

RM ISSN, 0039—4009

SCIVA, tomul 40, nr. 2, Bucureşti, aprilie—iunie 1989, p. 105—212

I. P. INFORMAŢIA c. 1168

Lei 35